

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Черняєв Валерій Сергійович

УДК 94 (73).091 "1909/1922"

Військово-морська політика США 1909-1922 рр.

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
д.і.н., проф. Машевський Олег Петрович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1 Стан наукової розробки проблеми дослідження.....	8
1.2 Джерельна база дослідження.....	19
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ПОЛІТИКА США НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	27
2.1 Технічна модернізація кораблів на початку ХХ ст.....	27
2.2 Розвиток американського військово-морського флоту в 1909-1914 рр....	37
2.3 Використання ВМФ у зовнішній політиці на початку ХХ ст.....	51
РОЗДІЛ 3. АМЕРИКАНСЬКИЙ ФЛОТ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	59
3.1 Військово-морська політика США в період нейтралітету.....	59
3.2 Військово-морська програма 1916 р.....	82
3.3 Участь ВМС США у військових діях.....	97
РОЗДІЛ 4. АМЕРИКАНСЬКА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ПОЛІТИКА В ПОВОЄННІ РОКИ.....	110
4.1 Американський принцип «свободи морів» та військово-морська програма 1919 р.....	110
4.2 Військово-морські суперечності на Паризькій мирній конференції.....	126
РОЗДІЛ 5. ВАШИНГТОНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1921-1922 РР.....	140
5.1 США та підготовчий етап міжнародної конференції.....	140
5.2 «Договір п'яти» та новий баланс військово-морських сил.....	151
5.3 Американсько-англійські відносини та «Договір чотирьох».....	164
ВИСНОВКИ.....	174
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	181

ВСТУП

Перша чверть ХХ ст. – це час кардинальних змін у світовій політиці. У цей період відбувався розпад могутніх імперій та поява нових країн на політичній мапі світу. Російсько-японська війна, балканські війни, військово-морське суперництво між Великою Британією та Німеччиною, Перша світова війна – ці конфлікти змінювали баланс сил у світі. Під час Першої світової війни до числа впливових акторів на міжнародній арені приєдналися Сполучені Штати Америки.

Військово-морські сили завжди відігравали важливу роль в історії міжнародних відносин. Розвиток флоту виявляв основні лінії зовнішньої політики та її справжні цілі. Військовий флот також розглядався і як зовнішній показник військово-економічного потенціалу держави. У низці світових конфліктів було доведено, що домінування на морських комунікаціях давало можливість суттєво блокувати зовнішню торгівлю, а іноді й усю економіку супротивника. На початку ХХ ст. значення морської зброї все більше зростало. Навіть у мирний час морська могутність відігравала не менш важливу роль, ніж під час війни.

На сьогодні Сполучені Штати є найпотужнішою державою світу. Цього лідерства вдалося досягти зокрема і завдяки ефективній політиці та необхідним заходам, що були зроблені американською владою на початку минулого століття. На сьогодні США демонструють всьому світові, що мають намір і надалі утримувати світову першість у військово-морській сфері. В сучасних умовах, як і на початку ХХ ст. американський флот активно використовується в інтересах зовнішньої політики американської адміністрації. Військово-морські сили США стали одним із найважливіших інструментів дипломатії. Сполучені Штати направляють свої кораблі в місця конфліктів по всьому світу. Серед останніх прикладів можна назвати періодичні входження американських ВМС в акваторію Чорного моря під час ескалації українсько-російського конфлікту починаючи з 2014 р.

У стратегії національної безпеки на 2016 р. передбачається, що США і надалі продовжать виступати за свободу мореплавства і торгівлі. Країна підтримуватиме тих, хто поділяє ці принципи, а також буде протидіяти всіма наявними засобами будь-якій агресії, що спрямована на обмеження прав і свобод у цій сфері. Згідно із новою військово-морською стратегією США 2016 р., кількість кораблів на форпостах буде збільшено з 97 одиниць станом на 2014 р. до 120 – у 2020 р. Ці факти ще раз доводять те, що США і надалі планують залишатись найпотужнішою морською державою.

Проте, до початку XX ст. США були могутньою морською державою. Протягом кількох століть військово-морська першість належала Великій Британії. На початку XX ст. стрімко нарощували свій військово-морський потенціал Німеччина та Японія. Для того, аби з'ясувати причини сучасної морської могутності Сполучених Штатів, необхідно звернутися до її витоків, що беруть свій початок у першій чверті минулого століття, коли вони кинули виклик іншим великим державам, та згодом досягли своєї мети.

Вивчення цього американського досвіду є актуальною темою для всебічного наукового дослідження з огляду на її недостатнє висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографіях.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі репрезентативної джерельної бази всебічно дослідити основні напрями військово-морської політики США в 1909-1922 рр.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання дослідження**:

- проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дисертаційної роботи;
- дослідити модернізацію військового флоту США напередодні Першої світової війни;
- визначити місце ВМС у зовнішній політиці на початку XX ст.;
- висвітлити роль американського військово-морського флоту в Першій світовій війні;

- розглянути вплив Паризької мирної конференції та міжнародної ситуації після Першої світової війни на формування американської військово-морської стратегії;
- з'ясувати вплив рішень Вашингтонської конференції 1921-1922 рр. на баланс військово-морських сил у світі та міжнародне становище США;
- дослідити вплив «договору чотирьох» на розвиток американсько-британських відносин.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи охоплюють період з 1909 р. до 1922 р. Нижня хронологічна межа зумовлена приходом до влади нового американського президента Вільяма Тафта, а також змінами в кораблебудуванні і морській тактиці, внаслідок яких відбулась трансформація військово-морської політики. Верхній хронологічний рубіж обумовлений завершенням Вашингтонської морської конференції, на якій було встановлено новий військово-морський баланс сил у світі. Саме на цій конференції було завершено формування нової системи міжнародних відносин, в якій одне з головних місць посіли Сполучені Штати Америки.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика США в 1909-1922 рр.

Предметом дослідження є основні напрямки та особливості американської військово-морської політики в зазначений період.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму та багатофакторності, а також системний та ціннісний підходи. Під час написання дисертації автор використовував такі наукові методи: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, узагальнення, класифікації, синтезу та інші. Принцип історизму дозволив авторові дослідити військово-морську політику США упродовж 1909-1922 рр., визначивши її ключові етапи й специфічні особливості, умови формування та результати. Згідно з принципом багатофакторності було виокремлено низку найбільш важливих внутрішніх та зовнішніх факторів, що мали вплив на формування політики країни у військово-морській сфері. Завдяки використанню ціннісного підходу дисертанту вдалося визначити об'єкт і предмет дослідження, обґрунтувати

актуальність дисертаційної роботи. Використовуючи системний підхід, автор показав роль та місце американських військово-морських сил у світовому балансі сил на початку XX ст., а також простежив зміни, які відбулись після Першої світової війни. За допомогою проблемно-хронологічного методу вдалося простежити динаміку зростання світової морської могутності Сполучених Штатів від третьої позиції в світі до паритету з Великою Британією. Послуговуючись історико-порівняльним методом були виявлені та порівняні особливості військово-морських перегонів перед Першою світовою війною та на початку 20-х років XX ст., а також визначені характерні риси політики США стосовно цього питання. На основі методу аналізу, шляхом критичного опрацювання джерельної бази та історіографії проблеми показано вплив внутрішньополітичних і зовнішніх чинників на розвиток військового флоту та морської політики США. Використання автором методу синтезу сприяло формуванню цілісного бачення військово-морської політики США в зазначений період. Метод індукції використовувався протягом написання всієї наукової роботи: від пошуку матеріалів для дослідження аж до підведення його підсумків. Завдяки методу дедукції вдалося простежити роль та місце найбільш важливих проблем у розвитку військово-морського флоту США та їх вплив на формування зовнішньої політики країни. Поєднання цих методів дало змогу досягти поставленої мети та вирішити науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- у вітчизняній історіографії було всебічно та цілісно досліджено військово-морську політику США в 1909-1922 рр.;
- проаналізовано значення технічних аспектів модернізації військово-морського флоту США;

удосконалено:

- наукові підходи щодо участі США у військово-морських перегонах напередодні та в роки Першої світової війни;

- знання стосовно перебігу і результатів Паризької та Вашингтонської міжнародних конференцій та їх вплив на американську військово-морську політику;

осмислено:

- вплив повоєнної міжнародної ситуації на формування військово-морських планів США;

набуло подальшого розвитку:

- вивчення ролі та значення використання військово-морських сил в американській зовнішній політиці;
- систематизація та аналіз історичних джерел і наукової літератури з проблеми дослідження;
- вивчення впливу американської військово-морської політики на міжнародний баланс сил.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її зміст, висновки та узагальнення розширюють наукові знання з історії військово-морської та зовнішньої політики США в першій чверті XX ст. Матеріали дослідження можуть бути використані для написання наукових історичних праць, підручників і посібників, розробки нормативних та спеціальних курсів із всесвітньої історії у вищих навчальних закладах.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми дослідження

Проблеми міжнародної дипломатії першої чверті ХХ ст. є доволі поширеною темою серед дослідників. Чимало досліджень присвячено ролі Сполучених Штатів Америки в Першій світовій війні та в повоєнному світоустрої. Питання військово-морської політики США в першій чверті ХХ ст. у більшості наукових праць згадується при розгляді перегонів з військово-морського озброєння в контексті міжнародних відносин того періоду. Незважаючи на це, серед українських та радянських досліджень, на жаль, немає жодної наукової праці, яка б висвітлювала вплив військово-морської політики США на позиції країни на міжнародній арені. Переважна більшість дослідників розглядають зовнішню політику США через призму двосторонніх та багатосторонніх відносин із іншими країнами, звертаючи увагу на розвиток ВМС США лише в контексті військово-морського суперництва Великої Британії та Німеччини або як аспект морської конференції у Вашингтоні.

Зарубіжна історіографія досліджуваної нами теми представлена в переважній більшості працями дослідників із Сполучених Штатів та Великої Британії. Американські дослідники приділяли більшу увагу питанням морської політики США. Однак переважна більшість праць присвячена двостороннім відносинам із Великою Британією в окремі історичні періоди чи суто технічним аспектам будівництва військових кораблів.

Оскільки в 20-х роках ХХ ст. було опубліковано значну кількість мемуарів, присвячених Першій світовій війні та повоєнному світоустрою, на їх основі почали з'являтися перші праці про американську зовнішню політику. Авторами цих публікацій були журналісти, політичні діячі. Як правило, це була література публіцистичного характеру, автори якої з об'єктивних причин не могли отримати доступ до джерел, що були ще засекречені, тому все це мало негативний вплив на достовірність поданої

інформації. Так, у 1922 р. було опубліковано книгу американського журналіста Рея Бейкера, присвячену подіям Паризької мирної конференції.¹ Він був особистим прес-секретарем американського президента під час візиту до Європи, тому мав доступ до офіційного листування. З одного боку це позитивно позначилось на поданій інформації. Проте, з іншої сторони, через свої дружні відносини із президентом автор у своєму дослідженні намагався виправдати дипломатичний провал американської делегації на конференції.

Інший журналіст із США Марк Салліван присвятив свою книгу подіям Вашингтонської конференції². Автор був присутнім на конференції, що робить подану ним інформацію важливою для розуміння процесів, які відбувались під час багатосторонніх зустрічей у Вашингтоні.

У 30-40-х роках почали з'являтися перші вагомі американські дослідження морської політики. На той час у Принстонському університеті склалась група дослідників флоту та морської політики. Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробив професор історії Джордж Девіс. Його монографія стала першим дослідженням, що охоплювало всю історію американського військового флоту. В своїй роботі автор звертає увагу на основні ключові моменти, що мали вплив на розвиток флоту. Однак, оскільки в книзі охоплено більше ста років історії ВМС США, це унеможливило детальний виклад матеріалу. Зокрема, автор залишив без належної уваги події, що мали важливий вплив на формування морської політики США в роки Першої світової війни³.

У 1939 р. вчені Гарольд та Маргарет Спрут опублікували своє дослідження⁴, присвячене історії ВМС США від їх створення до завершення

¹ Baker R. S., Woodrow Wilson and World Settlement – New York, 1922. –Vol. 1.

² Sullivan M. The adventure of Washington. – New York, 1922.

³ Davis G. T. Navy Second to None. The Development of Modern American Naval Policy. – New York, 1940.

⁴ Sprout H., Sprout M., The Rise of American Naval Power, 1776-1918 – Princeton, 1939.

Першої світової війни. А в 1940 р. у світ вийшла їх наступна праця⁵, що продовжила висвітлення теми до 1923 р. Незважаючи на те, що дослідження американських істориків з історії флоту є доволі фундаментальними, на момент написання авторам ще не були доступні документи Генеральної ради військово-морського флоту. Ці записи були розсекречені лише в 1960-х роках. Саме ці документи показували справжні причини створення найбільшої морської програми в 1916 р., також в цих документах містяться висновки щодо військово-морської тактики, що були зроблені після завершення світової війни. Саме через появу нових фактів підходи до вивчення військово-морської політики США потребують переосмислення. Серед англійських досліджень цього періоду варто відзначити монографію Роланда Чапута «Роззброєння в зовнішній політиці Великої Британії». Автор ґрунтовно проаналізував американсько-британські відносини в контексті зменшення кількості морських озброєнь та висвітлив позицію англійських дипломатів стосовно цього питання⁶.

У 50-60-х роках ХХ ст. американські дослідники більшу увагу приділяли вивченню морської політики в контексті американсько-англійських відносин після Першої світової війни. Історик Сет Тілман у своїй роботі дійшов висновків, що, незважаючи на плідну співпрацю США та Великої Британії з питань повоєнного світоустрою, їм не вдалося дійти згоди в питанні співвідношення військових флотів через наявні протиріччя.⁷ Інший дослідник Генрі Форбс вважав, що серйозних протиріч між країнами не існувало, саме тому їм вдалося досягти згоди на Вашингтонській конференції.⁸ Вільям Брейстед взагалі заперечував існування будь-яких суперечностей у морських питаннях між Сполученими Штатами та Великою

⁵ Sprout H., Sprout M., *Toward a New Order of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918-1922* – New York, 1940.

⁶ Chaput R. A. *Disarmament in British Foreign Policy* – London, 1935.

⁷ Tillman S., *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919* – Princeton, 1961.

⁸ Forbes H.W. *The Strategy of Disarmament.* – Washington, 1962.

Британією⁹. Протилежної думки був Стефан Роскіл. Він вказував на наявність суттєвих розбіжностей між країнами, саме тому переговори у Вашингтоні були досить напруженими та могли бути зірваними¹⁰. Для англійських досліджень характерною особливістю була критика теорії «особливих» відносин із Сполученими Штатами. Аналізуючи наслідки Вашингтонської конференції, Г. Аллен дійшов висновків, що першість в англійсько-американських відносинах перейшла до США та Британська імперія була змушена погодитись на це¹¹.

Для американської історіографії 70-80-х років ХХ ст. характерним є продовження попередніх тенденцій у висвітленні морської політики США в контексті двосторонніх відносин з Великою Британією. В цей період популярними стали дослідження, присвячені особистостям, що мали безпосередній вплив як на зовнішню, так і на військово-морську політику обох країн. Серед різноманіття праць слід відзначити монографію Девіда Траска, в якій автор висвітлює всю складність і багатовекторність американсько-англійських відносин у 1917-1918 рр. На думку автора, в 1917 р. американський флот виявився невідповідним для вирішення бойових завдань. Саме прорахунками у військово-морській політиці та відсутністю належного аналізу морської війни між Великою Британією та Німеччиною можна пояснити той факт, що ВМС США були змушені вести військові дії за розробленими англійцями планами¹².

Американський дослідник Паоло Колета присвятив свою працю провідному морському офіцеру того часу, винахіднику та раднику військово-морського секретаря Бредлі Фіску. В монографії висвітлено всю складність відносин між кадровими військовими та цивільним секретарем флоту

⁹ Braisted W. R., *The United States Navy in the Pacific, 1909-1922* – Austin, 1958.

¹⁰ Roskill S. *Naval Policy between the Wars: The Period of Anglo-American Antagonism* – New York, 1968.

¹¹ Allen H. C. *Great Britain and United States. A history of Anglo-American Relations* – London, 1954.

¹² Trask D. F. *Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917-1918* – Columbia, 1972.

Джозефом Деніелсом. Морські офіцери висловлювали своє невдоволення Дж. Деніелсом, оскільки вважали його некомпетентним у військово-морських питаннях. Б. Фіск та інші офіцери рекомендували краще підготувати флот до війни як в матеріальному, так і організаційному аспектах, проте Дж. Деніелс вбачав у цьому загрозу втрати цивільного контролю над військовим флотом. П. Колета відзначив, що, зрештою, цей конфлікт негативно позначився на розвитку ВМС¹³. Інше своє дослідження П. Колета присвятив усім військово-морським секретарям США, де також проаналізував діяльність Дж. Деніелса. Він дійшов висновку, що відсутність фахової військової освіти військово-морського секретаря не заважала Дж. Деніелсу знаходити компроміси між прагненнями військових та політиків у питаннях, пов'язаних із розвитком американських ВМС¹⁴.

Саме це у своєму дослідженні і підтверджують вчені Мері Клячко та Девід Траск. У книзі розглядається діяльність першого голови з військово-морських операцій адмірала Вільяма Бенсона, якого призначив на цю посаду Дж. Деніелс. Це призначення дозволило зменшити критику самого військово-морського секретаря, оскільки за практичний аспект реалізації морської політики відповідав кадровий морський офіцер. Завдяки цьому Дж. Деніелс зміг більше зосередитись на пошуку консенсусу між військовими та урядом¹⁵.

Англійські історики Джон Хаттендорф та Роберт Джордан, видали збірник присвячений морським відносинам Великої Британії та США в ХХ ст. Кеннет МакДональд, один із авторів, дійшов висновків, що на Вашингтонській конференції вдалося досягти компромісу в питанні

¹³ Coletta, P. E Admiral Bradley A. Fiske and the American Navy – Lawrence, 1979.

¹⁴ Coletta P. E American Secretaries of the Navy. – Annapolis, 1980. – Vol. 2.

¹⁵ Klachko M., Trask D. F., Admiral William Shepherd Benson: First Chief of Naval Operations – Annapolis, 1987.

роззброєння саме завдяки «особливим» відносинам між англосаксонськими країнами¹⁶.

У 90-х роках в історичних дослідженнях більшу увагу стали приділяти теоретичним аспектам планування морської стратегії. Одне із центральних місць в дослідженнях американських істориків займала доктрина морської могутності Альфреда Мегена, яка передбачала чисельне збільшення військових кораблів до тих пір, доки напад на американський флот був би приречений на поразку. Роберт Л. О'Коннел вважав, що мегенське трактування морської могутності із великою кількістю дредноутів та наддредноутів виявилось хибним. Він звинувачував керівництво ВМС у неспроможності належним чином оцінити уроки морських боїв 1914-1916 рр. та внести відповідні корективи в стратегію, що негативно позначилось на участі американського військового флоту в війні¹⁷. Інший американський дослідник, Роберт Лав молодший, проаналізувавши історію американського флоту, відзначав, що теорія морської могутності А. Мегена була надзвичайно популярною не лише серед морських офіцерів США, але й серед представників інших країн¹⁸. На його думку, в умовах морських боїв Першої світової війни концепція А. Мегена потребувала швидких коректив з огляду на новітні винаходи у сфері морських озброєнь, лідером серед яких стали підводні човни. Відсутність розуміння цього у військово-морському департаменті зумовила те, що США в терміновому порядку повинні були змінювати плани будівництва своїх військових кораблів.

Пол Педісіч у своєму дисертаційному дослідженні дійшов висновків, що Конгрес був ініціатором створення сучасного та могутнього флоту, а військово-морський департамент та морські секретарі були покликані втілити

¹⁶ McDonald J.K. The Washington Conference and the naval balance of power, 1921-22 // Hattendorf J. B., Jordan R. S. Maritime Strategy and the Balance of Power: Britain and America in the Twentieth Century. – London, 1989.

¹⁷ O'Connell R. L., Sacred Vessels: The Cult of the Battleship and the Rise of the U.S. Navy – New York, 1991.

¹⁸ Love R.W. Jr., History of the U.S. Navy, 1775-1941 – Harrisburg, 1992.

цей задум в життя. Відсутність довготривалої стратегії будівництва кораблів, як, власне, і розвитку ВМС, призвели до того, що майбутнє найбільшої морської програми 1916 р. опинилось під загрозою скасування. Відповідальним за це, на думку автора, були всі представники генерального штабу ВМФ та військово-морського департаменту¹⁹.

Американські історики і в ХХІ ст. продовжують звертати свою увагу на морську політику США напередодні та в роки Першої світової війни. Одним з останніх досліджень, присвячених цій проблемі, є праця Джозефа Кіршбаума. Автор звернув увагу на особливості військово-морської програми 1916 р. Він вважає, що ця програма була спрямована не на підготовку Сполучених Штатів до війни, а на отримання засобів впливу на повоєнний баланс сил у світі²⁰.

Таким чином праці американських дослідників заклали основу для подальшого вивчення військово-морської політики США в першій чверті ХХ ст., проте багато її аспектів залишилися поза межами дослідження. Вивчення військово-морської політики не було метою жодного дослідника і вона згадувалась лише побіжно, та розглядалась через призму політичних подій.

Для радянської історіографії досліджуваної теми характерні заідеологізованість та упередженість. Саме через це, до висновків, що містяться в працях радянських вчених слід відноситись критично та переосмислювати подані твердження.

Серед перших радянських досліджень, які стосувались розвитку військового флоту США, слід відзначити монографію Л. Н. Іванова та П. І Смірнова «Англійсько-американське морське суперництво»²¹. Робота

¹⁹ Pedisich P. E. Congress Provides a Navy: The Emergence of a Modern Navy as a Force in Congressional Politics, 1882-1916 – New York, 1998.

²⁰ Kirschbaum J.W. The 1916 Naval Expansion Act: Planning for a Navy Second to None. – Washington, 2008.

²¹ Иванов Л.Н, Смирнов П.И. Англо-американское морское соперничество. – М., 1933.

складається з двох частин. Перша частина написана Л. Н. Івановим та висвітлює морське суперництво двох країн, починаючи із Першої світової війни, коли воно зародилось, до 1932 р. Автором другої частини був військово-морський експерт П. І. Смірнов. У ній розглядаються військово-стратегічні аспекти проблеми: співвідношення військово-морських сил обох країн, тактико-технічні характеристики кораблів. У монографії також є документи, що стосуються окремих аспектів морського суперництва. Це найбільш вдале радянське дослідження довоєнного часу, проте проблемі розвитку ВМС США приділено недостатньо уваги. Через це в роботі присутня низка неточностей, які в подальшому були запозичені й іншими дослідниками. Наприклад, Л. Н. Іванов пояснював американську відмову від завершення морської програми 1916 р. і встановлення лімітів водотоннажності кораблів у 35 тис. т. на Вашингтонській конференції технічними особливостями Панамського каналу, що не міг пропускати кораблі, більші ніж 35 тис. т.²² Ця точка зору є абсолютно невірною, оскільки кораблі за морською програмою 1916 р. мали проектну водотоннажність у 43,5 тис. т., а технічні характеристики каналу дозволяли проходити судам довжиною в 300 м, шириною в 30 м. і водотоннажністю в 80 тис. т.²³ Таким чином, США не були обмежені технічними можливостями Панамського каналу, тому причини змін у морській політиці були іншими. Проте помилкове твердження Л. Н. Іванова можна зустріти в чотиритомній «Історії США»²⁴.

Радянські історики в 40-50-х роках ХХ ст. знов почали звертатись до витоків проблеми морського суперництва США та Великої Британії. Було опубліковано монографію А. Е. Куніної «Провал американських планів

²² Іванов Л.Н, Смирнов П.И. Указ. соч. – С. 35.

²³ Davis G. T. Navy second to none. The development of modern American naval policy. – N.Y., 1940. – P. 231.

²⁴ История США в 4 т. – М., 1985. – Т.3 – С. 80.

завоювання світового панування в 1917-1920 роках»²⁵. У роботі лише один розділ присвячено питанням військово-морського флоту та боротьби США за морське домінування, але все це розглядається в контексті боротьби із радянською владою. Питання ролі і місця англійсько-японського союзу в морській політиці США в своїй роботі простежив А. Л. Гальперін²⁶. В. М. Кулаков²⁷ зосередив головний акцент на критиці «морської могутності» А. Мегена, але до висновків автора слід ставитись обережно через його ідеологічну заангажованість.

У 60-х роках в радянській історичній науці з'явились дослідження З. М. Солонцова «Дипломатична боротьба США за панування на морі та протиріччя імперіалістичних держав 1918-1945»²⁸. У роботі значну увагу приділено морським суперечностям, що існували між країнами. Морська політика Сполучених Штатів розглядається в контексті дипломатичної боротьби за морську першість. Автор переглянув концепції своїх попередників, що дозволило йому уникнути одіозних висновків, притаманних історіографії 20-50-х років. Проте нижньою хронологічною межею дослідження є завершення Першої світової війни, що не дозволяє прослідкувати еволюцію військово-морської політики США на початку ХХ ст.

Радянська історіографія 70-80-х років представлена дисертаційним дослідженням А. П. Раскіна «Розвиток військово-морського флоту США на рубежі ХІХ–ХХ ст.». Це найкраще радянське дослідження, присвячене періоду зародження американського військового флоту. Автор висвітлив передумови та ідеологічну основу створення могутнього флоту США та дослідив історію створення бойового флоту за часів президентства Теодора

²⁵ Кунина Е. И. Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917-1920 годах. – М., 1954.

²⁶ Гальперин А. Англо-японский союз 1902-1921. – М., 1947.

²⁷ Кулаков В. М. К критике теории «морской силы» А. Мэхэна // Морской сборник. – М., 1947. – № 11.

²⁸ Солонцов З. М. Дипломатическая борьба США за господство на море и противоречия империалистических держав. – М., 1962.

Рузвельта. Вивчення морської політики США напередодні та в роки Першої світової війни не входило в завдання автора, тому цей період залишився недослідженим²⁹. Такі радянські історики як: І. П. Дементєв³⁰ та Л. І. Зезюліна³¹ продовжили праці своїх попередників з вивчення різних аспектів теорії «морської могутності» А. Мегена та її практичної реалізації.

У сучасній російській історичній науці є низка праць, що також стосуються питань морської політики США. Д. В. Лихарєв згадує розвиток американських ВМС у контексті тотального збільшення морських озброєнь³². Д. В. Усатюк розглядає двосторонні відносини США та Великої Британії в контексті морського співробітництва у роки Першої світової війни³³. Н. В. Федоров проаналізував вплив ідеології «морської могутності» американського військово-морського теоретика Альфреда Мегена на розвиток військових флотів провідних країн на рубежі XIX–XX ст.³⁴ А. Г. Больних написав кілька праць присвячених подіям морських битв в роки Першої світової війни³⁵.

Питання військово-морської політики США впродовж 1909-1922 рр. не було предметом окремого дослідження у наукових колах України. Однак,

²⁹ Раскин А. П. Развитие военно-морского флота США на рубеже XIX-XX вв. – Л., Дисс. канд. ист. наук. ЛГУ, 1978.

³⁰ Дементьев И. П. Доктрина «морской мощи» Альфреда Мэхэна. // США: ЭПИ. – 1972, № 5.

³¹ Зезюлина Л. И. Доктрина «морской мощи» А. Мэхэна и аннексия Гавайских островов США (1895-1898) // Вопросы истории международных отношений. – Томск, 1974, Вып. 6.

³² Лихарев Д. В. Гонка морских вооружений как причина и следствие Великой войны. // Первая мировая война: пролог XX века – М., 1998. – С. 554-570.

Лихарев Д. В. Морские вооружения и милитаризм в конце XIX – первой трети XX вв. // Корабли и сражения. – 1995.

³³ Усатюк Д. В. Политика США в отношении Великобритании в 1914-1918 гг.: Морская блокада Германии и "свобода морей" – Томск, 2002.

³⁴ Федоров Н. В. Теория "морской силы" адмирала А.Т. Мэхэна и ее влияние на военно-морскую политику великих держав :1890-1914 гг. – СПб., 2005.

³⁵ Больных А. Г. Морские битвы Первой мировой: Схватка гигантов. — М., 2003.

сучасна українська історіографія представлена низкою праць з цієї тематики, присвячених різним аспектам як внутрішньої, так і зовнішньої політики США на початку ХХ ст., авторами яких є: Ю. Задависьвічка та А. Маврін³⁶. Основну увагу в своїх публікаціях дослідники приділили вивченню питань теорії «морської могутності» А. Мегена, а також практичним аспектам її реалізації.

Таким чином, незважаючи на те що, існує багато праць в яких висвітлено різні аспекти як внутрішньої, так і зовнішньої політики США, на жаль, немає комплексного дослідження, в якому б вивчалась військово-морська політика США на початку ХХ ст. Саме тому автор проаналізував усі доступні джерела та спробував дати власну оцінку морській політиці США в 1909–1922 рр.

³⁶ Задависьвічка Ю. Н., Маврін А. В. Из истории формирования экспансионистской идеологии США (доктрина «морской мощи» А. Мэхэна) // Культура народов Причерноморья. – 2002, № 30; Задависьвічка Ю. Н., Маврін А. В. Практическая реализация доктрины «морской мощи» А. Мэхэна // Культура народов Причерноморья. – 2004, № 48, Т.1;

1.2 Джерельна база дослідження

Військово-морська політика США в 1909-1922 рр. була доволі складним та багатостороннім історичним процесом. Вивчення цієї проблематики вимагає залучення широкого кола джерел для її неупередженого та всебічного висвітлення. У даній роботі були використані джерела, що можна поділити на такі види: офіційні документи, мемуари та щоденники, періодичні видання того часу.

Офіційні документи можна класифікувати за характером походження: президентські, документи та матеріали Конгресу, документи військово-морського департаменту, дипломатичне листування.

Президентські документи – це, насамперед, щорічні виступи перед Конгресом³⁷ та звернення до народу. Ці документи важливі тим, що демонструють тогочасні наміри американської влади. В той самий час це джерела, призначені для широкого загалу, тому до інформації в них необхідно ставитись критично, оскільки подані факти могли використовуватись з метою впливу на суспільну думку. В роботі використані документи, що містяться в шістдесятидев'ятитомній роботі Артура Лінка «Документи Вудро Вільсона»³⁸. Ця робота є фундаментальною, в ній зібрано значну кількість документів, що висвітлюють діяльність американського президента. Цей збірник має високу інформативну цінність для нашого дослідження.

³⁷ Taft William Govard First annual message. December 7, 1909 // The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29550>; Presidential Proclamation, 19 December 1914 // Shaw A. President Wilson's State Papers and Addresses – New York, 1918 – P. 217-219; Wilson W. Second Annual Message, 8 December 1914 Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29555>; Wilson W. Third Annual Message, 7 December 1915 Режим доступу: // <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29556>; Wilson W. Sixth Annual Message Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29559>

³⁸ Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, 1980 – Vol. 35, October 1, 1915- January 27, 1916

До джерел законодавчої гілки влади належать матеріали засідань Конгресу³⁹, слухання з окремих питань, міжнародні договори та угоди. Матеріали засідань Конгресу є надзвичайно цінним джерелом для дослідження. У виступах депутатів можна знайти відомості про тенденції розвитку суспільства та держави. Ці виступи цінні ще тим, що дослідник може бути впевненим у тому, що інформація в них є саме такою, якою депутат хотів би винести на загальне обговорення. За цим джерелом можна робити висновки про розстановку сил на політичній арені країни, відносини між партіями, а також позицію влади та опозиції. Використовуючи ці матеріали, можна прослідкувати методи проведення зовнішньої політики, її економічний та соціальний аспекти.

Слухання Конгресу з окремих питань є надзвичайно цінним джерелом для вивчення військово-морської політики США⁴⁰. Під час слухань у Палаті представників та Сенаті запрошувались провідні експерти з певного питання, серед яких були представники військово-морського департаменту, генерального штабу, військові офіцери, інженери. Вивчаючи ці матеріали, можна виявити основні напрями співпраці військових із представниками уряду, простежити тенденції в розвитку військово-морських сил. Можна із упевненістю стверджувати, що інформація, подана у виступах, відповідає справжнім намірам доповідача та відображала реальний стан справ.

Такі джерела як міжнародні договори та угоди висвітлюють практичні аспекти зовнішньої політики⁴¹. Саме за цим типом джерел можна оцінити

³⁹ Congressional Record. – Washington – Vol. 48-62.

⁴⁰ Hearings Before the Committee on Naval Affairs, United States Senate on the Bill (S.3335) to Increase the Efficiency of the Personnel of the Navy and Marine Corps of the United States – Washington, 1908; Hearings on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy 1914. — Washington, 1914; Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1916 – Washington, 1916; Hearings on Estimates for 1915-1920 – Washington.

⁴¹ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922; Treaties and resolutions of the Conference on the limitation of armament as ratified by US Senate. Facts and tables. – N.Y., 1922;

ефективність політики країни на міжнародній арені. У першій третині ХХ ст. військово-морський флот мав дуже важливе значення для міжнародного іміджу країни та слугував певним засобом виміру її могутності. На міжнародній арені всі питання, що стосувались військово-морського флоту, обговорювались у гострих дискусіях, логічним завершенням котрих ставали договори та угоди. Завдяки задокументованому процесу підготовки основних договорів морської конференції у Вашингтоні, можна дослідити процес еволюції взаємовідносин між провідними країнами світу через призму військово-морської політики США. Спираючись на договори та угоди, можна виявити справжні наміри американської зовнішньої політики в цілому та у військово-морській сфері зокрема.

До документів військово-морського департаменту належать звіти військово-морського секретаря, щорічні звіти військово-морського департаменту⁴², морські книги⁴³ підготовлені профільним департаментом. У цих матеріалах міститься офіційна інформація від військово-морського департаменту, що стосувалась усіх аспектів його діяльності. Оскільки інформація заслуховувалась у Конгресі, її достовірність не викликає сумніву. За допомогою щорічних звітів військово-морського департаменту можна прослідкувати шлях розбудови американських ВМС від третього місця у світі за могутністю в 1909 р. до міжнародного визнання військово-морського паритету з Великою Британією в 1922 р. – наймогутнішою морською країною на той час.

Дипломатичне листування становить важливу групу джерел для нашого дослідження. Листування можна поділити на офіційне та конфіденційне. До офіційного дипломатичного листування належать відкриті листи, звернення, ноти, комюніке представників однієї держави до іншої.

Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М., 1924.

⁴² Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1909. – Washington, 1910.

⁴³ Navy Yearbook, 1920-1921 – Washington, 1922.

Конфіденційне листування представляє собою спосіб комунікації між представниками однієї країни. Цінність такого листування полягає в тому, що в ньому політика держави представлена якнайкраще, оскільки в авторів не було потреби підбирати слова та перейматися дипломатичним етикетом. Спираючись на конфіденційне листування, можна отримати уявлення про справжні цілі, що ставились на зовнішній арені, простежити внутрішньополітичну боротьбу з питань зовнішньої політики. В роботі використані документи, що містяться у збірниках: «Дипломатичні документи зовнішньої політики Сполучених Штатів» за 1910-1922 рр.⁴⁴, «Документи зовнішньої політики Великої Британії 1919-1939»⁴⁵.

Наступну групу джерел склали публікації мемуарного характеру. Мемуарна література може бути використана для підтвердження фактів, що містяться в інших джерелах. З точки зору достовірності та об'єктивності мемуари поступаються офіційним документам. У деяких випадках використання мемуарних джерел без належного аналізу може негативно позначитись на достовірності відображення подій, що вивчаються дослідником. Як правило, автори мемуарів вважають своє бачення подій істинним, спираючись на власні записи, щоденники або документи, до яких вони мали доступ. Проте, незважаючи на це, існує велика ймовірність, що описані події висвітлені однобоко, що може доволі суттєво знизити цінність мемуарів як джерела. Зазначені факти потребують підтвердження з інших джерел.

Незважаючи на певну тенденційність такого типу джерел, цінність мемуарної літератури полягає в тому, що вона може пояснити факти та події, що не згадуються в інших джерелах. Спогади можуть допомогти встановити обставини, що мали вирішальне значення для прийняття певного рішення або висвітлити хід переговорів. Спогади та щоденники було написано багатьма

⁴⁴ Papers relating to the Foreign Relations of the United States 1910-1922 – Washington 1915-1938.

⁴⁵ Documents on British foreign policy 1919-1939. – London, 1967. – First Series. Vol. XV.

державними діячами, які займали різні посади в досліджуваний період. Важливими для дослідження були мемуари англійського прем'єр-міністра Девіда Ллойд Джорджа, американського дипломата, полковника Едварда Хауза, військово-морського секретаря США Джозефа Деніелса, американського військового діяча, морського офіцера Бредлі Фіске.

У своїх спогадах Девід Ллойд Джордж «Правда про мирні угоди» торкається майже всіх аспектів військово-морського співробітництва Великої Британії та Сполучених Штатів.⁴⁶ Працюючи над мемуарами, англійський прем'єр-міністр широко використовував тоді ще неопубліковані протоколи засідань парламенту. Автора важко назвати неупередженим, оскільки він писав ці мемуари для виправдання своїх політичних кроків. Самі мемуари писались у 1936-1938 роках, коли відбувався крах Версальсько-Вашингтонської системи. В той час ті, хто стояв біля витоків цієї міжнародної системи, зазнавали нищівної критики. Проте Д. Ллойд Джордж був головою англійського уряду під час морської конференції у Вашингтоні, що робить його мемуари цінними для дослідження.

Важливе значення для вивчення теми має зібрання щоденників та листування Е. Хауза, відредаговані та прокоментовані професором Єльського університету Чарльзом Сеймуром.⁴⁷ Для публікації Ч. Сеймур відібрав найбільш важливі та цікаві, на його погляд, документи, а також зробив огляд подій, під час яких ці документи створювались. У 1912-1919 рр. Е. Хауз був радником президента Вудро Вільсона. Як радник він зіграв важливу роль у прийнятті рішення урядом США вступити в Першу світову війну та в подальшому мав вплив на формування зовнішньополітичної стратегії країни. Щоденники та листування Е. Хауза містять значну кількість важливого історичного матеріалу стосовно зовнішньої політики США та роботи міжнародних конференцій.

⁴⁶ Lloyd George D. The truth about peace treaties. – London, 1938. – Vol.1-2

⁴⁷ Seymour Ch., The Intimate Papers of Colonel House – Boston, New York, 1928

Цінними для дослідження є мемуари Джозефа Деніелса, який протягом 1913-1921 рр. займав посаду військово-морського секретаря Сполучених Штатів. Дж. Деніелс за фахом був журналістом та тривалий час працював редактором газети. Він мав гарні відносини із В. Вільсоном, погляди якого поділяв. Коли В. Вільсон зайняв пост президента, Дж. Деніелсу було запропоновано посаду військово-морського секретаря. Як голова всього військово-морського департаменту, Дж. Деніелс брав участь у вирішенні ключових питань військово-морської політики, відстоював інтереси американських ВМС на міжнародній арені. Його мемуари мають високу історичну цінність для розуміння процесів, що відбувались як на внутрішній, так і зовнішній політичній аренах. Праця «Епоха Вільсона: в роки війни та після 1917-1923» написана самим Дж. Деніелсом у часи, коли він уже відійшов від державних справ. У мемуарах містяться документи та листування, що не були доступні широкому загалу. Автор намагається обґрунтувати рішення, що приймалися президентом та його адміністрацією. Спогади військово-морського секретаря цінні тим, що показують тогочасні процеси в новому світлі, дозволяють побачити зсередини події, які мали безпосередній вплив на становлення Сполучених Штатів як могутньої морської держави та впливового міжнародного гравця.⁴⁸ Звертаючись до цього джерела, слід пам'ятати і те, що автор за фахом був журналістом, тому, використовуючи свої вміння та навички, він намагався подати опис тих подій в потрібному йому ракурсі.

Для всебічного розуміння діяльності військово-морського секретаря та його особистого внеску в розвиток ВМС США слід звернутись до праці американського професора історії Едмунда Кронона «Кабінетні щоденники Джозефа Деніелса». Е. Кронан зробив інформативну збірку документів та особистих записів військово-морського секретаря. Аналітична робота із зазначеними двома працями, що присвячені державній діяльності Дж.

⁴⁸ Daniels J., *The Wilson Era: Years of War and After, 1917–1923* – Chapel Hill, 1946.

Деніелса, дозволяють отримати об'єктивне уявлення про тогочасні наміри американської адміністрації та способи їх досягнення.⁴⁹

Автобіографія віце-адмірала Бредлі Фіске містить важливу інформацію для розуміння процесів, що відбувались у військово-морському флоті в досліджуваній період. Б. Фіске пройшов шлях від мічмана до віце-адмірала. Він також займався проблемами розробки та впровадження інновацій у ВМС. У своїй роботі автор висвітлює багато питань, які були пов'язані з технічними аспектами створення могутнього флоту Сполучених Штатів. Б. Фіске багато разів брав участь в урядовому обговоренні важливих питань стосовно військового флоту, що підвищує цінність поданої в автобіографії інформації⁵⁰.

Матеріали періодичних видань склали третю групу джерел, використаних у цьому дослідженні. Преса була важливим інструментом пропаганди. На шпальтах провідних американських газет того часу можна знайти чимало інформації, присвяченої зовнішній політиці держави, проблемам, що стосувались державних асигнувань у військовий флот, його ролі в житті США. Міжнародна конференція у Вашингтоні з військово-морських питань знайшла значне відображення в пресі. Матеріали, що були представлені в газетах та журналах, впливали на формування суспільної думки, яку політики не могли ігнорувати. Доволі часто періодичні видання ставали ареною політичного протистояння представників від демократів та республіканців. Кожна із сторін наводила свої аргументи з метою сформуванню необхідну їм суспільну позицію. Разом із тим преса також виступала виразником настроїв суспільства, що дає змогу проаналізувати проблеми, які найбільше цікавили звичайних американців. У дослідженні використані матеріали таких провідних періодичних видань: «Нью-Йорк Таймс», «Вашингтон Пост», «Нью Репаблік», «Індепендент», «Лос-Анжелес

⁴⁹ Cronon E. D. The Cabinet Diaries of Josephus Daniels – Lincoln, 1963.

⁵⁰ Fiske B. A., From Midshipman to Rear Admiral – N. Y., 1919.

Таймс», «Нью-Йорк Трибьюн», «Норс Америкен Ревью», «Саентіфік Американ».

Таким чином, для дослідження теми дисертації використано значну кількість різноманітних джерел. Звичайно, цей перелік не можна назвати вичерпним для дослідження еволюції військово-морської політики США в 1909-1922 рр. Проте, за умови уважного та всебічного аналізу зазначених джерел, вони є достатньою базою для дослідження.

РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ПОЛІТИКА США НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1 Технічна модернізація кораблів на початку ХХ ст.

Технічна революція, котра відбулась в останній третині ХІХ ст., зумовила модернізацію військово-морського флоту. Замість вітрил стали використовувати паровий двигун. Кораблі із паровим двигуном могли пересуватись із постійною швидкістю в будь-якому напрямку. Подальший технічний розвиток кораблів відбувався в трьох аспектах: збільшення швидкості, бронювання та артилерійського вогню. Військово-морські відомства кожної країни намагались знайти оптимальний баланс між цими трьома складовими корабля. У 1906 році відбулась подія, що стала новою точкою відліку у військовому кораблебудуванні. Велика Британія спустила на воду «Дредноут». Це був лінійний корабель принципово нового типу, поява якого зумовила кардинальні зміни в розвитку військово-морського мистецтва. «Дредноут», на відміну від попередніх кораблів, мав значну перевагу в артилерії, а бронювання було мінімальним для того, аби корабель мав більшу швидкість⁵¹.

Російсько-японська війна 1904-1905 рр. обумовила зміни в морській тактиці. Події цієї морської війни розвивались згідно із військово-морською тактикою того часу. В битві при Цусімі зустрілись головні морські сили Росії та Японії. Морський бій на практиці продемонстрував важливість швидкості і маневреності корабля та ефективність великокаліберних гармат. Раніше основою морської стратегії був бій, в якому противники безпосередньо зустрічалися та бачили один одного. В такому бою значну увагу приділяли бронюванню та калібру гармат корабля. Швидкість також була важливою, але мале другорядне значення. Події Цусімської битви змінили пріоритети:

⁵¹ Лихарев Д. В. Гонка морских вооружений как причина и следствие Великой войны//Первая мировая война: пролог ХХ века. – М., 1998. – С.543

на перше місце вийшли швидкість та маневреність корабля⁵². З усіх провідних морських штабів світу саме британське Адміралтейство виявилось найбільш чутливим до змін тактики бою. Як результат аналізу морських битв російсько-японської війни, було прийнято рішення про будівництво «Дредноута», корабля лише з великими гарматами та високою швидкістю. Корабель міг вести вогонь за будь-яких умов, на безпечній для себе відстані, де гармати ворога не зможуть його дістати, а в разі необхідності втекти або уникнути бою завдяки більш високій швидкості⁵³.

Вперше ідея створення корабля, котрий на озброєнні мав би тільки гармати головного калібру, була висловлена в 1903 р. італійським військовим інженером Вітторіо Куніберті⁵⁴. Події російсько-японської війни ще раз переконали В. Куніберті у вірності власних суджень, але першими, хто втілював цю ідею в життя, були саме англійці. Перший морський лорд Адміралтейства Джон Фішер дав згоду на будівництво нового корабля без середньої артилерії. На початку ХХ ст. будівництво корабля тривало приблизно три роки але "Дредноут" був побудований у надзвичайно короткий термін. Усі матеріально-технічні засоби військово-промислового комплексу Великої Британії було направлено на його будівництво. Корабель було закладено 2 жовтня 1905 р., а 3 жовтня 1906 р. «Дредноут» вирушив на випробування і в грудні був прийнятий до лав флоту. Застосування численних технічних інновацій дозволило англійцям у корабель з водотоннажність 17900 т. поставити силову установку потужністю 23 000 к.с., яка дозволяла кораблю розвинути швидкість 21 вузол, і розмістити на ньому десять 305 мм. гармат у п'яти баштах. Ескадренні броненосці попередніх років при водотоннажності 13-16 тис. т. мали лише чотири 305 мм гармати і розвивали швидкість 18 вузлів. На "Дредноуті" при незначному збільшенні водотоннажності в 2,5 рази було збільшено силу артилерійського залпу. "Дредноут" був оснащений

⁵² Там само

⁵³ Kemp P. K. The Papers of Admiral Sir John Fisher – London, 1960 – Vol. 1. – P. 219.

⁵⁴ Лихарев Д. В. Указ. соч. – С. 543.

принципово новою системою централізованого управління артилерійським вогнем. Висока швидкість корабля стала можливою завдяки використанню в якості головної силової установки парової турбіни. Перевага у швидкості дозволяла "Дредноуту" займати вигідну для нього артилерійську позицію і нав'язувати свою ініціативу в бою. Поява лінійних кораблів дредноутного типу спричинила багато проблем технічного та військово-стратегічного характеру. Дредноути нівелювали значення не лише колишніх ескадрених броненосців, а й броненосних крейсерів. Необхідно було розробити новий тип крейсера, який би відповідав кораблю дредноутного типу. Так з'явився новий клас важких кораблів – лінійний крейсер⁵⁵.

Наприкінці 1905 р. у військово-морських колах Сполучених Штатів існувало декілька точок зору щодо шляху подальшого розвитку флоту. Капітан морського корабля і винахідник далекоміру Бредлі Фіск пропонував побудувати великий корабель водотоннажністю 20 000 т. З інженерної точки зору будівництво такого великого корабля було можливим. Б. Фіск не враховував успіхи далекобійної артилерії у російсько-японській війні і пропонував вести бій з близької та середньої дистанції. Для цього достатня максимальна швидкість, на його думку, складала 18 вузлів⁵⁶. За такої швидкості корабель мав би достатнє бронювання, аби витримати артилерійський вогонь з відстані більше 3,5 км. На ближчій відстані в корабель можна було поцілити торпедою, що було великою загрозою для судна. Б. Фіск вважав, що кораблі такого типу матимуть успіх серед морських офіцерів і їм вдасться переконати Конгрес у будівництві саме таких кораблів, однак він побоювався того, «чия думка для Конгресу має більше значення, ніж весь військово-морський департамент разом»⁵⁷ – А. Мегена.

Альфред Меген – морський офіцер, геополітик, автор теорії «морської могутності», мав іншу точку зору з приводу подальшого технічного розвитку

⁵⁵ Лихарев Д. В. Указ. соч. – С. 544.

⁵⁶ Fiske B. A. *Compromiseless Ships* / B. A. Fiske // *United States Naval Institute Proceedings*, 1905. – Vol. 31. – P. 550.

⁵⁷ Fiske B. A. *Op.cit.* – P. 551.

кораблів. Проаналізувавши події російсько-японської війни, А. Меген вважав, що доцільніше будувати кораблі середніх розмірів, оскільки вони були більш маневреними в бою. На його думку, морські битви на практиці довели ефективність тактики маневрування та оточення противника більшим числом кораблів⁵⁸.

Б. Фіск, опонуючи А. Мегену, відстоював власну точку зору: необхідно збільшити калібр гармат, що дозволить обстрілювати ворога з більшої відстані. Збільшення калібру гармат призведе до збільшення розмірів корабля. Подальший розвиток кораблів американського флоту залежав від військово-морської тактики. Б. Фіск таким чином поставив питання: «американський флот має бути в змозі протистояти могутньому флоту суперника чи не дати втекти кораблям слабшого суперника?»⁵⁹. Проблему маневреності морської ескадри під час бою, на його думку, можна було вирішити за рахунок збільшення кількості великих кораблів з одного-двох до восьми одиниць. Однією з переваг подібної тактики він називав простіше командування ескадрою під час бою, на відміну від командування великою кількістю середніх кораблів. На думку Б. Фіска, 20 000 т. кораблі – це саме те, що потрібно Сполученим Штатам для досягнення справжньої морської могутності⁶⁰.

Відповіддю А. Мегена була публікація під назвою «Історичні та інші роздуми, запропоновані битвою Японського моря». Він критикував швидкість, запропоновану Б.Фіском, оскільки будівництво більш швидкісних кораблів не мало сенсу до тих пір, поки всі старі кораблі не будуть списані. Швидкість ескадри залежить від максимальної швидкості найповільнішого корабля у її складі. У цій роботі А. Меген написав пророчу тезу: «стандартні розміри і, як наслідок, швидкість залежать від того, який корабель закладає

⁵⁸ Mahan A. T. Reflections, Historic and Other, Suggested by the Battle of the Japan Sea // United States Naval Institute Proceedings, 1906. – Vol. 32. – P. 451.

⁵⁹ Fiske B. A. Op.cit. – P. 552.

⁶⁰ Gatewood R. D. Approximate Dimensions for a «Compromiseless Ship» // United States Naval Institute Proceedings, 1906. – Vol. 32. – P. 578.

твій сусід»⁶¹. Майбутнє американських лінкорів, на думку А. Мегена, полягає у створенні кораблів, які на озброєнні мають гармати як великого, так і середнього калібру. Таке поєднання гармат дозволить найбільш ефективно використовувати корабель у бою. Стосовно подій російсько-японської війни, він вважав, що поразка російського флоту у війні була обумовлена чисельною перевагою гармат середнього калібру, приблизно вдвічі, на кораблях японського флоту. Російські кораблі мали перевагу у гарматах великого калібру, проте вони не могли нею скористатись, оскільки були засліплені вогнем середньої артилерії кораблів противника. А. Меген не був прихильником збільшення розмірів кораблів і відмови від артилерії середнього калібру заради збільшення калібру головної артилерії. Збільшення розмірів корабля підвищувало вартість його будівництва, що негативно впливало на бюджет. З даної роботи можна зробити висновок про те, що А. Меген не був прихильником кораблів дредноутного типу: на його думку, суттєвим недоліком була відсутність артилерії середнього калібру та значні фінансові витрати на будівництво⁶².

Капітан-лейтенант Вільям Сімс, інспектор із питань артилерійського вогню, призначений президентом Т. Рузвельтом, як і Б. Фіск, переконував у ефективності великокаліберних гармат і, відповідно, кораблів дредноутного типу. Для В. Сімса ефективність гармат великого калібру була беззаперечною. Свою точку зору він підтверджував на прикладі цусімської битви, коли в перші хвилини бою два російських кораблі були виведені з ладу вогнем великокаліберних гармат японських кораблів⁶³. Перевага у швидкості японського флоту дозволила їм утримувати кораблі супротивника на вигідній японцям відстані, що, безумовно, сприяло успіху в битві. В. Сімс звернув увагу на конструкторський недолік російських кораблів: броньовий захист борта, через велику завантаженість корабля, знаходився під водою і

⁶¹ Mahan A. T. Op.cit. – P. 452.

⁶² Mahan A. T. Op.cit. – P. 466.

⁶³ White R. D. With the Baltic Fleet at Tsushima//United States Naval Institute Proceedings, 1906. – Vol. 32. – P. 601.

був малоефективним⁶⁴. Ця проблема була врахована радою із будівництва при створенні наступного американського лінкору.

Проаналізувавши події російсько-японської війни, В. Сімс дійшов висновку, що більш висока швидкість, за інших рівних умов, була тактичною перевагою. Командувач більш швидкісного флоту завжди мав змогу: прийняти бій або відмовитись від нього; обрати зручну дистанцію вогню; використовувати погодні умови на свою користь. Досягти підвищення швидкості корабля, на його думку, можна було шляхом збільшення потужності силових установок, що призвело б до неминучого збільшення його розмірів⁶⁵.

В. Сімс відзначав, що всім кораблям дредноутного типу можна було завдати шкоди лише з гармат великого калібру. Башти, в котрих знаходились гармати та артилеристи, були захищені 203 мм бронєю, що робило їх захищеними від вогню середньої артилерії. Таким чином, гармати середнього калібру, наявність котрих відстоював А. Меген, втрачали свій сенс, оскільки вони не могли заподіяти значної шкоди кораблю чи екіпажу противника. Головним, як вважав В. Сімс, була швидкість ураження противника, а не загальний об'єм вогню, як вважав А. Меген⁶⁶. На його думку, з фінансової точки зору було дешевше побудувати та обслуговувати десять 20 000 т. кораблів (приблизно 100 млн. доларів), ніж двадцять невеликих кораблів (120–130 млн. доларів).

У дискусії щодо подальшого технічного розвитку кораблів американського флоту перемогу отримали прихильники кораблів дредноутного типу. 18 грудня 1906 р. був закладений перший американський дредноут «Саус Керолайн». На озброєнні він мав вісім гармат 12-дюймового калібру (305 мм.), а його швидкість складала 18 вузлів. «Мічиган» і «Саус

⁶⁴ Sims W. S. The Inherent Tactical Qualities of All-Big-Gun, One-Caliber Battleships of High Speed, Large Displacement and Gun-Power United States//Naval Institute Proceedings, 1906. – Vol. 32. – P. 1341.

⁶⁵ Sims W. S. Op.cit. – P. 1342.

⁶⁶ Sims W. S. Op.cit. – P. 1347-1348.

Керолайн» були єдиними кораблями у світі, котрі могли зрівнятися з «Дредноутом», але тільки за озброєнням. Наявність в американських морських планах цих двох кораблів дозволило флоту США зайняти в міжнародному морському атласі Джейна друге місце відразу після Великої Британії⁶⁷. Однак, наближаючись до «Дредноута» за озброєнням, американські кораблі значно поступалися йому в швидкості. Поява «Дредноута» робила застарілими і ці кораблі.

Першим американським дредноутом, який міг повноцінно конкурувати з англійським, був «Делавер». Остаточний план його будівництва був прийнятий після того, як було переглянуто двадцять інших варіантів. Комісія з військово-морського департаменту затвердила план та передала його на розгляд Конгресу, де він був затверджений 2 березня 1907 р.⁶⁸ «Делавер» було закладено 11 листопада 1907 р., а однотипний йому «Норс Дакота» 17 грудня 1907 р. Ці кораблі мали наступні технічні характеристики: водотоннажність 22 тис. т., швидкість – 21 вузол, десять 305 мм. гармат головного калібру; бронювання: пояс – 229 мм., рубка – 305 мм., башти – 292 мм., палуба – 51 мм. Фактично «Норс Дакота» була важчою копією англійського «Дредноута».

При розробці плану наступного корабля «Юта» в 1908 р. В. Сімс запропонував збільшити калібр головної артилерії до 356 мм. Ідея мати корабель, могутніший за «Дредноут», сподобалась президенту Т. Рузвельту. Представники конференції в м. Ньюпорт, де В. Сімс озвучив свою думку, висловили побоювання з приводу того, чи буде завершено виробництво гармат до того часу, як завершиться будівництво корабля. В. Сімс стверджував, що в компанії «Бетлехем Стіл» його запевнили в тому, що вони встигнуть виробити гармати вчасно, проте потрібно було б внести зміну в конструкцію корабля, що відкладе його спуск на воду приблизно на

⁶⁷ Jane T. F. *Fighting Ships 1906-1907*. – London, 1906. – P. 93.

⁶⁸ *Hearings Before the Committee on Naval Affairs, United States Senate on the Bill (S.3335) to Increase the Efficiency of the Personnel of the Navy and Marine Corps of the United States* – Washington, 1908. – P. 254.

п'ятнадцять місяців. Президент Т. Рузвельт побоювався розриву між США і Великою Британією у дредноутних перегонах, тому прийняв проект корабля з 305 мм. гарматами, аби уникнути будь-яких затримок у будівництві нових кораблів⁶⁹.

У 1909 р. Велика Британія випередила флот США в озброєнні великокаліберними гарматами. На новому кораблі – наддредноуті «Оріон», вперше були встановлені десять 343 мм. гармат. На американських кораблях вперше були встановлені 356 мм. гармати лише у 1911 р. – наддредноути «Нью-Йорк» та «Техас»⁷⁰.

Швидкість була одним із головних критеріїв ефективності військового корабля. На всіх американських кораблях, побудованих до 1907 р., були встановлені поршневі парові двигуни. Вони були достатньо великих розмірів і відносно економними. Технологічний розвиток зумовив появу парової турбіни. На англійському «Дредноуті» були встановлені парові турбіни Парсонса⁷¹. Відмінність між поршневим паровим двигуном та паровою турбіною полягала в тому, що турбіна займала менше місця у моторному відділенні та дозволяла розвинути кораблю більшу швидкість.

Вперше парову турбіну на флоті було застосовано англійцем Чарльзом Парсонсом у 1897 р. Його корабель «Турбінія» на військово-морському параді на честь діамантового ювілею королеви Вікторії розвинув неймовірну швидкість у 31 вузол⁷². У 1901 р. Адміралтейство дало згоду на застосування парових турбін на торпедних катерах «Кобра» та «Вайпер». Результати випробувань були навіть кращими, ніж очікувалось, проте жодних

⁶⁹McBride W. M. *Technological Change and the United States Navy, 1865–1945* – Baltimore, 2000 – P. 86.

⁷⁰McBride W. M. *Technological Change and the United States Navy, 1865–1945* – Baltimore, 2000 – P. 87.

⁷¹Comparison of a Turbine and a Reciprocating Engine for the United States Navy/Scientific American//U.S. Naval Institute Proceedings 1906. – Vol. 32 – P. 1615-16.

⁷²Constant II E.W., *The Origins of the Turbojet Revolution.* – Baltimore, 1980. – P. 71.

додаткових турбін Адміралтейство не замовляло до 1905 р. У 1900 р. американський інженер Чарльз Кертіс запропонував Дженерал Електрик свій варіант вдосконаленої парової турбіни. Однак будівництво парової турбіни просувалось досить повільними темпами.

У 1905 р. більшість країн розглядало парову турбіну як заміну поршневого паровому двигуну. Морський департамент США підписав контракт на будівництво трьох крейсерів: один з турбіною Парсонса, другий з турбіною Кертіса, третій із звичайним поршневим двигуном для того аби з'ясувати їх економічність⁷³. В результаті випробувань було прийнято рішення про використання парової турбіни на флагманських кораблях.

На кораблі «Норс Дакота» було встановлено парову турбіну Кертіса. Причина відмови від використання турбіни Парсонса була в тому, що турбіна Кертіса була коротшою і займала на 7,3 м. менше місця в машинному відділенні⁷⁴. Однак, під час експлуатації турбіни ДЕ-Кертіса було виявлено зменшення якості роботи сопла, що негативно впливало на роботу турбіни і призвело до відмови від подальшого її застосування. Наступні чотири американських дредноути використовували турбіни Парсонса.

У 1912 р. американський наддредноут «Оклахома» використовував рідке паливо замість вугілля. Така технічна інновація дозволила збільшити запаси пального і відповідно дальність плавання корабля з 13 000 км. до 15 000 км.⁷⁵

Отже, на початку ХХ ст. відбувались бурхливі технологічні зміни. Оскільки, військово-морський флот мав величезне значення для провідних країн світу, всі технічні інновації одразу знаходили своє застосування при будівництві кораблів. У Сполучених Штатах наслідки російсько-японської

⁷³ Cone H. I. Naval Engineering Progress // Journal of the American Society for Naval Engineers, 1910. – Vol. 22. – P. 1015 Режим доступу:

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1559-3584.1910.tb04185.x/abstract>

⁷⁴ Hearings Before the Committee on Naval Affairs, United States Senate on the Bill (S.3335) – Washington, 1908. – P. 42.

⁷⁵ Silverstone P.H. The New Navy. 1883–1922. – New York, 2006. – P. 178.

війни для майбутнього військово-морського кораблебудування дуже енергійно обговорювались. Видатні морські діячі висловлювали власні точки зору. Капітан Б. Фіск пропонував будувати кораблі водотоннажністю в 20 000 т. без артилерії середнього калібру. Авторитетний морський теоретик А. Меген виступав проти кораблів дредноутного типу, та, незважаючи на свій авторитет, йому не вдалося переконати в цьому своїх колег. США почали будувати власні дредноути. У питанні технічної модернізації власного флоту американці стежили за останніми технічними інноваціями. У певний момент, в 1908 р., США могли випередити Велику Британію у створенні першого наддредноута, проте через побоювання президента Т. Рузвельта значно відстати в кількості кораблів, не змогли цього зробити. Американський флот розпочав перехід з вугілля на рідке паливо, збільшивши дальність плавання кораблів на 2 000 км., що було досить важливим фактором. Розпочалися дредноутні перегони, які стали новою точкою відліку у військово-морському суперництві. Прискорила мілітаризація країн, що зумовило зростання напруженості міжнародних відносин.

2.2 Розвиток американського військово-морського флоту в 1909-1914 рр.

Внутрішньополітичні та економічні умови, за яких розпочалось президенство Вільяма Тафта, були досить складними. Новий президент не був настільки харизматичною людиною, як його попередник. Внутрішні проблеми республіканської партії також негативно впливали на авторитет президента в Конгресі. У сукупності ці чинники значно ускладнювали прийняття Конгресом нових морських програм.

Починаючи з 1907 р., президент Т. Рузвельт щорічно вимагав від Конгресу затвердження будівництва чотирьох нових кораблів. На практиці Конгрес затверджував лише два, проте щорічні яскраві промови президента про затвердження чотирьох кораблів стали нормою. Несприятливі економічні та політичні умови призвели до того, що восени 1909 р. президент В. Тафт був змушений просити Конгрес затвердити лише два нових кораблі замість чотирьох, рекомендованих Генеральною радою⁷⁶. Виступаючи із щорічним посланням до конгресу, президент зазначив, що через необхідність економії військово-морський бюджет на 1910 р. був на 38 мільйонів доларів меншим за попередній, проте він передбачав будівництво двох першокласних кораблів⁷⁷.

У 1910 році відбулись зміни у співвідношенні сил на політичній арені. Після виборів до Конгресу демократи зміцнили свої позиції у Палаті громад, а республіканці втратили свою перевагу в Сенаті. Таким чином, відбулось розширення Прогресивного блоку, представники якого були переважно із Середнього Заходу. Представники Прогресивного блоку не були прихильниками збільшення фінансування військово-морських програм. Для того, аби уникнути гострої конфронтації щодо питання асигнувань на розвиток військово-морського флоту в Конгресі між представниками різних

⁷⁶ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1909. – Washington, 1910. – P. 20-22.

⁷⁷ Taft W. G. First annual message. December 7, 1909 // The American Presidency Project Режим доступу:
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29550>

політичних сил, адміністрація президента В. Тафта вирішила провести огляд атлантичного флоту США у Нью-Йорку та тихоокеанського флоту в Сан-Дієго в листопаді 1911 р., саме напередодні відкриття засідань Конгресу⁷⁸.

Проведені заходи не мали очікуваного впливу. Конгрес проігнорував наміри адміністрації президента. Військово-морський комітет, який діяв, спираючись на рішення закритої наради демократичної партії Конгресу, представив військово-морську програму без жодного нового дредноута⁷⁹. Розпочалась гостра дискусія, проте представники демократів відмовились іти на поступки. Військово-морську програму, без нових дредноутів, було направлено в Сенат. Поки дійшла черга до розгляду цього документа, в самій демократичній партії відбулись зміни. На національному з'їзді демократичної партії в Балтіморі новим головою було обрано Вудро Вільсона, а також прийнято рішення про підтримку могутності ВМФ. Військово-морська програма була доповнена двома новими дредноутами та під час розгляду в Сенаті була прийнята⁸⁰.

У середині жовтня 1912 р, у розпал президентської кампанії, було здійснено ще один огляд військового флоту, який тривав три дні. Президент у своїй промові запропонував у наступному році побудувати три дредноута замість двох⁸¹. Військово-морський комітет підготував програму, в якій планувалось будівництво двох кораблів. Під час обговорення програми в Палаті громад представники двопартійного блоку скоротили кількість кораблів до одного⁸². До складу двопартійного блоку входили вихідці з Півдня та Середнього Заходу, які виступали за економію на військово-морських програмах, натомість підтримували асигнування на збільшення

⁷⁸ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1912. – Washington, 1913. – P. 28-31.

⁷⁹ Congressional Record. – Washington, 1912. – Vol. 48, Part 5. – P. 6987.

⁸⁰ Congressional Record. – Washington, 1912. — Vol. 48, Part 5. – P. 7326.

⁸¹ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1912. – Washington, 1913. – P. 26.

⁸² Congressional Record. – Washington, 1913. – Vol. 49, Part 3. – P. 3813.

пенсій, розвиток поштових відділень. Під час розгляду цієї програми в Сенаті було прийнято нову редакцію, в якій було два нових дредноута⁸³.

В умовах відсутності яскравих та енергійних представників у складі Адміністрації президента В. Тафта, а також внутріпартійної нестабільності республіканців, ВМФ став розмінною монетою в руках політиків. Слід відзначити, що, незважаючи на скорочення кількості запропонованих президентом кораблів, Конгрес взимку 1912-1913 рр. прийняв найбільшу програму військово-морських асигнувань за всю свою історію⁸⁴.

Організація внутрішньої роботи військово-морського департаменту потребувала вдосконалення. Президент Т. Рузвельт запропонував створити генеральний штаб із морських офіцерів, які б консультували військово-морського секретаря та координували діяльність військово-морської адміністрації для її більш ефективної роботи⁸⁵. Через внутрішню опозицію в департаменті і відсутність підтримки в цьому питанні з боку Конгресу, пропозиція президента зазнала невдачі. Т. Рузвельт вирішив діяти іншим шляхом: за його ініціативою було створено комісію з вдосконалення військово-морського департаменту. Її очолив заступник Верховного суду Вільям Муді, який з травня 1902 р. до червня 1904 р. займав пост одного п'яти морських секретарів в адміністрації президента. Після завершення своєї роботи в 1909 р. комісія зазначила, що морському департаменту не вистачає «принципу відповідального морського секретаря»⁸⁶, оскільки самостійність військово-морського департаменту ставала дедалі меншою. Наступною порадою комісії було створення посади голови військово-морських операцій, який був би головним радником військово-морського секретаря.

⁸³ Congressional Record. – Washington, 1913. – Vol. 49, Part 3. – P. 4321.

⁸⁴ Sprout H., Sprout M. The Rise of American Naval Power, 1776–1918. – Princeton, 1980. – P. 295.

⁸⁵ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 296.

⁸⁶ Kirschbaum J.W. The 1916 Naval Expansion Act: Planning for a Navy Second to None. – Washington, 2008. – P. 30.

Джордж Мейер займав пост військово-морського секретаря з 1907 р. по 1913 р. Він прислухався до порад комісії, але використав власне бачення вирішення питання підвищення ефективності департаменту. Саме йому належить ініціатива створення нових чотирьох посад помічників секретаря флоту. Кожен із чотирьох помічників відповідав за свою сферу: морські операції, особовий склад, інспекції, матеріальне забезпечення. Це був крок на шляху до створення генерального штабу, що сприяв би кращій роботі військово-морського департаменту⁸⁷. Головним радником, як і пропонувала комісія, був радник з морських операцій. На цей пост Дж. Мейер призначив Б. Фіска, який допомагав військово-морському секретарю зберегти свою незалежність у прийнятті рішень.

Були проведені заходи для вдосконалення організації флоту і підготовки кадрів. Після того, як було завершено будівництво додаткових суден, атлантичний флот США складався з двадцяти одного корабля. Склад флоту Атлантики налічував чотири ескадри по п'ять кораблів, а також флагманський корабель. За рахунок зменшення кількості періодичних оглядів корабля, робота на морських базах була зосереджена на підтримці належного стану суден. Завдяки цьому нововведенню чотири кораблі завжди могли нести бойову службу, брати участь у маневрах флоту і тактичних навчання. Ці заходи сприяли підвищенню практичних навичок особового складу і позитивно впливали на загальний рівень боєздатності флоту. Завдяки зусиллям Дж. Мейера, застарілі кораблі не відправлялись на брухт, а були включені до резервного складу тихоокеанського та атлантичного флотів⁸⁸.

Проблема військово-морських верфей була важливим питанням у боротьбі за підвищення бойових характеристик флоту. США мали одинадцять військово-морських верфей: дев'ять на узбережжі Атлантичного

⁸⁷ Sprout H., Sprout M. *Op. cit.* – P. 296.

⁸⁸ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1911. – Washington, 1912. – P. 29-30.

океану і дві на тихоокеанському узбережжі. Незважаючи на багатомільйонні асигнування, за рівнем технічного оснащення американські морські верфі також значно поступались англійським⁸⁹. Велика Британія у своєму розпорядженні мала шість військово-морських верфей, а Німеччина лише три. Суттєвим недоліком американських морських верфей була недостатня кількість сухих доків. Найбільша англійська морська верф мала більше сухих доків, ніж усі американські бази разом.

Усі спроби реформувати чи оптимізувати діяльність військово-морських верфей зустрічали супротив з боку Палати громад та Сенату. Дж. Мейер наголошував на тому, що морські верфі існували для флоту. Конгрес діяв так, наче флот існував заради верфей. Серед представників Сенату та Палати громад було чимало представників округів, де були верфі або морські станції. Кожний крок, спрямований проти будь-якої з верфей, викликав протест. Якщо адміністрація продовжувала відстоювати власну позицію, то дискусія переходила до Палати громад чи Сенату, де зацікавлені політики здобували необхідну підтримку для відмови від реформи⁹⁰. Дж. Мейер перш за все відстоював інтереси військового флоту, тому боровся за раціональне використання коштів військово-морського департаменту. У цій боротьбі йому вдалося досягти певних успіхів: були закриті верфі в Пенсаколі та Нью-Орлеані, а також невеликі вугільні станції в Меріленді та Коннектикуті⁹¹.

Важливе місце у питанні розширення зони впливу американського флоту займала проблема збільшення кількості військово-морських баз. Залишалось невирішеним питання морської бази у Вест-Індії. Офіцери ВМФ не могли дійти згоди у питанні географічного розташування бази. Перспектива відкриття панамського каналу зробила цю проблему ключовою,

⁸⁹Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1911. – Washington, 1912. – P. 27.

⁹⁰ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 298.

⁹¹ Howe M. A. De Wolfe George von Lengerke Meyer His Life and Public Services. – New York, 1920. – P. 458.

вирішення якої мало сприяти поліпшенню становища американських ВМС у Вест-Індії. Наявність американської морської бази в Карибському морі підвищила б боєздатність американських ВМС у даному регіоні. У 1909 р. було прийнято рішення про створення військово-морської бази в Гвантанамо, на південно-східному узбережжі Куби. Роботи по будівництву морської бази були розпочаті в 1903 р. після того, як влада Куби та адміністрація США домовились про передачу цієї території в оренду, за 2000 доларів у золотій американській валюті щорічно⁹². Морська база в Гвантанамо дозволила американському військовому флоту контролювати всі морські шляхи до Карибського моря і Мексиканської затоки⁹³. Розвиток цієї морської бази дозволив не лише забезпечити охорону каналу, а й посилити захист узбережжя затоки. Розташування морської бази на Кубі дозволило відмовитись від утримання інших морських верфей у Мексиканській затоці. Військово-морська база в своєму розпорядженні також як і верф мала сухі доки для ремонту кораблів, тому утримувати верфі в регіоні, де існувала військово-морська база, з фінансової точки зору було невігодно. З міркувань доцільності були закриті верфі в Пенсаколі та Нью-Орлеані. Частина їх обладнання планувалось передати на морську базу в Гвантанамо для швидшого введення її в експлуатацію. Подібна пропозиція зустріла опір з боку представників штатів Мексиканської затоки, тому терміни введення бази в експлуатацію збільшувались⁹⁴.

У 1909 р. після завершення навколосвітньої подорожі кораблів «Великого Білого флоту» вони розташовувались на атлантичному узбережжі. Це була широковживана назва шістнадцяти американських дредноутів, що відправились у подорож навколо земної кулі. У тому ж році їх офіційно стали

⁹² Lease to the United States by the Government of Cuba of Certain Areas of Land and Water for Naval or Coaling Stations in Guantanamo and Bahia Honda Режим доступу http://avalon.law.yale.edu/20th_century/dip_cuba003.asp

⁹³ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1911. – Washington, 1912. – P. 24.

⁹⁴ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1912. – Washington, 1913. – P. 46.

називати флотом Атлантики. Таким чином, Сполучені Штати отримали флот на обох узбережжях країни. У той час військово-морське суперництво між Великою Британією та Німеччиною посилювало міжнародну напруженість у Європі. Подібний стан справ виключав імовірність військової агресії з боку європейських країн у Західній півкулі. Позиція президента В. Тафта була досить рішучою: він виступав проти будь-яких зобов'язань перед європейськими країнами. Саме тому присутність значного числа військових кораблів США в Атлантиці не мала значного впливу на розвиток міждержавних відносин з європейськими країнами⁹⁵.

З іншого боку, наявність чисельного флоту на Тихому океані зумовило б значне посилення позицій США на Далекому Сході. Відсутність значної кількості кораблів було демонстрацією небажання псувати відносини із Японією. Погіршення міждержавних відносин призвело б до зростання напруженості в регіоні, що б потребувало значних політичних і фінансових зусиль для збереження статус-кво. Через це всі пропозиції щодо передислокації «Великого Білого флоту» на тихоокеанське узбережжя були відразу відкинуті. Офіційна версія відмови пояснювалась економічною недоцільністю та відсутністю належної інфраструктури⁹⁶. Ще однією причиною відмови було небажання адміністрації втратити підтримку в Конгресі представників східних штатів. Вони також давно висловлювали бажання мати чисельний флот на східному узбережжі. Саме на них робила одну із головних ставок адміністрація при розгляді морських програм у Конгресі.

Відсутність першокласної морської бази в Тихому океані робило безглуздом дислокацію великої кількості кораблів біля берегів Японії та Китаю. У разі військових дій з Японією американський флот не мав би належних умов для ефективного протистояння ворогу. Перш ніж мати

⁹⁵ Sprout H., Sprout M. *Op. cit.* – P. 300.

⁹⁶ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1910. – Washington, 1910. – P. 24.

чисельний тихоокеанський флот, необхідно було створити сучасну морську базу в регіоні. Існувало декілька місць, де було можливо її створити: о. Гуам та Філіппінські острови. Морські офіцери дійшли згоди і зупинились на варіанті Олонгапо, що знаходився на відстані приблизно 70 км від Маніли. На їх думку, це був єдиний варіант морської бази, яка була б захищена від нападу з моря. Представники сухопутної армії висловили рішучий протест, оскільки вона була вразливою для атак із суші. Компроміс було знайдено в 1909 р. Було запропоновано відмовитись від будівництва основної тихоокеанської морської бази на Філіппінах, а створити її в Перл-Харбор на Гавайських островах. В Олонгапо пропонувалось підтримувати лише невелику станцію технічного обслуговування. Адміністрація ратифікувала пропозицію, а Конгрес проголосував за надання коштів для будівництва бази в Перл-Харбор⁹⁷.

Це рішення виглядало дивним, оскільки Філіппіни знаходяться значно ближче до Далекого Сходу, ніж Гаваї. Публічно було озвучено, що «ситуація в Тихому океані змінилась і немає необхідності мати морську базу на Філіппінах»⁹⁸. Присутність американського флоту в безпосередній близькості від японських територіальних вод створювала б додаткову напруженість у відносинах США і Японії. Доки кораблі ВМС США знаходились біля Маніли, командування флоту повинно було завжди враховувати можливість війни із Японією. Дислокація тихоокеанського флоту на Гавайях зменшувала політичну напруженість і дозволяла США захищати свої інтереси на Далекому Сході.

Дж. Мейер, як і президенти Т. Рузвельт і В. Тафт, був прихильником збільшення могутності ВМФ США. Його дуже цікавило співвідношення американського військового флоту з флотами інших країн. Проте, за час перебування Дж. Мейера на посаді військово-морського секретаря з 1907 по

⁹⁷Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1909. – Washington, 1910. – P. 30.

⁹⁸Ibidem.

1913 р, американські ВМС займали друге місце у світі, але в 1913 р. спустилися на третє місце, пропустивши вперед Німеччину. Причиною цього явища була німецька військово-морська програма, котра передбачала більшу кількість кораблів та мала краще фінансування. Дж. Мейер і президент В. Тафт прагнули збільшення кількості дредноутів, але в той самий час мушили зменшувати загальні асигнування на військово-морський департамент⁹⁹.

Результатом чотирирічної каденції В. Тафта був розвиток будівництва елітних кораблів ВМФ – дредноутів та наддредноутів. Оптимально флот мав складатися не лише з першокласних кораблів, а й з крейсерів, есмінців, розвідників та кораблів інших класів. Адміністрація президента була вимушена йти на компроміс. У своєму прагненні не відставати від інших країн у дредноутних перегонах, адміністрація жертвувала іншими важливими складовими ВМФ. Обраний шлях обґрунтовувався військово-морською теорією, за якою лише першокласні кораблі можуть бути індикатором морської могутності. Були також сподівання, що європейські морські перегони сповільнять свій розвиток і США зможуть наздогнати провідні європейські країни за кількістю кораблів інших класів¹⁰⁰.

На президентських виборах 1912 р. перемогу отримав кандидат від демократичної партії. Вудро Вільсон став двадцять восьмим президентом США. Представники демократичної партії завжди виступали за помірну морську політику. Саме демократи становили більшу частину опонентів морським програмам В. Тафта. На національному зібранні демократичної партії 1912 р. відбулась подія, яка ознаменувала відхід від попередніх позицій. Новообраний представник від демократів В. Вільсон виступив із платформою, що передбачала могутній військово-морський флот. Пропозиція В. Вільсона була прийнята. На посаду військово-морського секретаря флоту двадцять восьмий президент призначив редактора газети з

⁹⁹Pedisich P. E. Congress Provides a Navy: The Emergence of a Modern Navy as a Force in Congressional Politics, 1882-1916 – New York, 1998. – P. 168-169.

¹⁰⁰ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1912. – Washington, 1913. – P. 85-88.

Північної Кароліни Джозефа Деніелса, який активно підтримував морські програми В. Тафта. У 1912 р. Дж. Деніелс вдало використав свою газету і допоміг новому губернатору від штату Джерсі виграти вибори. Досвіду у військово-морських справах Дж. Деніелс не мав, тому розглядати його призначення на цей пост слід як особисту вдячність президента. Новопризначеного секретаря дуже цікавило питання використання коштів. Яскравим прикладом була вимога пояснити, чому нафтовий контракт для флоту було надано фірмі, яка продавала барель за 90 центів, а не іншій фірмі, ціна якої становила 89 центів¹⁰¹.

Допомогу для здійснення прямих обов'язків секретаря флоту Дж. Деніелсу надавала генеральна рада ВМФ. Вона була створена у 1900 р. з метою консультивання та контролю за профільними секретарями. Адміністрація президента В. Тафта нерідко користувалась рекомендаціями ради. З 1903 р. її очолював адмірал Джордж Дьюї, під керівництвом якого створювались довгострокові плани з будівництва ВМС. Рекомендації генеральної ради ВМФ використовувались лише для внутрішньої роботи. Адміністрація президента В. Вільсона вирішила відійти від подібної традиції. Дж. Деніелс був першим головою військово-морського департаменту, хто оприлюднив плани генеральної ради ВМФ у своєму річному звіті за 1913 р.¹⁰²

Меморандум розпочинався з констатації того, що тривалий час США не мали довгострокової морської політики. У 1903 р. таку політику було розроблено, проте вона не отримала дозволу на втілення. Причина відмови була у відсутності розуміння з боку представників Конгресу. Необхідно було мати план довгострокової політики, для цього потрібно було переконати Конгрес у тому, що він відповідатиме національним інтересам. Саме з цією метою, а також для конструктивної критики були оприлюднені плани генеральної ради. Програма спиралась на впевненість у тому, що

¹⁰¹ Coletta P. E American Secretaries of the Navy. – Annapolis, 1980. – Vol. 2. – P. 525.

¹⁰² Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1913. – Washington, 1914. – P. 30-34.

американські ВМС мають бути достатньо сильними, щоб запобігти будь-якому нападу або відбити його. Розвиток ВМС США мав залежати від розвитку флотів потенційних противників. У якості останніх представник генеральної ради адмірал Чарльз Вріланд назвав Японію та Німеччину¹⁰³. В одному із таких планів передбачалось те, що до 1920 р. американські ВМС налічуватимуть 48 першокласних кораблів. До кожного дредноуту мали би бути побудовані чотири есмінці, два підводних човна та декілька допоміжних кораблів¹⁰⁴. Для досягнення цієї мети Дж. Деніелсу, як секретарю флоту, потрібно було щорічно вимагати від Конгресу асигнувань для чотирьох дредноутів, шістнадцяти есмінців та вісьмох підводних човнів. Цифри були нереальними. У своєму звіті військово-морський секретар відзначив, що необхідно знайти золоту середину між тим, що потрібно флоту і тим, що може дозволити собі країна¹⁰⁵.

Дж. Деніелс у січні 1914 р. вирішив просити Конгрес затвердити будівництво двох дредноутів, восьми есмінців та трьох підводних човнів – приблизно половину від пропозиції генеральної ради¹⁰⁶. Свою пропозицію він обґрунтував фінансовим станом справ. На його думку, двох дредноутів вистачить для задоволення потреб країни¹⁰⁷. Обговорення в Конгресі показало наявність двох протилежних точок зору з цього питання. Одні виступали за збільшення кількості кораблів та наближення до рекомендацій генеральної ради ВМФ, інші вимагали протилежне – зменшення.

Першу позицію відстоював представник демократів від штату Алабама Річмонд Хобсон, колишній морський офіцер та найактивніший прихильник великого флоту у Палаті громад. Він стверджував, що американський народ

¹⁰³ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 311.

¹⁰⁴ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1913. – Washington, 1914. – P. 32.

¹⁰⁵ Coletta P. E Op. Cit. – P. 531.

¹⁰⁶ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1913. – Washington, 1914. – P. 10.

¹⁰⁷ Hearings on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy 1914. – Washington, 1914. – P. 609-610.

не мав жодних агресивних намірів до будь-якої країни. Проте інші держави проводили політику, яка загрожувала національній безпеці США, і система національної оборони мала б відповідати тогочасним реаліям. На його думку, Велика Британія не становила загрози, оскільки вона не мала армії для вторгнення після перемоги у морській битві. Іншої думки він був про Німеччину, котра мала найкращу континентальну армію і достатній флот для того, аби перевезти солдатів через Атлантику в разі знищення американських ВМС. Японію він розглядав як загрозу не лише для тихоокеанських володінь США, а й для західного узбережжя країни. Він був переконаний, що морська політика США повинна завжди мати на увазі агресію з будь-якої сторони. Для цього необхідно було мати атлантичний флот, рівний німецькому, а тихоокеанський мав дорівнювати японському¹⁰⁸.

Іншу позицію відстоювали демократи з Середнього Заходу та Півдня. Вони поділяли основні точки зору Р. Хобсона стосовно ймовірних противників, але вважали, що через нестабільну ситуацію в Європі та на Далекому Сході напад на США був неможливим. Крім того, американський флот, на їхню думку, вже мав усе необхідне для захисту західного та східного узбережжя, а Конгрес став жертвою невиправданих чуток та осіб, зацікавлених у збільшенні флоту заради своїх політичних та економічних цілей¹⁰⁹.

Решта представників Конгресу мали більш помірні погляди. Демократ із штату Іллінойс Вільям Вільямс, член військово-морського комітету, був одним із найбільш поінформованих людей у цьому питанні. Він вважав, що не існувало передумов для будь-якого нападу на Сполучені Штати. Географічну ізоляваність країни він називав майже неподоланим бар'єром для нападу, а флот – достатньо могутнім, щоб відбити напад. З іншого боку, США проводили свою політику стосовно інших країн: доктрини Монро в Латинській Америці та «відкритих дверей» в Китаї. Він сумнівався, що хтось

¹⁰⁸Congressional Record. – Washington, 1914. – Vol. 51, Part 5. – P. 7147.

¹⁰⁹ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 314.

може назвати необхідний ступінь могутності флоту для відбиття будь-якого нападу в Південній Америці або на Далекому Сході. Він був упевнений, що існуючого флоту було достатньо для забезпечення всіх інтересів США. ВМФ США необхідно лише підтримувати існуючі позиції по відношенню до флотів інших країн¹¹⁰.

Подібні точки зору переважали в обох палатах, саме тому після обговорення Конгрес дав свою згоду на будівництво двох наддредноутів. Конгресом було санкціоновано будівництво і третього наддредноуту за умови, що більша частина коштів для його будівництва надійде від продажу двох застарілих кораблів іншій державі. Незабаром Греція придбала броненосці „Айдахо” та „Міссісіпі”. Уперше з 1903 р. було профінансовано будівництво трьох кораблів. У даній військово-морській програмі був один цікавий нюанс: Конгрес затвердив будівництво трьох підводних човнів для оборони узбережжя. Гострої суперечки щодо доцільності та кількості підводних човнів не було, в той час як з дредноутами була протилежна ситуація. Президент В. Вільсон підписав акт про морські асигнування 30 червня 1914 р., через два дні після вбивства австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда¹¹¹.

Таким чином, можна зробити висновок, що економічна ситуація, за якої розпочалось президенство В. Тафта, була малосприятливою для кількісного збільшення ВМС. Втрата республіканцями лідируючих позицій у Конгресі зумовила зменшення прихильників могутнього флоту серед представників законодавчої влади. Адміністрація президента В. Тафта намагалась продовжувати морську політику Т. Рузвельта. Темпи будівництва нових кораблів, а також щорічне будівництво нових дредноутів залишилось на рівні, розпочатому ще попередньою адміністрацією. Військово-морський секретар Дж. Мейер намагався реформувати ВМФ та підвищити його боєготовність. Йому вдалося закрити дві верфі в Мексиканській затоці, та

¹¹⁰ Congressional Record. – Washington, 1914. – Vol. 51, Part 3. – P. 7050.

¹¹¹ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 315.

переконати конгресменів в необхідності нових військово-морських баз на Кубі та Гаваях. Загалом, президентство В. Тафта пройшло у боротьбі з Конгресом за кожний новий дредноут.

Наступний американський президент В. Вільсон був демократом, але також був прихильником могутнього військово-морського флоту. Військово-морський секретар адміністрації В. Вільсона Дж. Деніелс був першим, хто оприлюднив план довгострокового розвитку ВМС США. Наявність довгострокових військово-морських планів було свідченням того, що адміністрація президента дуже відповідально ставилась по питання міжнародного престижу країни та її морської могутності. План був досить амбіційним: до 1920 р. мати 48 кораблів дредноутного типу. Після обговорення Конгрес затвердив фінансування трьох нових дредноутів, чого не було протягом одинадцяти років. Це продемонструвало рішуче прагнення США мати лідируючі позиції за кількістю першокласних бойових кораблів та ще раз доводить американську участь у міжнародному військово-морському суперництві.

2.3 Використання ВМФ у зовнішній політиці на початку ХХ ст.

Військово-морські сили США активно використовувались у зовнішній політиці. Особливо часто Вашингтон використовував військову силу після американсько-іспанської війни у так званих «бананових війнах». Під цим поняттям розуміють американські військові інтервенції, котрі мали місце в Латинській Америці в період з 1898 р. по 1934 р.

За конституцією США право оголошувати війну має лише Конгрес. Проте на практиці це право Конгресу виявилось дещо обмеженим, оскільки президент США, на відміну від Конгресу, може де-факто розпочати війну. Президенту, як головнокомандувачу збройних сил, належить право вести війну, а також відбивати раптовий напад, якщо неможливо отримати санкцію Конгресу. Подібне формулювання давало широкі можливості для обходу військових повноважень законодавчої гілки влади¹¹². Фактично, президент міг використовувати збройні сили на власний розсуд.

З моменту створення Сполучених Штатів основними завданнями були розбудова держави та зовнішньополітичний курс нейтралітету. В той час питання співвідношення військових повноважень Конгресу та президента не було актуальним. У кінці ХІХ ст. ситуація змінилась: США розпочали розширювати вплив на континенті. Внаслідок цього збільшилась кількість військових акцій, санкціонованих президентом. Ці військові дії отримали назву «президентських війн». У 1860 р. відбувся судовий прецедент, котрий змінив ситуацію. Справа «Дюранд проти Холінза» виникла як наслідок нападу на американського посла в Нікарагуа. Військовий корабель за наказом свого командира Холінза відкрив вогонь по місту Грейтаун, у результаті чого приватна особа Джордж Дюранд поніс матеріальні збитки. Дж. Дюранд подав позов до суду на капітана корабля. За рішенням одного з окружних судів США у справі «Дюранд проти Холінза» було винесено рішення про правомірність відправлення президентом військ з метою «захисту життя та

¹¹² Бельсон Я.М., Ливанцев К.Е. История государства и права США. – Л., 1982. – С. 40.

власності американських громадян за кордоном»¹¹³. Суддя обґрунтував своє рішення тим, що морський офіцер виконав законний наказ президента США і додав, що всі громадяни Сполучених Штатів за кордоном мають право розраховувати на президента при захисті свого життя та власності так само, як громадяни всередині країни.

Судовий прецедент створив законні умови для застосування збройних сил президентом на власний розсуд. У подальшому саме це формулювання слугувало обґрунтуванням для введення американських військ в іншу країну. За всю історію США лише вісім раз офіційно оголошували війну, решта військових дій, у яких брали участь американські війська, були санкціоновані президентом.

Важливе місце в латиноамериканській політиці США займала така країна, як Нікарагуа. Саме через територію цієї держави планувалось будівництво другого міжокеанського каналу. Ще в 1907 р. Т. Резвельт відправив чотири крейсера до берегів Нікарагуа для патрулювання території¹¹⁴. Антиамериканська політика президента-диктатора Нікарагуа Хосе Селайя в 1909 р. викликала обурення не лише американського бізнесу, а й політикуму. В жовтні 1909 р. в країні розпочалось антипрезидентське повстання. Це повстання було підтримано Вашингтоном, а представник Нікарагуа в США був висланий з країни. Компанія «Юнайтед фрут» підтримала повстанців, а її кораблі постачали їм зброю та все необхідне¹¹⁵. Хуан Естрада, губернатор міста Блуфілдс, був очільником повстанців. Х. Селайя вирішив покинути країну та передав владу Хосе Мадрізу¹¹⁶. Конгрес країни затвердив кандидатуру Х. Мадріза, проте США відмовились визнати

¹¹³ Durand V. Hollins // Режим доступу:

<https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F.Cas/0008.f.cas/0008.f.cas.0111.2.pdf>

¹¹⁴ Лан В. И. США от испано-американской до Первой мировой войны. – М., 1975. – С. 301.

¹¹⁵ Нириг С., Фримэн Д. Дипломатия доллара. – М., 1926. – С. 124.

¹¹⁶ Langley L. D. The Banana Wars: United States Intervention in the Caribbean, 1898-1934. – Wilmington, 1983. – P. 60.

його легітимність, оскільки його уряд продовжив боротьбу із повстанцями. Національна армія Нікарагуа досить вдало вела бойові дії, поки весною 1910 р. в розпорядженні повстанців не залишилось тільки м. Блуфілдс. Бої за місто тривали кілька днів, генерал національної армії Лара вирішив відступити, оскільки перемогти повстанців, яких підтримували США, йому здавалось неможливим¹¹⁷.

Американська допомога була досить ваговою. До берегів Нікарагуа американський президент відрядив дев'ять кораблів: два броненосних крейсера, чотири крейсера, канонерський човен та два вугільника¹¹⁸. 20 травня шість крейсерів ВМС США обстріляли місто Блуфілдс та висадили біля нього десант¹¹⁹. Повстанці перейшли в контрнаступ та майже не зустрічали супротиву на шляху до столиці. Президент Х. Мадріз вирішив, що боротьба з американськими протеже не мала сенсу. Він 26 серпня 1910 р. склав свої повноваження та залишив країну. Пост президента зайняв генерал Х. Естрада, віце-президентом став Адольфо Діас. Новий президент не мав цілковитої довіри у Вашингтоні, оскільки він був колишнім соратником Х. Селайї. Незабаром він також залишив країну, а його місце зайняв А. Діас, котрий тривалий час був секретарем у гірничій концесії США. З його приходом до влади забезпечення інтересів американського бізнесу вийшло на новий рівень. Американським банкірам були надані важливі залізничні концесії¹²⁰.

Новопризначений посланець США в Манагуа Джордж Вейзел активно втручався у внутрішні справи Нікарагуа, чим викликав відкрите незадоволення населення. Розпочалось повстання, яке очолив колишній військовий міністр Луїс Мена. Широкого розповсюдження повстання не

¹¹⁷ Лан В. И. Указ. соч. – С. 303.

¹¹⁸ Farquharson R. B. List of Expeditions 1901–1929 // Navy department library
Режим доступу: http://www.history.navy.mil/library/online/haiti_list_exp.htm

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ «North American Review» 1913, January. – P. 58 Режим доступу:
<http://www.unz.org/Pub/NorthAmericanRev-1913jan?View=PDF>

отримало, оскільки морські піхотинці в столиці та кораблі ВМС США доволі швидко змусили повстанців скласти зброю. У 1913 р. держсекретар Вільям Браян представив Сенату проект договору на будівництво каналу через Нікарагуа. Документ передбачав право на безпосереднє втручання США не лише у зовнішні, але й у внутрішні справи країни. Подібна редакція договору викликала незадоволення у Сенаті, тому він був перероблений. Формулювання було змінено, але суть залишилась. Договір було підписано 5 серпня 1914 р., проте ратифікований він був лише 19 червня 1916 р.¹²¹

Через свою географічну близькість Куба завжди займала особливе місце у зовнішній політиці США. У 1912 р. на Кубі розпочалось повстання афрокубинців. Повстанці вимагали припинення дискримінації, надання їм політичних прав, які забрав у них уряд Хосе Гомеса. Вони взяли під контроль місто Сантьяго-де-Куба та здійснили напад на військово-морську базу Гвантанамо. Через нездатність кубинської влади впоратись із повстанцями, уряд США вирішив застосувати власні збройні сили. На Кубу висадився десант із трьох кораблів, а територію поблизу острова патрулював дредноут «Міссісіпі». Солдати зайняли та охороняли заводи та копальні, які належали «Бетлехем стил корпорейшн», а також плантації цукрової тростини «Юнайтед фрут компанії». Найбільш напружені бої тривали в східній частині острова, провінції Оріенте. Чисельність американських військ була значною, вони були краще озброєні, але боротьба із повстанцями тривала приблизно два місяці. Президент Х. Гомес у листі до президента В. Тафта висловив офіційний протест проти інтервенції американських військ.¹²² У липні 1912 р. повстання було жорстоко придушено, близько трьох тисяч афрокубинців було розстріляно морською піхотою США. На наступних президентських виборах на Кубі замість Х. Гомеса було обрано проамериканського генерала Маріо Менокаля.

¹²¹ "Bryan-Chamorro Treaty" // American History Online. Facts On File Режим доступу: <http://www.fofweb.com/activelink2.asp>

¹²² FRUS – Washington, 1919. – P. 250.

Метою «дипломатії долара» в Домініканській республіці було перетворення країни в протекторат США. В 1907 р. Сенат санкціонував угоду, за якою президент США призначав збирача митних податків у Домініканській республіці. Було введено заборону на зміну митних тарифів без узгодження з представником Вашингтону¹²³. Американський банк надав позику домініканському уряду в розмірі двадцяти мільйонів доларів для сплати боргів. Виплата позики та відсотків гарантувалась митними зборами. Фактично це означало політичне підпорядкування США, що викликало незадоволення населення. У 1911 р. було прийнято новий закон, за яким іноземним концесіям надавались пільгові умови. Їм було дозволено будувати фабрики, залізницю, верфі, телефонні станції. За законом, територія для будівництва передавалась у власність концесій і на вісім років вони звільнялись від податків на експортну продукцію. Новий закон ще більше обурило населення країни, як наслідок розпочались відкриті виступи. Під час заворушень було вбито президента Рамона Касереса. Для встановлення порядку в республіці в 1912 р. президент В. Тафт направив двох уповноважених осіб. Вони туди відправились на борту військового корабля «Прерія» разом із 750 морськими піхотинцями¹²⁴. Американські представники змусили подати у відставку наступника Р. Касереса, проте новообраний президент через чотири місяці також подав у відставку. Повстання продовжилось, а через зміну президентів США інтервенцію було відкладено.

Збройні формування військово-морського флоту перебували на території Китаю під час Сінхайської революції. Політика «відкритих дверей» була дуже важливою для США з точки зору проникнення на китайський ринок. Згідно з цією доктриною США вимагали для американських компаній рівних прав і можливостей, рівних пільг і тарифів, якими користувалася в своїх «сферах впливу» та або інша держава. Напружена ситуація відчувалась

¹²³ Лан В. И. Указ. соч. – С. 310.

¹²⁴ FRUS – Washington, 1919. – P. 367.

уже в 1910 р. Офіційний представник США в Китаї Вільям Калхоун висловив занепокоєння щодо ситуації, яка склалась, і попросив віце-адмірала Джона Хубарда передислокувати кораблі ближче до узбережжя та надати допомогу в разі потреби¹²⁵.

Американський капітал брав участь у різних залізничних концесіях та кредитуванні китайської економіки, тому революційні події були зустрінуті з насторогою. Бізнесмени побоювались, що до влади можуть прийти радикально налаштовані політики, а коли прийшов час, вони підтримали китайського генерала Юань Шикая. В умовах громадянської війни американська дипломатія мала вирішити наступні завдання: зберегти свої позиції в китайській економіці та запобігти розділу Китаю на сфери впливу, оскільки це б суперечило доктрині «відкритих дверей». Банківський консорціум, створений у 1910 р., став знаряддям економічної експлуатації Китаю, та отримав статус монопольного кредитора Китаю. Для заснування цієї організації необхідна була узгодженість між трьома країнами-членами: США, Німеччиною та Великою Британією. Проте досягти повної спільності інтересів виявилось неможливо. Основними суперниками США в Китаї були Японія та Росія, які прагнули територіальних анексій. Ці країни спочатку не входили до складу консорціуму. Складна міжнародна обстановка – європейське протистояння Великої Британії і Франції проти Німеччини – вимагало сильної Росії в якості континентального союзника, а англійсько-японський союз стояв на захисті англійських інтересів на Далекому Сході, доки основні сили британського ВМС були сконцентровані у Європі. Це зумовило поступки з боку Великої Британії, яка стала ініціатором запрошення Росії та Японії до банківського консорціуму. З входженням цих

¹²⁵ FRUS – Washington, 1915. – P. 343.

країн до складу консорціуму ситуація кардинально змінилась, і США були змушені відмовитись від участі в ньому¹²⁶.

Американська дипломатія була змушена шукати інші шляхи для забезпечення інтересів американського капіталу в Китаї. Для підтримання та розширення дружніх американсько-китайських відносин вперше в історії, в серпні 1910 р., був здійснений візит китайського бойового корабля «Хай Чі» до Нью-Йорку¹²⁷. Коли 10 жовтня розпочалось Уханське повстання, американські морські піхотинці та кораблі ВМФ були готові захищати інтереси власної країни. Офіційною версією їх перебування на території Китаю був захист життя та власності американських громадян.

Морські піхотинці ВМС брали участь у придушенні антиамериканського повстання на Філіппінах у 1911 р. Повстання Моро на Філіппінах бере свій початок з іспансько-американської війни 1898 р. Моро – це мусульманське населення на півдні Філіппін. Під час війни американці підписали з місцевим султаном договір про майбутнє підпорядкування. Договір із США базувався на попередньому договорі з Іспанією, але при перекладі виникли розбіжності. В англійському варіанті перекладу султан був у повній залежності від США, а в перекладі місцевою мовою встановлювався лише протекторат¹²⁸. На цьому ґрунті і виник збройний конфлікт, який тривав до 1913 року, доки останні із повстанців не припинили боротьбу, та визнали залежність від США.

Отже, можна дійти висновку, що могутній флот для США був не лише мірилом престижу на міжнародній арені, а й ефективним знаряддям здійснення зовнішньої політики. Саме ВМФ стояв на захисті доктрини Монро. «Дипломатія долара» була тісно пов'язана з використанням ВМС у

¹²⁶ Лихарева, О. А. Политика США в отношении Китая во время Синьхайской революции 1911-1913 гг. (автореферат дис. ... кандидата исторических наук) – Владивосток, 2000 – С. 15.

¹²⁷ FRUS – Washington, 1918. – P. 84.

¹²⁸ Arnold J. R. The Moro War: How America Battled a Muslim Insurgency in the Philippine Jungle, 1902–1913 – New York, 2011. – P. 37.

латиноамериканських країнах. Нікарагуа була країною, де планувалось спорудження другого міжokeанського каналу, тому лояльне відношення місцевої влади було вкрай важливим для США. Економічна експлуатація країни американськими компаніями не подобалась населенню, тому відкриті виступи були звичним явищем. Для забезпечення власних інтересів у Нікарагуа Сполучені Штати використовували маріонеткові уряди, а коли останні втрачали контроль над ситуацією, на допомогу приходили американські морські піхотинці та ВМФ.

Судовий прецедент 1860 р. під гаслом «захисту життя та власності американських громадян» дозволив застосування збройних сил США в будь-якій точці планети. Неодноразово саме під цим гаслом здійснювались військові інтервенції в інші країни, наприклад, у Китай під час Сінхайської революції, у Філіппіни для придушення повстання Моро в 1911 р. та на Кубу для боротьби з повсталими афро-кубинцями в 1912 р.

Розвиток американського військово-морського флоту перед Першою світовою війною свідчить про реальні кроки американського політикуму на шляху до світового лідерства. Географічна віддаленість та політика невтручання в європейські справи дозволила США в спокійній обстановці модернізувати та збільшувати могутність власного флоту. Доктрина Монро захищала інтереси США в Латинській Америці, а політика «відкритих дверей» дозволяла в рамках правового поля конкурувати з іншими країнами в Китаї. Завдяки створенню нових військово-морських баз було підвищено матеріально-технічну оснащеність ВМС. Реорганізація структури флоту та активне його використання в інтересах зовнішньої політики сприяли вдосконаленню боєготовності особового складу. Всі ці фактори разом напередодні Першої світової війни робили американський флот одним із найбільш конкурентоспроможних у світі.

РОЗДІЛ 3. АМЕРИКАНСЬКИЙ ФЛОТ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3.1 Військово-морська політика США в період нейтралітету

28 червня 1914 р. у Сараєво Гаврило Принцип, представник сербської націоналістичної організації, вбив австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда. Це вбивство стало приводом для початку війни між Австро-Угорщиною та Сербією. До учасників конфлікту приєднувались й інші країни, тому дуже швидко локальна війна перетворилась на конфлікт світового масштабу. Військову допомогу Сербії надала Російська імперія, а Австро-Угорщину підтримала Німеччина. Згодом у війну вступили Велика Британія, Франція, Італія, Османська імперія, Японія.

Сполучені Штати хоч і знаходились дуже далеко від військових дій, але не могли ігнорувати цей конфлікт. Проте спочатку, американське керівництво вирішило продовжити політику невтручання в європейські справи. Американський президент В. Вільсон був рішуче налаштований зберігати нейтралітет у війні¹²⁹. Він і його держсекретар Вільям Брайан вважали, що США могли б бути посередником у припиненні війни тільки за умови збереження нейтральної позиції. Зокрема, В. Вільсон закликав воюючі сторони дотримуватись існуючих, хоча і не повністю ратифікованих, міжнародних угод про війну на морі. Останньою з таких угод була лондонська декларація про «право морської війни» 1909 р.¹³⁰, яку ратифікували лише США.

Згідно цієї декларації визначались правила морської блокади, а саме: блокада повинна бути публічно оголошена державою, яка блокує, з указівкою дати початку блокади району, що блокується, терміну для виходу з

¹²⁹ Presidential Proclamation, 19 December 1914 // Shaw A. President Wilson's State Papers and Addresses – New York, 1918. – P. 217-219.

¹³⁰ Declaration concerning the Laws of Naval War, Declaration concerning the Laws of Naval War, 208 Consol. T.S. 338 (1909) Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/1909b.htm>

портів, які блокуються, суден нейтральних держав. Здійснення блокади не повинно перешкоджати таким гуманним діям, як транспортування в порт, що блокується, вантажів із ліками, одягом і продовольством для дітей до 15 років, вагітних жінок і породілей, за умови, що цим правом не зловживають. Крім цього, блокада повинна бути неупередженою, тобто рівною стосовно всіх суден. Згідно з Лондонською конвенцією 1909 р., воєнна контрабанда поділялась на: а) абсолютну (предмети і матеріали, що слугують винятково для воєнних цілей, наприклад: зброя, боєприпаси, військове обмундирування); б) умовну (предмети і матеріали, що можуть слугувати як для воєнних, так і для мирних цілей, наприклад: медикаменти і медичне устаткування, продукти харчування). Абсолютна контрабанда підлягає захопленню і знищенню, якщо судно, що її перевозить, прямує у ворожий порт. Умовна контрабанда підлягає захопленню, якщо вона призначена для збройних сил противника. Якщо воєнна контрабанда складає меншу частину вантажу судна нейтральної держави, саме судно захопленню не підлягає. В іншому випадку захоплюється і судно, яке його перевозить¹³¹. У дотриманні учасниками війни цієї декларації США були надзвичайно зацікавлені. Сполучені Штати, як нейтральна країна, мали наміри і надалі підтримувати торговельні відносини з європейськими партнерами незалежно від того, на чиєму боці вони у війні. Для безпечного постачання вантажів необхідно було дотримуватись міжнародних норм ведення морської війни, на чому наголошували американські дипломати.

У США завжди були не лише окремі політики, але й військово-політичні угруповання, які пропагували збільшення збройних сил для запобігання військовим конфліктам, а в разі неможливості уникнення війни, для ефективної протидії агресорам. З початком війни в Європі ці сили знову нагадали про себе. У грудні 1914 р. Август Гарднер, представник Палати громад, та сенатор Генрі Лодж ініціювали розгляд резолюції про вивчення

¹³¹ Декларация о праве морской войны // Международное право в избранных документах. – М., 1957. – Т.3. – С. 151-161.

обороздатності країни. Президент В. Вільсон відхилив цю пропозицію, заявивши, що подібні дії могли привернути надмірну увагу до США. Він також додав, що потенційні вороги могли побачити в цьому намір США збільшити ВМФ і армію в якості підготовки до війни. В. Вільсон вважав подібне розслідування занадто провокаційним¹³². Свою відповідь А. Гарднеру, Г. Лоджу та їхнім однодумцям президент озвучив у своєму другому зверненні до Конгресу. В. Вільсон підкреслив, що ВМФ був і залишиться найкращим захистом Сполучених Штатів. Однак, президент відмовився від пропозиції значного збільшення військового флоту. Свою відмову він пояснив тим, що в той час ще виконувалась програма, запропонована військово-морським департаментом, а для її коригування військово-морським експертам потрібен був час¹³³. У цьому випадку президенту вдалося відстояти власну точку зору. Щоправда, для президента В. Вільсона загальна тенденція була невтішною: серед представників Конгресу почали поширюватись ідеї підготовки до війни.

Із серпня почав зростати рівень критики в адресу президента та його позиції щодо затягування підготовки до військових дій. У листопаді експрезидент Т. Рузвельт написав низку статей в Нью-Йорк Таймс, де висвітлював події в Європі та критикував президентську позицію нейтралітету у війні. Він також звинуватив адміністрацію В. Вільсона у неналежній підготовці до війни і додав, що найкращою страховкою від війни була б саме підготовка до неї¹³⁴.

До критики адміністрації В. Вільсона приєдналися і низка громадсько-політичних організацій, серед яких однією з найвпливовіших була

¹³² "Wilson Against Defense Inquiry" // New York Times, December 8, 1914; Link A. S., Wilson: The Struggle for Neutrality, 1914-1915 – Princeton, 1960. – P. 140-141.

¹³³ Wilson's Second Annual Message, 8 December 1914 Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29555>

¹³⁴ Roosevelt T. «Our Course in the Light of the War's Lessons» // New York Times, November 12, 1914 and «Preparedness Without Militarism» // New York Times, November 15, 1914.

«Військово-морська ліга». До її складу входили як військові й політичні діячі, так і звичайні американці, прихильники морської могутності США. «Військово-морська ліга» продовжувала вимагати збільшення ВМФ. Ліга запропонувала своє бачення миру в усьому світі. Необхідно було відмовитись від монархій, диктатур, расової дискримінації, на зміну мала прийти народна демократія. Гарантом миру мав стати військово-морський флот, який потрібно було розширювати для того, аби він міг повністю гарантувати безпеку¹³⁵. Згодом до військово-морської ліги приєдналися й інші організації.

«Ліга національної безпеки», заснована в грудні 1914 р. нью-йоркським адвокатом Соломоном Менкеном, розділяла стурбованість тим, що Сполучені Штати були погано підготовлені до війни. Свою роботу Ліга розпочала за підтримки конгресмена А. Гарднера. Одним із ключових заходів, що пропонувала Ліга, були загальні військові навчання. Подібні ідеї поділяли Т. Рузвельт та колишній очільник штабу сухопутних військ генерал-майор Леонард Вуд¹³⁶. В. Вільсон був досить занепокоєний подібними тенденціями, оскільки до складу «Ліги національної безпеки» входили не лише республіканці, а й значна частина демократів. Наприклад, засновник Ліги С. Менкен був демократом. Таким чином в американському політикумі виникла ідея, яка об'єднувала представників різних політичних сил. Проте, президент продовжував відмовлятися від ідеї проведення заходів, спрямованих на підготовку до війни. Він був переконаний, що війна в Європі не стосувалась Сполучених Штатів. На його переконання, всі спроби різко збільшити ВМФ зумовили б зростання ймовірності бути втягнутими у війну.

На В. Вільсона дедалі частіше тиснули, щоб він ужив заходів для захисту американських інтересів у морській торгівлі. На той час Велика

¹³⁵ Rappaport A. The Navy League of the United States. – Detroit, 1962. – P. 44-45.

¹³⁶ Ward R. D. «The Origin and Activities of the National Security League, 1914-1919» // The Mississippi Valley Historical Review, 1960, Vol. 47, №. 1. – P. 55-56.

Британія розширила морську блокаду Німеччини, все більше товарів було включено до переліку контрабанди, що підлягала вилученню англійським урядом. Велика Британія купувала товари у американських торгівців, але, зазвичай, за заниженими цінами. Німеччина прагнула зменшити ризик для власних підводних човнів бути потопленими озброєними торговими кораблями. Саме тому, в лютому 1915 р. німецьке командування прийняло рішення про атаку торговельних кораблів без попередження. Це рішення суперечило міжнародному військово-морському законодавству. Згідно з міжнародними домовленостями, перед атакою торговельного судна його екіпаж повинен бути попереджений та мати шанс безпечно залишити судно. Німеччина ж оголосила всі води навколо Великої Британії зоною військових дій і будь-яке торговельне судно, що ввійде в цю зону, може бути потоплено без жодних попереджень¹³⁷.

Заява Німеччини про застосування необмеженої підводної війни відразу викликала рішучий протест з боку В. Вільсона та його держсекретаря В. Брайяна. Американський президент попередив, що німецький уряд буде жорстко покараний, якщо американський торговельний флот зазнає втрат або загинуть американські моряки. Проблема була в тому, що В. Вільсон не пояснив що саме він мав на увазі під покаранням¹³⁸. Коли німецькі підводні човни почали топити американські торговельні кораблі разом з екіпажем і громадянами США, президенту та держсекретарю необхідно було щось робити. Як не дивно, вони обмежились лише величезною кількістю різних нот та протестів. 7 травня 1915 р. німецький підводний човен біля узбережжя Ірландії потопив пасажирський корабель «Лузітанія». Серед 1198 загиблих було 128 американських громадян. В. Вільсону потрібно було рішуче відповісти на цю трагічну подію. Було підготовлено низку дипломатичних

¹³⁷ Proclamation of the German Government, 4 February 1915 // Diplomatic correspondence with belligerent governments relating to neutral rights and duties 1915 – P. 83. Режим доступу: <https://archive.org/details/diplomaticcorr00unit>

¹³⁸ Bryan to Ambassador Gerard (Berlin), 10 February 1915 // Shaw A., Op. cit. – P. 220-223.

нот, що підкреслювали незаконність необмеженої підводної війни та наголошували на тому, що Німеччина відповість за подальші смерті американців від атак підводних човнів¹³⁹.

У вересні 1915 р. Німеччина під тиском американської дипломатії відмовилась від необмеженої підводної війни. До того часу американський президент переконався в наявній небезпеці бути втягнутим у війну. Саме тому він звернув свою увагу на необхідність підготовки до неї, хоча все ще не вважав за необхідне мати чисельну сухопутну армію, В. Вільсон погодився з пропозиціями Т. Рузвельта, «Військово-морської ліги» та «Ліги національного захисту», чисельно збільшити ВМФ¹⁴⁰. До цього рішення його підштовхнула не лише ситуація з американськими торговими кораблями, яка склалася на початок осені 1915 р., але й той факт, що республіканці зробили б це питання головним аспектом своєї передвиборчої програми на президентських виборах 1916 р.¹⁴¹

Після того як президент змінив свою позицію стосовно необхідності військових приготувань, він опинився в одному таборі з представниками «Військово-морської ліги» та іншими прихильниками збільшення ВМФ. Національні дебати про необхідність підвищення боєготовності продовжились, але тепер і президент країни був серед прихильників нарощування озброєнь. Однорумці президента хотіли, аби В. Вільсон затвердив план довгострокового розвитку ВМФ, запропонований генеральною радою ВМФ. Альтернативним варіантом була мета, аби за показниками військової могутності американський бойовий флот був другим після англійського.

Питання нейтралітету та підготовки до війни ускладнювалось тим фактом, що країни Антанти залежали від американського постачання зброї та

¹³⁹ “Lusitania Notes” of 13 May, 9 June; 21 July, 1915 // Shaw A., Op. cit. – P. 239-253.

¹⁴⁰ Link A.S. Woodrow Wilson and the Progressive Era. – New York, 1954. – P. 178-179.

¹⁴¹ “People Moved Wilson” // Washington Post, August 1, 1915.

матеріалів. У результаті чого за перший рік війни економічне становище американських компаній, виробників сталі та боєприпасів, відчутно покращилась. Досить скоро корпорація «Дж. П. Морган» став не лише агентом із закупівель для Антанти, але й головним її позичальником. Британці співпрацювали з американськими компаніями, щоб знайти способи постачання вантажів й іншим країнам Європи через акваторію англійської блокади. Одним із таких способів був «навіцерт». Англійці видавали документ, за яким торговому кораблю з певним вантажем дозволялось проходити через зону морської блокади до Скандинавії¹⁴². Подібні торговельно-економічні відносини посилювали зв'язки Антанти зі Сполученими Штатами, доки останні залишались нейтральними.

Для тих, хто виступав проти підготовки до війни проблема була не в кількості та класі нових кораблів, а в підвищенні рівня озброєності взагалі. Проблема підготовки до війни породжувала все нові дискусії щодо питань нейтралітету та майбутнього місця США у світі. На нашу думку, ключовим аспектом дискусій були «національні інтереси» країни. Під цим поняттям розуміють американський принцип «свободи морів», зв'язок між морською торгівлею і національною економікою та конституційну відповідальність уряду за захист американських громадян.

Громадська думка в США завжди мала надзвичайно сильний вплив на національну політику. Питання війни та можливого вступу в неї США було надзвичайно актуальним. Американські політики не могли ігнорувати суспільні настрої в середині країни. Саме для того, аби краще зрозуміти американську політику, необхідно з'ясувати ставлення громадської думки до військового конфлікту, що відбувався в Європі.

При розгляді всього різноманіття думок політичного спектру можна виділити низку ключових. Колишній президент Т. Рузвельт був правим радикалом. Він вважав, що американські інтереси мають першорядне

¹⁴² Robert Skinner to Secretary of State, 16 and 21 April 1915 // FRUS, 1915, Supplement: The World War – Washington, 1928. – P. 371-374.

значення ніж будь-які інші міркування. Досить швидко після початку світової війни він почав відстоювати позицію що США мали належним чином підготуватись до вступу у війну, щоб бути серед важливих гравців на міжнародній арені та мати можливість безпосередньо впливати на створення нового світового порядку після її завершення¹⁴³. Коли через атаки німецьких підводних човнів почали гинути американські громадяни, Т. Рузвельт почав вимагати втручання США у війну, а боягузтво президента називав національним приниженням¹⁴⁴.

Для пересічного американця, який мало цікавився тим, що відбувалось у Європі, могло здатись, що Т. Рузвельт хотів об'єднати весь американський народ під гаслами участі у війні. У звичайних американців не було інтересу розбиратись у складних проблемах далекої Європи. Проте вони були готові використовувати силу для захисту американських інтересів у світі, їх необхідно було лише переконати в цьому.

Трохи лівіше від позицій Т. Рузвельта були сенатор-республіканець Г. Лодж та конгресмен від Республіканської партії А. Гарднер. Вони вважали, що національні інтереси США були набагато важливішими, ніж збереження миру. Г. Лодж вірив у старе, федералістське розуміння зовнішньої політики, за яким інтереси країни можуть бути належним чином захищені лише за підтримки сили. Г. Лодж підкреслював, що війна в ХХ ст. вимагала значно більших заходів підготовки, ніж зробив президент В. Вільсон до 1915 р.¹⁴⁵ Незважаючи на те, що Г. Лодж відкрито не підтримував вступ США до війни, позицію зайняту президентом країни, він вважав слабкістю.

Представники «Військово-морської ліги» та «Ліги національного захисту», за своїм політичним спектром, знаходились поблизу Г. Лоджа.

¹⁴³ Roosevelt T. «COL Roosevelt Writes on What America Should Learn from the War» // New York Times, September 27, 1914; «Our Course in the Light of the War's Lessons» and «Preparedness Without Militarism»

¹⁴⁴ Knock T. J. To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order – Princeton, 1992. – P. 61.

¹⁴⁵ Widenor W. C., Henry Cabot Lodge and the Search for an American Foreign Policy – Berkeley, 1980. – P. 199-201.

Зазвичай вони вимагали від свого уряду бути готовим до війни та захисту національних інтересів і свободи морів. Для представників цих ліг ВМФ був першою лінією національної оборони і кращим гарантом захисту прав своєї держави у відкритому морі.

Серед представників лівих поглядів можна назвати інтелектуала Рендольфа Борна. Він був прогресивним письменником, який не вірив у таке поняття, як «національний інтерес». Р. Борн був вихідцем із середнього класу, який потрапив в інтелектуальне середовище Колумбійського університету. З часом Р. Борн почав схилитись до лівих поглядів. На момент початку світової війни він уже був переконаним соціалістом. Його глибоким переконанням була віра в можливість змінити соціальний порядок, а не традиційні цілі національних інтересів, серед яких була свобода морів. Він писав, що інтелігенція його країни до війни вірила у демократію, загальне виборче право, рівноправність, соціальне законодавство як благородну хворобу, яка пошириться з однієї європейської країни в іншу¹⁴⁶. Проте американська інтелігенція не врахувала глибоко вкорінені культурні і національні зв'язки Європи. Цей прорахунок зумовив шок серед американських соціалістів, коли вони дізналися, що їх європейські брати підтримали уряди своїх країн у війні.

Трохи правіше від Р. Борна та його однодумців були пацифісти. Вони спирались на релігію або моральну відразу до війни. Для них американські інтереси не повинні були бути вищими за ідею збереження миру. Американський бізнесмен, власник автомобілебудівних підприємств та винахідник Генрі Форд був проти війни, а думку про необхідність дій для підготовки до неї розглядав як продаж війни зацікавленими особами. Він

¹⁴⁶ Bourne R. «Mental Unpreparedness» // The New Republic, September 11, 1915. – P. 143-144.

доволі часто подорожував до європейських країн з метою сприяння у припиненні військових дій¹⁴⁷.

Джейн Адамс, американська феміністка, була одним із найвідоміших захисників миру. Вона вважала, що найважливішим завданням було завершення війни в Європі. Дж. Адамс не мала жодного сумніву в тому, що війна стала результатом перегонів із озброєння. Вона стала співзасновником Жіночої мирної партії в січні 1915 р. Партія мала намір мобілізувати всіх жінок на боротьбу за мир та протидію людській бійні у європейській війні.¹⁴⁸ Завдяки її зусиллям вдалося провести Міжнародний жіночий конгрес в Гаазі. Делегатами на конгресі були представники різних країн, у тому числі і воюючих. Усі делегати погодились із основними положеннями, прийнятими на конгресі: пацифізм та загальне виборче право для жінок¹⁴⁹. Враховуючи стан справ у Європі, навряд чи Дж. Адамс та делегати конгресу змогли б якось вплинути на швидше завершення військових дій.

Дж. Адамс написала листа до Конгресу, в якому виклала своє бачення реалізації основних положень, прийнятих на жіночому конгресі. Нейтральні країни мали сприяти примиренню воюючих країн, брати участь в арбітражі з усіх спірних питань, ввести демократичний контроль за зовнішньою політикою, брати участь у мирних конференціях, погодитись на всебічне роззброєння¹⁵⁰. Після цього листа вона зустрілась із президентом В. Вільсоном і надалі протягом певного часу вони обмінювались листами. Дж. Адамс та її колеги попередили президента, що підготовка США до війни може стати сигналом до озброєння для інших країн. У своєму листі В. Вільсон подякував Дж. Адамс за висловлену думку, оскільки вона була

¹⁴⁷ McKay E. A. *Against Wilson and War, 1914-1917*. – Malabar, 1996. – P. 99, 101-106.

¹⁴⁸ «Women for Peace» // *The Independent* January 25, 1915. – P. 120.

¹⁴⁹ Addams' address at The Hague, May 1915. // Mead L. A., *The Overthrow of the War System* – Boston, 1915. – P. 8.

¹⁵⁰ Resolution adopted by the International Congress of Women at The Hague, 1 May 1915. // Addams J. *Jane Addams's Writings on Peace*. – Bristol, 2003. – Vol. 2, *Women at The Hague* – P. 69-73.

важливою для нього¹⁵¹. Проте В. Вільсон уже зупинив свій вибір на шляху збільшення озброєнь, однак про вступ у війну в 1915 р. ще не йшлося.

Правіше від Дж. Адамс на політичному спектрі можна розташувати держсекретаря В. Брайяна. На початку війни В. Брайян поділяв глибоке переконання президента в тому, що США повинні дотримуватись нейтралітету. Він також погоджувався з тим твердженням, що підготовка США до війни може нівелювати всі спроби досягти міжнародного миру. Американський держсекретар був прихильником ідеї, що всі міжнародні суперечності могли бути вирішені шляхом переговорів, посередництва та примирення сторін.

Під час іспансько-американської війни 1898 р. В. Брайян добровільно брав участь у військових діях і був командиром загону від штату Небраска, тому його не можна назвати пацифістом у традиційному розумінні. Він не соромився застосовувати силу у вирішенні політичних питань під час перебування на посаді держсекретаря. Він пропонував збройну інтервенцію в Мексику, Нікарагуа та на Гаїті¹⁵². Позиція В. Брайяна щодо європейської війни здивувала багатьох його опонентів. Коли розпочалась європейська війна, держсекретар переконливо говорив про необхідність примирення воюючих сторін. На мирній демонстрації в Нью-Йорку в жовтні 1914 р. він сказав: «Якщо в нас не було достатньо розуму для збереження миру, ми повинні знайти виправдання в тому, що тягар війни більше не несуть виключно воюючі країни»¹⁵³.

В. Брайян вірно відзначив тогочасну тенденцію: війна зачіпала не лише учасників конфлікту, але й нейтральні країни. Проте він продовжував сподіватись на посередницьку роль у війні і на те, що вдасться запобігти втручанням США у війну. Держсекретар намагався зберегти нейтралітет для того, аби уникнути подальшого нарощування озброєнь. Коли американці

¹⁵¹ Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, 1980. – Vol. 35, October 1, 1915- January 27, 1916 – P. 134-135, 158.

¹⁵² McKay E. A., Op. cit. – P. 8-9.

¹⁵³ «Bryan Speaks on Peace» // New York Times, October 13, 1914.

стали жертвами німецьких підводних човнів, він порадив решті населення утриматись від подорожей¹⁵⁴. Він дуже боявся поставити в загрозливе становище нейтралітет країни, навіть вирішив залишити свій пост, оскільки вважав, що після атаки «Лузітанії» В. Вільсон вступить у війну¹⁵⁵.

Через місяць після відставки В. Брайяна В. Вільсон визнав необхідність підготовки до війни. В. Брайян став на сторону тих, хто виступав проти підготовки, критикував Т. Рузвельта та його однодумців за заклики до нарощування озброєнь та військових приготувань. Називав їх мілітаристами, що руйнували будь-які надії на мир.. В. Брайян продовжив наполягати на тому, що США мали природній захист у вигляді океанів, і необхідності мати могутній флот не було¹⁵⁶.

Наявність плюралізму в суспільній думці стосовно війни безумовно мало вплив на владу, особливо на президента. Очільник країни не міг ігнорувати суспільні настрої, тому був змушений знаходити компроміси між протилежними точками зору та обґрунтовувати свої рішення. Самого президента В. Вільсона ми можемо розташувати посередині політичного спектру, праворуч від В. Брайяна і ліворуч від Г. Лоджа. Національні інтереси, на його думку, полягали у збереженні нейтралітету. Така позиція президента суперечила іншим американським принципам, а саме: «свободі морів» та захисту американських прав, пов'язаних із цією свободою. Пізніше В. Вільсон зрозумів, що основні американські принципи були в небезпеці і потрібно було робити щось більше, ніж писати дипломатичні ноти. Він змінив свою позицію і почав підтримувати військові приготування.

У перші дев'ять місяців з початку війни Дж. Деніелс та В. Вільсон відмовлялись від будь-яких пропозицій щодо збільшення військово-морської

¹⁵⁴ Coletta P. E. William Jennings Bryan. – Lincoln, 1969. – Vol. III, Political Puritan, 1915-1925 – P. 15.

¹⁵⁵ Bryan to Wilson, 9 June 1915// Link A.S., The Papers of Woodrow Wilson, Vol. 33, April 17-July 21, 1915 – P. 374-376.

¹⁵⁶ «Bryan Arraigns T. R.» The Washington Post, June 20, 1915; «Bryan Lays War to Preparedness» // New York Times, June 18, 1915.

готовності до війни. Коли в результаті атак німецьких підводних човнів почали гинути американські громадяни, їхні позиції з цього приводу змінилися. Президент та військово-морський секретар закликали створити найбільший та наймогутніший флот в історії американської нації.

Після того як розпочалась війна, Генеральна рада ВМФ запропонувала переглянути свої рекомендації до військово-морських програм, що були зроблені в 1913 р., за якими передбачалося до 1920 р. мати 48 лінкорів. Через те, що цим рекомендацій не приділили належної уваги Представники Генеральної ради ВМФ запропонували перемістити терміни виконання з 1920 на 1925 р. Також було запропоновано починаючи з 1915 р. щорічно будувати чотири нових лінкора¹⁵⁷.

У листопаді 1914 р. Генеральна рада ВМФ направила Дж. Деніелсу свої пропозиції щодо майбутніх військово-морських програм. Вони не мали принципових відмінностей від попередніх проектів. До листопада 1914 р. не відбувалось надзвичайних подій у морській війні, котрі б могли змусити Генеральну раду радикально переглянути свої погляди. Британське адміралтейство оголосило блокаду Німеччині, були незначні військово-морські сутички, але без участі головних сил флоту. Німецькі підводні човни топили британські торговельні судна, завчасно попередивши про свої наміри екіпаж корабля.

Навіть після початку війни та її негативних наслідків для постачання вантажів торговельним партнерам Дж. Деніелс не був упевнений в необхідності збільшення ВМФ. Він відмовлявся визнавати Німеччину країною, яка могла становити загрозу для США. Військово-морський секретар пропонував розвивати ВМФ на минулорічному рівні або нижче. У кінці 1914 р. Генеральна рада ВМФ рекомендувала до 1916 р. завершити будівництво чотирьох дредноутів, шістнадцяти есмінців та дев'ятнадцяти

¹⁵⁷ Kirschbaum J. W. The 1916 Naval Expansion Act: Planning for a Navy second to none – Washington, 2008. – P. 85.

підводних човнів¹⁵⁸. На розгляд до Конгресу Дж. Деніелс представив програму, яка містила два дредноути, шість есмінців та вісім підводних човнів¹⁵⁹.

Таким чином, офіційна думка щодо майбутньої військово-морської програми поділилась. Лемуель Педжет, голова Комітету морських справ Палати представників, погоджувався з військово-морським секретарем у тому, що не було необхідності збільшувати кількість нових кораблів у черговій морській програмі. Бенджамін Тілман, голова Комітету морських справ Сенату, виступав за збільшення військово-морської програми. Президент В. Вільсон розмірковував над скороченням програми через фінансові проблеми, про які йому доповіли голови інших комітетів¹⁶⁰.

Конгрес обрав компромісний варіант між пропозиціями Генеральної ради ВМФ та військово-морського департаменту. Була затверджена кількість дредноутів та есмінців, запропонована військово-морським департаментом, а кількість підводних човнів – Генеральною радою ВМФ (див таб.1).

Таб.1 Порівняльна характеристика пропозицій військово-морської програми 1916 р.¹⁶¹

Тип судна	Генеральна рада ВМФ	Військово-морський департамент	Затверджено (Березень 1915 р.)
Дредноут	4	2	2
Есмінець	16	6	6
Підводний човен відкритого моря	3	1	2

¹⁵⁸ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1914. – Washington, 1915.– P. 67.

¹⁵⁹ Ibidem. – P. 8.

¹⁶⁰ Cronon E. D. The Cabinet Diaries of Josephus Daniels – Lincoln, 1963. – P. 87, 91.

¹⁶¹ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1914. – Washington, 1915. – P. 8, 67.

Підводний човен берегової охорони	16	7	16
---	----	---	----

Як видно з таблиці, Конгрес надав перевагу підводним човнам, що мали покращити захист узбережжя країни. Пояснити такий вибір можна тим, що на спорудження підводного човна витрачалось значно менше коштів, ніж на будівництво дредноута. Таким чином, рівень боєготовності флоту підвищувався за незначного збільшення фінансування.

Збільшення військових кораблів вимагало також збільшення особового складу ВМС. Питання щодо особового складу було дискусійним. Б Фіск вважав, що наявних ресурсів було недостатньо, а темпи з набору та підготовки особового складу необхідно було пришвидшити¹⁶². Генеральна Рада ВМФ сповістила Дж. Деніелса про необхідність додатково набрати 1070 офіцерів та 19 600 осіб рядового складу. Також було вказано, що новобранцям буде потрібний певний час для здобуття необхідних знань та навичок. У підсумку Генеральна рада ВМФ зазначила, що наявний рівень обороноздатності був недостатнім¹⁶³.

Дж. Деніелс просив не включати дані щодо особового складу в документи, які надсилались до Конгресу. Він використовував цифри лише у власному звіті, свідомо їх зменшивши. В. Вільсон поділяв думку Дж. Деніелса про те, що «народ має стільки часу, скільки йому потрібно, аби зрозуміти уроки війни та вжити рішучих заходів на захист нації, якщо це буде виправдано»¹⁶⁴. Голова Генеральної ради ВМФ прислухався до прохання Дж. Деніелса і не використовував реальні цифри щодо кількості особового складу в офіційних документах. Загалом військово-морський секретар погоджувався з цифрами, запропонованими Генеральною радою

¹⁶² Fiske B. A. From Midshipman to Rear Admiral. – New York, 1919. – P. 555.

¹⁶³ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1914. – Washington, 1915. – P. 68.

¹⁶⁴ Wilson's Second Annual Message, 8 December 1914. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29555>

ВМФ, проте він не хотів збільшувати кількість особового складу до необхідного рівня у мирний час. Така позиція Дж. Деніелса викликала незадоволення його колег. Б. Фіск та інші морські офіцери вважали, що відповідна військова підготовка особового складу була такою ж важливою, як і тип і кількість кораблів¹⁶⁵.

Важливим питанням було місце дислокації військових кораблів. Оскільки Сполучені Штати мали два довгих узбережжя на сході і на заході країни, то вони обидва потребували значної кількості кораблів для оборони. Наявна кількість кораблів не могла забезпечити високий рівень захисту одночасно для тихоокеанського та атлантичного узбережжя.

Події війни в Європі вселяли впевненість у членів Генеральної ради ВМФ в тому, що ідея військово-морського теоретика А. Мегена про концентрацію сили була вірною. Саме тому вони виступали проти значного зосередження кораблів у Мексиканській затоці. Поява значного числа бойових кораблів у водах Мексиканської затоки була зумовлена боротьбою В. Вільсона з президентом Мексики Хосе Уертою, який захопив владу в результаті перевороту. В м. Тампіко відбувся інцидент, коли незброєне торговельне судно США переслідувалось мексиканськими військовими кораблями. Президент США використав цю подію як привід для збройного втручання. В. Вільсон віддав наказ силами ВМФ захопити митницю у м. Веракрус, щоб запобігти постачанню зброї та амуніції для повстанців із німецького торгового судна. Протистояння Мексики та США тривало два роки. З точки зору військово-морської тактики, рішення про передислокацію першокласних бойових кораблів до Мексиканської затоки було невиправданим. З вирішенням усіх поставлених завдань могли впоратись канонерські човни з есмінцем. Генеральна рада ВМФ вважала, що кораблі необхідно було сконцентрувати на Атлантичному узбережжі країни¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Coletta P. E. Admiral Bradley A. Fiske and the American Navy. – Lawrence, 1979. – P. 163-164.

¹⁶⁶ Kirschbaum J. W. Op. cit. – P. 94.

Військово-морський секретар проігнорував думку Генеральної ради ВМФ. Він схвалив потенційно нову організацію флоту, що передбачала поділ лінійного флоту на дві частини. Частина його мала знаходитись у Тихому океані, а інша на атлантичному узбережжі. Ця пропозиція викликала незадоволення морських експертів, оскільки останні вважали, що флот був недостатньо могутнім, щоб одночасно захищати обидва узбережжя на належному рівні. В умовах війни, що відбувалась в Європі, поділ флоту означав би послаблення американського захисту на східному узбережжі. Виникала потенційна загроза поразки від ВМФ Німеччини.

Помічник військово-морського секретаря Ф. Рузвельт попросив А. Мегена та Т. Рузвельта виступити на підтримку існуючої концентрації флоту на атлантичному узбережжі. Він розраховував на те, що точки зору цих двох авторитетних військово-морських діячів зможуть переконати Дж. Деніелса відмовитись від невиправданої реорганізації лінійного флоту. А. Меген та Т. Рузвельт надрукували по статті, де кожний окремо доводив значення концентрації ВМФ для обороноздатності країни і підкреслювали небезпеку ігнорування цього принципу. Свої точки зору вони обґрунтовували знанням військово-морської історії та аналізом тогочасних подій морської війни в Європі¹⁶⁷.

Дж. Деніелса вдалося переконати, проте це не сприяло зменшенню загальної напруженості у військово-морському міністерстві. Військово-морські офіцери вважали, що країні необхідно було вступити у війну. Для цього необхідно було посилити могутність ВМФ, а Дж. Деніелс чинив різні перешкоди на цьому шляху. Бойові офіцери не поділяли сподівання військово-морського секретаря на мирне врегулювання конфлікту в Європі. Крім того, вони дивувались подвійній позиції президента, який з легкістю віддав наказ про застосування флоту у конфлікті з Мексикою, а щодо

¹⁶⁷ Roosevelt T. «The Foreign Policy of the United States» // Outlook, 1914, Vol. CVII, № 107 – P. 1011-1012; Mahan A.T. «The Panama Canal and the Distribution of the Fleet» // The North American Review, 1914, Vol. CC, № 706 – P. 406-407.

європейської війни дотримувався нейтралітету. Стан постійної напруженості у військово-морському відомстві не сприяв продуктивній роботі. Як зазначив американський історик Роберт Лав, «не було жодного професіонала, який би відповідав за координацію, планування, суднобудування, кадрову політику та морські операції, а Дж. Деніелс був нездатний виконати це завдання»¹⁶⁸.

На кінець 1914 р. дискусія між Дж. Деніелсом та Б. Фіском щодо збільшення ВМФ досягла своєї найвищої точки. Військово-морський секретар почав втрачати терпіння, а морські офіцери продовжували публікувати свої думки щодо недоліків, які вони бачили в морському департаменті.

У грудні 1914 р. Дж. Деніелс виступив перед комітетом з військово-морських справ палати представників. На цьому слуханні також виступив командувач Атлантичної флотилії підводних човнів Ятц Стірлінг. У своєму звіті він відзначив успіхи та проблеми підводного флоту США, а також піддав сумнівам військово-морську стратегію оборони США, що головним чином спиралась на підводний флот. Досить показовим було те, що Я. Стірлінг нещодавно отримав догану за критику військово-морського департаменту від одного з головних союзників Дж. Деніелса – адмірала Альберта Вінтерхальтера, радника з питань матеріального забезпечення флоту. На слуханні це питання було піднято представниками Республіканської партії, щоб продемонструвати, яким чином військово-морський секретар змушував замовкнути критиків¹⁶⁹.

Про дискусію дізнались представники преси. На сторінках «Норс американ рев'ю» через відсутність дій напрувлених на підготовку ВМФ до війни та нездатність бачити необхідності реформ, Дж. Деніелса назвали

¹⁶⁸ Love R. W. Jr. History of the U.S. Navy 1775-1941 – Harrisburg, 1992. – P. 458.

¹⁶⁹ Hearings on Estimates for 1915. – Washington, 1915. – P. 903-904; Coletta P. E. Admiral Bradley A. Fiske and the American Navy. – Lawrence, 1979. – P. 142-143.

«найменш компетентним військово-морським секретарем з моменту створення департаменту у 1798 р.»¹⁷⁰.

Б. Фіск дійшов висновку, що доки всі пропозиції, які надходили до Конгресу, контролював Дж. Деніелс, серед них не могло бути тих, які б сприяли підготовці флоту до війни. Б. Фіск вирішив, що потрібно було діяти в обхід військово-морського секретаря. Він домовився із прихильником могутнього флоту, конгресменом Річмнотом Хобсоном, про запрошення на слухання комітету з військово-морських справ у грудні місяці.¹⁷¹ Перед комітетом Б. Фіск висловив занепокоєність з проведень неналежної підготовки ВМФ й передусім його особового складу. На його думку, знадобилось би п'ять і більше років, аби підготувати ВМФ до війни¹⁷².

Дж. Деніелс був обурений свідченнями Б. Фіска, проте залишився непохитним. У відповідь на критику, звертаючись до Б. Фіска, він пожартував: «якби у Вас була можливість, то Ви б посадили військово-морського секретаря на монумент Вашингтону і заборонили йому телефонний зв'язок будь з ким з департаменту, окрім радника з військових операцій»¹⁷³. Б. Фіску не дали завершити свій виступ.

Б. Фіск вирішив і надалі використовувати Р. Хобсона як спосіб донести до Конгресу своє бачення підготовки до війни. Протягом грудня 1914 – січня 1915 він та семеро його однодумців зустрічались з Р. Хобсоном та передали останньому розроблений ними законопроект про військово-морські асигнування на 1915 р.¹⁷⁴

Дж. Деніелс був незадоволений, коли дізнався, що його підлеглі діяли в нього за спиною. Хоча Дж. Деніелс і не знав усіх військово-морських традицій, він одразу побачив у цьому вчинку змову та нехтування

¹⁷⁰ «The Rt. Hon. Sir Josephus, N.C.B.» // The North American Review, 1915, Vol. CCL, № 713 – P. 19.

¹⁷¹ Fiske B. A. Op. cit – P. 564.

¹⁷² Hearings on Estimates for 1915 – P. 1024.

¹⁷³ Daniels J. The Wilson Era: Years of Peace – Chapel Hill, 1944. – P. 242.

¹⁷⁴ Fiske B. A. Op. cit – P. 567.

субординацією морських офіцерів. Однак, у цій непростій ситуації військово-морський секретар відмовився від переслідувань морських офіцерів, оскільки це могло викликати осуд громадськості та конгресменів. Він сказав Л. Педжету, що якщо цей законопроект було б подано до розгляду, то військово-морський секретар його скасував би, як посадовець вищого рангу¹⁷⁵.

Військово-морський секретар вирішив використати реорганізацію у штабі флоту на свою користь. Посаду помічника військово-морського секретаря з операції, яку займав Б. Фіск, було скасовано. Замість неї було створено посаду голови військово-морських операцій. За всіма критеріями цю посаду мав би зайняти Б. Фіск, проте через розбіжності у поглядах з Дж. Деніелсом його кандидатура була відхилена. Свою увагу військово-морський секретар звернув на адмірала Кемерона Вінслоу, який був одним з кандидатів на посаду командувача флотом Атлантики. Під час особистої зустрічі з'ясувалось, що К. Вінслоу був занадто лояльний до рішень Генеральної ради ВМФ, що зумовило відмову від його кандидатури¹⁷⁶.

Зрештою, Дж. Деніелс призначив на цю посаду маловідомого капітана Вільяма Бенсона, голову військово-морської верфі у Філадельфії. Він був найкращим кандидатом для Дж. Деніелса, оскільки мало влаштовував Генеральний штаб ВМФ і також не підтримував законодавчу ініціативу групи морських офіцерів на чолі із Б. Фіском¹⁷⁷. В. Бенсон став лояльною людиною військово-морського секретаря.

Б. Фіска до виходу на пенсію було відправлено читати лекції у військово-морський коледж. У своїх мемуарах він відзначив В. Бенсона як людину розумну, проте необізнану в особливостях роботи в Генеральному

¹⁷⁵ Daniels J. Op. cit. – P. 243.

¹⁷⁶ Daniels J. Op. cit. – P. 244.

¹⁷⁷ Klachko M., Trask D. F. Admiral William Shepherd Benson: First Chief of Naval Operations – Annapolis, 1987. – P. 26-30.

штабі¹⁷⁸. Б. Фіск був упевнений у здатності В. Бенсона мислити стратегічно, це давало йому надію на правильний шлях розвитку ВМФ.

На посаду В. Бенсон вступив у травні 1915 р., безпосередньо перед заявою В. Вільсона про необхідність підготовки до війни. Новий голова з військово-морський операцій поділяв думку більшості Генеральної ради ВМФ про необхідність кращої підготовки до війни. Його особливістю була здатність формулювати свої пропозиції таким чином, що вони відповідали бажанням Дж. Деніелса. Таким чином, військово-морський секретар отримав на одній з ключових посад департаменту офіцера-одномумця та позбувся критики на свою адресу.

Коли президент В. Вільсон вирішив перейти від нейтралітету до військових приготувань, він доручив Дж. Деніелсу отримати професійну консультацію щодо сучасних потреб ВМФ. У своєму листі до Дж. Деніелса президент чітко окреслив питання, які його цікавили: «Я був би щиро вдячний, якби над цим питанням працювали найкращі представники департаменту. Я хочу їх поради щодо запропонованої ними програми в конкретних умовах. Чи можемо ми всю її одразу запропонувати Конгресу, чи ні. Зараз головне – знати все, що нам потрібне. Конгрес обов'язково розгляне цю пропозицію та зробить все можливе для втілення її в життя»¹⁷⁹.

Фактично, це було те, чого так бажала Генеральна рада ВМФ починаючи з 1903 р. – послідовна морська політика та програма будівництва бойового флоту. Було створено окрему палату для координації політики між Держдепартаментом та ВМФ, хоча держсекретар та його департамент не надавав цьому великого значення.

Відповіддю на запит президента була та ж сама військово-морська програма, за якою до 1925 р. мали б бути збудовані 48 дредноутів. Флот Німеччини визначався як найбільш вірогідний противник, а флот Великої

¹⁷⁸ Fiske B. A. Op. cit. – P. 585.

¹⁷⁹ Woodrow Wilson to Josephus Daniels, 21 July 1915 // Link A.S., The Papers of Woodrow Wilson – Vol. 34, July 21-September 30, 1915. – P. 4-5.

Британії був еталоном могутності. ВМФ США мав бути рівним бойовому флоту Великої Британії. Вперше за час перебування на посаді Дж. Деніелс прийняв усі пропозиції Генеральної ради ВМФ. Він вніс невелике доповнення, щоб будівництво кораблів було більш рівномірно розподілено для зменшення фінансового тиску на перший рік програми. Президент схвалив усю програму для представлення в Конгресі. Перша частина програми, а саме п'ятирічний план будівництва нових кораблів, мала такий вигляд:

Таб. 2. П'ятирічна програма будівництва військових кораблів (подано на розгляд до Конгресу)¹⁸⁰

Тип судна	1917	1918	1919	1920	1921	Разом
Дредноут	2	2	2	2	2	10
Крейсер	2	-	1	2	1	6
Есмінець	15	10	5	10	10	50
Розвідник	3	1	2	2	2	10
Підводний човен відкритого моря	5	4	2	2	2	15
Підводний човен берегової охорони	25	15	15	15	15	85

Таким чином, коли розпочалась Перша світова війна, думки в американському політикумі щодо питання участі в ній США розділились. Кожна позиція на політичному спектрі була представлена видатними суспільно-політичними діячами. У перший рік війни визначальною позицією був курс нейтралітету В. Вільсона. Через це адміністрація президента відхиляла будь-які пропозиції щодо збільшення кількості кораблів військового флоту. Позиція президента досить активно критикувалась з боку військово-морських офіцерів. Військово-морський секретар Дж. Деніелс повністю поділяв точку зору президента країни, чим також викликав незадоволення з боку підлеглих. Подібний стан справ посилював

¹⁸⁰ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1915 – Washington, 1916. – P. 13.

напруженість всередині департаменту, що зумовило появу ініціативної групи на чолі з Б. Фіском, яка спробувала представити своє бачення Конгресу в обхід свого очільника. Результатом цього стало усунення Б. Фіска з посади радника військово-морського секретаря. Новопризначений голова з військово-морських операцій В. Бенсон був більш лояльний до Дж. Деніелса, ніж його попередник.

Події війни в Європі почали загрожувати фундаментальним принципам американського суспільства, а саме свободі морів. Загибель американських громадян в результаті атак німецьких підводних човнів викликала обурення громадськості, проте не знайшла гідної відповіді з боку уряду та президента. Лише після трагічної загибелі американців на «Лузітанії» президент В. Вільсон вирішив відмовитись від ідеї нейтралітету. Влітку 1915 р. він віддав розпорядження розробити план підготовки ВМФ до війни. Розроблена Генеральною радою ВМФ п'ятирічна морська програма була найбільшою за всю історію Сполучених Штатів Америки. Це означало початок підготовки до вступу США у війну.

3.2 Військово-морська програма 1916 р.

Президент В. Вільсон у своєму щорічному посланні до Конгресу в грудні 1915 р. офіційно оголосив про плани збільшення ВМФ. Він наголосив на тому, що військово-морські приготування, про які говорив экс-президент Т. Рузвельт, необхідно було втілювати у життя. Президент додав, що настав час для збільшення армії і флоту¹⁸¹. У Конгресі виявилось досить багато незгодних з президентом, особливо в Палаті представників. Багато хто з демократів не підтримували таке значне збільшення ВМФ, інші вважали це очевидним мілітаризмом. Республіканці, навпаки, з радістю вітали нову програму, але водночас критикували президента за те, що це можна було зробити раніше.

Голова комітету з морських справ Палати представників, демократ Л. Педжет плідно співпрацював із військово-морським департаментом і був близьким другом президента В. Вільсона. Він, як і військово-морський секретар Дж. Деніелс, у першій половині 1915 р. висловлювався за повільний і стабільний розвиток флоту. Л. Педжет був готовий винести нову військово-морську програму на обговорення, але без будь-яких гарантій її ухвалення. Л. Педжет не був пацифістом, але і не брав участі у антивійськовій паніці інших демократів, серед яких були лідер більшості в Палаті представників Клод Кітчін, Клайд Тавеннер та член Комітету з морських справ Волтер Хенслі.

Відсутність відкритої підтримки Л. Педжета була сигналом про можливі проблеми з ухваленням нової морської програми. Іншим впливовим демократом у Палаті представників був К. Кітчін. Представляючи нову військово-морську програму Конгресу, В. Вільсон знав, що К. Кітчін буде відкрито виступати проти її прийняття. Після розмови з президентом К. Кітчін зробив одну поступку, але вона була дуже важливою. К. Кітчін

¹⁸¹ Wilson's Third Annual Message, 7 December 1915. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29556>

погодився виступати проти нової програми в якості члена Плати представників, а не як лідер більшості¹⁸².

Республіканці були готові забезпечити належну підтримку нової військово-морської програми. Август Гарднер, котрий роком раніше критикував президента за відсутність заходів із підготовки до війни, нагадав своїм колегам, що Конгрес також відповідав за могутній військовий флот, який був потрібен країні. Він також зазначив, що Конгрес протягом попередніх дванадцяти років був добре поінформований про бажання Генеральної ради ВМФ прийняти послідовну військово-морську програму. На його думку, саме через те, що Конгрес неодноразово відкидав рекомендації Генеральної ради, нація опинилась у такій загрозливій ситуації¹⁸³.

Ситуація в Сенаті була більш сприятливою для нової морської програми. Голова комітету з морських справ Сенату, демократ Бен Тілман був послідовним прихильником збільшення ВМФ. Він погодився із аргументами президента про необхідність збільшення військового флоту. Проте ситуація в Палаті представників залишалась досить складною. На початку 1916 р. комітет Палати представників із морських справ розпочав серію слухань з різних аспектів нової військово-морської програми. До цього часу президент знайшов спосіб переконати опозиційно налаштованих політиків у Конгресі. Він прийняв рішення звернутись безпосередньо до народу. В Вільсон поїхав у тур по штатах, де підтримка флоту була слабкою, з метою роз'яснити виборцям необхідність підготовки до війни та збільшення ВМФ зокрема.

Слухання у комітеті морських справ тривали з січня по березень 1916 р. та охопили широке коло важливих питань. Розпочались вони із звинувачень військово-морського секретаря в перешкоджанні об'єктивного

¹⁸² Link A.S., *Wilson: Confusion and Crises, 1915-1916* – Princeton, 1964. – P. 19; *The Papers of Woodrow Wilson*. – Vol. 35 – P. 157-158

¹⁸³ *Congressional Record*. – Washington, – Vol. 53, pt. 1 – P. 416.

дослідження рівня обороноздатності країни. У попередньому році Дж. Деніелс не дозволив свідчити кільком морським офіцерам стосовно звернення до Конгресу радника військово-морського секретаря Б. Фіска щодо боєготовності флоту¹⁸⁴. Після чого свідчити викликали адмірала Чарльза Баджера. Адмірал зазначив, що американський військовий флот почав відставати від флотів конкурентів і єдиним способом це компенсувати було негайне будівництво нових першокласних кораблів. Коли Ч. Баджера запитали, чи буде достатньо в перший рік побудувати два дредноута та два крейсера, він відповів: «щось краще, ніж нічого»¹⁸⁵. Запропонований наприкінці 1915 р. Генеральної радою ВМФ проект нової військово-морської програми чітко визначав кількість будівництва нових кораблів кожного року. За таких умов зникла щорічна невизначеність щодо кількості нових кораблів, яка існувала в попередні роки. Програма відповідала прагненню навалістів (прихильників збільшення могутності військово-морських сил) створити американський флот, який би був другим у світі за могутністю.

Новий голова з військово-морських операцій контр-адмірал В. Бенсон сказав, що американські ВМС мають бути найбільшими в світі. Він волів би, щоб було побудовано якомога більше нових кораблів за один рік. Проте він зазначив, що нова програма з чітко визначеною кількістю нових кораблів, що мали б щорічно будуватись, була чудовою пропозицією¹⁸⁶. Військово-морський секретар Дж. Деніелс підтвердив, що нова програма була тісно пов'язана із планами Генеральної ради ВМФ 1903 р. і дійсно відповідала тогочасним потребам США¹⁸⁷. Республіканці були задоволені почутим, оскільки це якнайкраще відповідало їхнім прагненням.

¹⁸⁴ Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1916. – Washington, 1916 – Vol. 1. – P. 52-57.

¹⁸⁵ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 2, – P. 1898.

¹⁸⁶ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 3, – P. 3192-3193.

¹⁸⁷ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 3, – P. 3628.

З самого початку слухань кілька ключових демократів у комітеті з військово-морських справ Палати представників спробували зірвати прийняття програми або, принаймні, зменшити її. Голова комітету Л. Педжет продовжив виступати посередником між республіканцями, прихильниками могутнього флоту, та тими демократами, які були проти такої великої програми.

Основними представниками опозиції новій військово-морській програмі були конгресмени Волтер Хенслі, Оскар Коловей, Вільям Олівер та Фінлі Грей. Під час слухань вони намагались перекрутити слова свідків, намагаючись переконати решту в тому, що значення дредноуту перебільшено. Натомість більшу вагу слід приділити підводним човнам, котрі значно краще зможуть захистити узбережжя країни від нападу ворожого флоту¹⁸⁸. О. Коловей зробив припущення: якщо достатня кількість офіцерів висловиться за будівництво крейсерів замість дредноутів, то будівництво дредноутів не буде таким важливим взагалі. Для нього було досить того, що в європейській війні в морських битвах брали участь крейсери, а не дредноути. На його думку, у війні не могло бути битв за участі головних сил флоту¹⁸⁹. Варто відзначити, що така думка О. Коловея була помилковою, оскільки ґрунтувалась на подіях морської війни в Північному морі, а не на аналізі військово-морської тактики.

На глибоке переконання противників збільшення ВМФ, підводний човен був більш ефективною зброєю, оскільки, незважаючи на всю могутність британського флоту, він не міг підійти до узбережжя Німеччини, бо його захищали підводні човни. Саме тому підводні човни мали більше значення, ніж дредноути та крейсери¹⁹⁰. О. Коловей, В. Хенслі та В. Олівер стверджували: якщо США були стурбовані потенційної загрозою з боку

¹⁸⁸ Kirschbaum J.W. Op. cit. – P. 142.

¹⁸⁹ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 1, – P. 399.

¹⁹⁰ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 2, – P. 1602-1603.

першокласного флоту, то ВМС мусили б мати на озброєнні значну кількість підводних човнів, а не лінкорів.

Дискусія відбувалась навколо переваг та недоліків підводного човна. Жоден з її учасників не піднімав питання про те, що робитимуть ВМС, якщо країну буде втягнуто в війну. Коли черга дійшла до питання транспортування військ через океан, Ф. Рузвельт сказав, що такий крок буде можливий лише за умови усунення ворожого флоту з моря¹⁹¹. Командир підводної флотилії Едвард Еберле в деталях зазначив, яким саме чином військовий флот мав очистити води від ворожих підводних човнів. Проте він не запропонував жодного пояснення, як це могли б зробити американські ВМС, якщо цього не міг зробити кращий та могутніший британський флот¹⁹².

Видатний морський винахідник Артур Полен у своїй статті звернув увагу на важливий аспект. Проаналізувавши проблеми, з якими зустрілись британські ВМС, він дійшов висновку, що американський флот мав дефіцит невеликих кораблів – есмінців. Кількість кораблів цього типу визначалась виключно потребами бойового флоту, хоча їх можна було використовувати і для захисту торгових суден. А. Полен підрахував, що співвідношення есмінців та першокласних кораблів у британському флоті становило 7:1, а в новій морській програмі США воно становило лише 3,5:1.¹⁹³ Проте, командування ВМФ США не надало належної уваги аргументам А. Полена.

Події 1917 р. підтвердили доцільність зауважень А. Полена. Для боротьби із підводними човнами Німеччини було потрібно більше есмінців, ніж Велика Британія мала в своєму розпорядженні. В дебатах у Палаті представників більшу увагу приділяли дредноутам та крейсерам, вважаючи есмінці другорядними кораблями.

Ключовим питанням під час обговорення був тип кораблів, необхідних для флоту. Обидві сторони погоджувались, що флот був необхідним для

¹⁹¹ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 3. – P. 3501.

¹⁹² Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 1. – P. 1374-1400.

¹⁹³ Pollen A. H. «The Needs of Our Navy» // The North American Review, 1916. Vol. CCIII, № 724. – P. 352.

захисту країни від можливого нападу. О. Коловей, В. Хенслі та В. Олівер вважали, що оборонного флоту для цього вистачить. Їх противники говорили, що країні потрібен був такий флот, що міг би захистити не лише узбережжя США, а й інтереси країни. Під цим розумілась можливість нападу і знищення флоту ймовірного противника. Дискусія зводилась до питання необхідності оборонного чи наступального флоту. Адмірал Ч. Баджер спробував пояснити В. Оліверу та іншим опозиційно налаштованим політикам значення наступального флоту, проте йому не вдалось їх переконати¹⁹⁴.

В. Хенслі був сповнений рішучості включити питання військово-морського роззброєння до розгляду. Він висловив думку, що морські офіцери не розуміли очевидних переваг від скорочення озброєнь. У відповідь адмірал Ч. Баджер зазначив, що посилення військових приготувань краще захищало мир, ніж роззброєння. На його думку, якщо б інші країни розпочали б роззброєння, то США мали б приєднатись до них у цьому¹⁹⁵. Проте в умовах війни, що відбувалась, скорочувати озброєння було неможливим, оскільки це б негативно позначилось на обороноздатності країни та могло спровокувати напад на неї.

Для свідчень перед комітетом з військово-морських справ було запрошено представників Американського товариства миру. П'ять представників цієї організації відповіли на питання та висловили власні думки з приводу розширення ВМФ. Їх позиція була ідентичною з позицією тих політиків, які виступали в Палаті представників проти розширення флоту. Вони запропонували комітету розглянути засоби, які б краще сприяли захисту узбережжя. Вони виступали проти збільшення кількості головних сил флоту¹⁹⁶. Комітет також заслухав і представників інших громадських організацій. Їх точки зору майже не відрізнялись від точок зору представників Американського товариства миру. Вони закликали до

¹⁹⁴ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 2, – P. 1928.

¹⁹⁵ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 3, – P. 3754-3756.

¹⁹⁶ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 2, – P. 2549.

дипломатичних засобів вирішення будь-якого конфлікту з метою уникнення будівництва могутнього флоту. Вони повністю підтримали ідею В. Хенслі про включення до морської програми пункту про роззброєння¹⁹⁷.

Через деякий час стало очевидно, що частина представників комітету перестала виступати проти розширення військово-морського флоту. Вони не заперечували проти збільшення ВМФ, поки це не було занадто дорого. Проте інша частина політиків комітету виступали проти, оскільки вважала, що це підвищить імовірність вступу в війну.

24 березня 1916 р. німецький підводний човен торпедував та потопив французький пароплав «Суссекс». Це призвело до загибелі вісімдесяти людей, в тому числі чотирьох громадян США. Ця подія була використана прихильниками нової морської програми як засіб тиску на своїх опонентів. Німеччину попередили про можливість розірвання дипломатичних відносин, якщо вона і надалі буде діяти всупереч міжнародним правилам морської війни. 4 травня 1916 р. Німеччина погодилась вести морську війну згідно з міжнародними домовленостями. В. Вільсон попередив, що в разі нападу на американських громадян існувала можливість, що США оголосять війну Німеччині. Президент закликав Конгрес вжити всіх необхідних заходів для забезпечення належного рівня боєготовності американських ВМС.

Паралельно із обговоренням нової морської програми продовжувалась дискусія з приводу загальної підготовки до війни. Прихильники підготовки відстоювали право США на свободу морів та торгівлі, а їхні опоненти вказували на те, що з милітаризацією країни Сполучені Штати втратять право показувати іншим країнам шлях до кращого світового порядку¹⁹⁸. Держсекретар В. Брайян продовжив відкрито виступати проти нової програми. Він пропонував детально вивчити всі підприємства, що були

¹⁹⁷ Hearings on Estimates for 1916. – Washington, 1916. – Vol. 3, – P. 3095-3101.

¹⁹⁸ Kirschbaum J.W. Op. cit. – P. 152.

здіяні в будівництві бойових кораблів. На його думку, нація повинна була спрямовувати свої зусилля на досягнення у спорті, а не мілітаризацію.¹⁹⁹

З часом деякі опоненти В. Вільсона почали переходити на його бік. Відомий американський філософ та публіцист Дж. Дьюї у своїй статті «Сила та примус» висловив ідею, що інколи потрібно вдаватись до сили для досягнення кращого світу²⁰⁰. Він не писав про необхідність збільшення армії чи флоту, не підтримував відкрито позицію президента. Він наголошував на тому, що мир був найголовнішим. Якщо для досягнення миру та кращого світу необхідно було застосувати силу, то він цілком підтримував такі заходи.

У липні 1916 р. Американська академія політичних і соціальних наук опублікувала збірник, присвячений дебатам щодо підготовки до війни. Американський пастор з юридичною освітою Чарльз Джефферсон найбільш чітко висловив загальну думку тих, хто були проти розширення флоту. Він зазначив, що його опоненти мають довести необхідність підготовки до війни, якщо вона існувала. На його думку, відсутність військової підготовки країни до війни була певною традицією американської нації, і, незважаючи на це, нація змогла вистояти. Ч. Джефферсон вважав, що країна мала достатні армію і флот, а через відсутність безпосередньої загрози нападу не було сенсу здійснювати військові приготування²⁰¹.

Американський журналіст Освальд Віллард запропонував більш практичний аргумент проти підготовки до війни. Він вважав, що виконання запропонованої програми займе декілька років. До того часу війна вже

¹⁹⁹ Coletta P. E. William Jennings Bryan. – Lincoln, 1969. – Vol. III, Political Puritan, 1915-1925 – P. 9.

²⁰⁰ Dewey J. «Force and Coercion» // International Journal of Ethics, 1916, Vol. 26, № 3 – P. 359-367.

²⁰¹ Jefferson Ch. E. «Military Preparedness a Peril to Democracy» // Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1916, Vol. 66, Preparedness and America's International Program – P. 231.

завершитися і перед країною стоятимуть нові виклики²⁰². Він вважав недоцільним посилювати мілітаризацію, яка для нього була більшою небезпекою, ніж напад будь-кого з учасників війни на США.

Серед найбільш шанованих прихильників збільшення ВМФ був голова сенатського комітету з міжнародних справ Вільям Стоун. Він наголосив на тому, що метою Сполучених Штатів залишалась підтримка миру. Для досягнення поставленої мети країна мала бути невразливою до атак. Через свою географічну особливість країна потребувала могутнього флоту для оборони власного узбережжя. На його думку, флот мав забезпечувати не лише захист, а й бути здатним атакувати ворога, якщо того буде вимагати ситуація²⁰³.

Дж. Деніелс на сторінках збірника спробував надати найпростіше обґрунтування необхідності збільшення ВМФ. Він сказав, що на відміну від попереднього курсу США не можуть чекати початку війни для того, аби почати будувати флот. Пройшли часи, коли хтось міг навчити валити дерева, будувати з них кораблі та навчати людей, як це було у війні за незалежність і в 1812 р.²⁰⁴ Військово-морський секретар та інші його однодумці погодились із тим, що озброєння країни може бути досить ефективним засобом запобігання нападу.

Цікаво, що в той час не проводилось опитування громадської думки. Досить важко знайти свідчення про думку простих американців стосовно нової морської програми та підготовки до війни. Єдиним, найбільш наближеним до народу джерелом, можна вважати газети. Основні американські газети або відкрито підтримували збільшення ВМФ, або не

²⁰² Villard O. «Preparedness is Militarism» // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1916, Vol. 66. – P. 217-224.

²⁰³ Stone W.J. «Effect of Preparedness Upon America's Influence and Power» // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1916, Vol. 66. – P.129

²⁰⁴ Daniels J. «The Significance of Naval Preparedness» // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1916, Vol. 66. – P.147-156

були проти цього.²⁰⁵ Щоб протистояти страху мілітаризації, «Лос-Анджелес Таймс» стверджували, що противники підготовки до війни вірили в абсурдне твердження, нібито надмірна підготовка призвела б до війни²⁰⁶.

«Лос-Анджелес Таймс» також звернулась до загрози з боку Японії і закликала держсекретаря В. Брайяна активізувати зовнішню політику²⁰⁷. Американські громадяни східного узбережжя були мало занепокоєні подіями європейської війни та економічними втратами від протиправних дій німецьких підводних човнів. Для них більш серйозною проблемою була ймовірна японська агресія. В сенсі підтримки нової морської програми з боку газет, особливо в тих штатах, де підтримка флоту була незначною, відіграли значну роль особисті виступи В. Вільсона.

Дж. Деніелс, резюмуючи ситуацію навколо дебатів щодо підготовки до війни, написав наступне: «Питання, що стояли перед американським народом: мати чи не мати флот, сильний чи слабкий, були вирішені. Питання було в тому, як швидко і наскільки могутній флот ми створимо»²⁰⁸.

Опозиційно налаштовані політики щодо розширення ВМФ вирішили зробити певні поступки. Вони були згодні збільшити морську програму на 1917 рік, але натомість вимагали зменшити запропоновану п'ятирічну програму. Вони пропонували збільшити будівництво крейсерів як основного типу кораблів. Їх пропозиція була заснована на висновку, що всі морські битви, які відбулись останнім часом, проходили саме за участю крейсерів, а не дредноутів. Пропозиція комітету з військово-морських справ палати представників з морської програми на 1917 р. мала наступний вигляд:

²⁰⁵ «Building a Navy» // New York Times April 29, 1916; «Building Battleships» Washington Post December 5, 1915; Davenport J. W. «Our Preparedness for Peace» // Los Angeles Times April 23, 1916.

²⁰⁶ «Peace With Patriotism» // Los Angeles Times February 2, 1916.

²⁰⁷ «The Japanese Puzzle» Los Angeles Times April 18, 1916.

²⁰⁸ Daniels J. «The Significance of Naval Preparedness» // Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1916, Vol. 66. – P. 151.

Таб. 3 Порівняння програми Палати представників і п'ятирічного плану розширення ВМФ²⁰⁹

Тип судна	Програма Палати представників на 1917 р.	Програма на 1917 р. за п'ятирічним планом	П'ятирічна програма. Усього
Дредноут	-	2	10
Крейсер	5	2	6
Есмінець	10	15	50
Розвідник	4	3	10
Підводний човен відкритого моря	3	5	15
Підводний човен берегової охорони	17	25	85

Реакція республіканців була передбачуваною. Вони висловили незадоволення та зазначили, що цим законопроектом його автори проігнорували багато авторитетних думок професійних військових, а також побажання президента.

Дебати в кінці травня 1916 р. проходили у взаємних звинуваченнях прихильників та противників розширення флоту. Проте не було жодних сумнівів у тому, що програму приймуть, питання було лише в якому вигляді. Прихильники великого флоту 2 червня спробували поставити на голосування свою програму із двох дредноутів та шести крейсерів, проте їм не вистачило семи голосів для позитивного рішення²¹⁰. У той самий день відбулось голосування за законопроект Палати представників, який і було прийнято.

Прийнятий Палатою представників законопроект не відповідав бажанням командування ВМФ та президента країни. Сенат також був не згодний з прийнятим рішенням нижньої палати. Найбільш впливові сенатори

²⁰⁹ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1915. – Washington, 1916. – P. 5-6.

²¹⁰ Congressional Record – Vol. 53, pt. 9 – P.9188-9189

від обох партій прагнули затвердити програму ще більшу, ніж запропонував В. Вільсон Конгресу. Прихильники збільшення ВМФ серед сенаторів, використовуючи події Ютландської битви, намагались переконати решту відмовитись від прийнятої Палатою представників невеликої морської програми. Вони вважали, що події битви підтвердили вірність точки зору щодо важливості дредноутів. На думку американського дослідника Р. Оконелла, серед представників Сенату існував певний «культ дредноута»²¹¹.

Голова комітету з військово-морських справ, сенатор Бен Тілман не мав жодних сумнівів щодо важливості дредноутів для ВМС США. Він також сказав, що не дозволить морському законопроекту вийти за межі Сенату, якщо в ньому не буде дредноутів²¹². У цьому його абсолютно повністю підтримував один із найвпливовіших республіканців у Сенаті – Г. Лодж.

Нова морська програма комітету була запропонована Сенату на розгляд 30 липня 1916 р. Комітет з військово-морських справ Сенату підтвердив важливість дредноуту, як основного типу корабля. Кількість інших кораблів була запропонована відповідно до рекомендацій Генеральної ради ВМФ. Передбачалось що за декілька років були б побудовані десять дредноутів, шість крейсерів, п'ятдесят есмінців, кількість підводних човнів відповідала рекомендаціям Генеральної ради ВМФ. Змінились терміни виконання програми. Замість п'яти років було запропоновано завершити програму за три роки²¹³.

З моменту розгляду нового законопроекту було зрозуміло, що він отримає схвалення Сенату. Опозиція в Сенаті була незначною і представлена такими сенаторами: демократи Чарльз Томас (Колорадо), Джеймс Вардаман (Міссісіпі) та Мозес Клап (Міннесота); прогресивні республіканці Робер Лафоллет (Вісконсін), Джордж Норріс (Небраска) та Джон Воркс (Каліфорнія). Вони більше були противниками підвищення рівня

²¹¹ O'Connell R. L., *Sacred Vessels: The Cult of the Battleship and the Rise of the U.S. Navy* – New York, 1991. – P. 6-7

²¹² *Congressional Record* – Vol. 53, pt. 10 – P. 9680-9682

²¹³ Kirschbaum J.W. *Op. cit.* – P. 177

мілітаризації, ніж ухвалення нової морської програми. Дж. Вардаман у своєму виступі згадав слова В. Вільсона зі звернення до Конгресу 1914 р. Тоді президент наголошував на дотриманні нейтралітету, а в кінці 1915 змінив свою точку зору. Сенатор Дж. Вардаман не розумів причин такої різкої зміни курсу.

Опозиційно налаштовані політики в Сенаті запропонували внести певні поправки до законопроекту комітету. Вони спробували зменшити трирічну програму з десяти дредноутів до двох та з шести крейсерів до чотирьох. Пропозицію відхилили: 60 проти 14. Другою спробою намагались зменшити кількість дредноутів з десяти до чотирьох. Вона також виявилась невдалою: 58 проти 15. У третьому варіанті пропонувалось будівництво шести дредноутів, але цей варіант також був відхилений: 58 проти 17. На голосування було поставлено законопроект Палати представників. Його не прийняли: 65 проти 12. Будь-які спроби зменшити кількість кораблів у програмі, представленій сенатським комітетом з військово-морських справ, були приречені на поразку. Програма комітету успішно пройшла голосування 21 липня 1916 р. У її підтримку висловився сімдесят один сенатор, проти було лише вісім²¹⁴.

Таб. 4 Порівняння законопроектів Палати представників, Сенату, та п'ятирічного плану розширення ВМФ.

Тип судна	Програма Палати представників на 1917 р.	Програма Сенату на 1917 р.	Програма на 1917 р. за п'ятирічним планом	Сенатська Програма на три роки. Усього	П'ятирічна програма. Усього
Дредноут	-	4	2	10	10
Крейсер	5	4	2	6	6
Есмінець	10	20	15	50	50
Розвідник	4	4	3	10	10
Підводний човен відкритого моря	3	-	5	9	15

²¹⁴ Congressional Record – Vol. 53, pt. 11 – P. 11366-11384

Підводний човен берегової охорони	17	30	25	58	85
--	----	----	----	----	----

Наступним кроком було спільне засідання обох палат Конгресу для прийняття остаточного варіанту морської програми. Президент спробував переконати політиків з нижньої палати Конгресу прийняти варіант морської програми, запропонований Сенатом. Проте голова Комітету морських справ Палати представників Л. Педжет та його однодумці не могли повністю погодитись із запропонованим варіантом. Вони сказали, що будуть голосувати за окремими положеннями програми. Республіканці наполягали на розгляді програми в цілому. Після розмови президента з Л. Педжетом останній погодився поставити на голосування всю програму. Він також запевнив своїх колег, що прийняття програми було їх патріотичним обов'язком.²¹⁵ Так завершила своє існування опозиція щодо нової морської програми. Законопроект, запропонований Сенатом, був прийнятий без змін на спільному засіданні обох палат: 283 – за, 51 – проти²¹⁶.

Президент підписав документ 29 серпня 1916 р. В. Вільсон зазначив, що «ніколи раніше одним законодавчим актом не було зроблено стільки для створення могутнього флоту»²¹⁷.

Таким чином, морська програма 1916 р. була важливим кроком для створення могутнього флоту США, який би міг захищати обидва узбережжя та інтереси країни у світі. Обговорення програми в Конгресі тривало більше півроку. Досить сильна опозиція була в Палаті представників, проте її вдалось подолати. Конгрес схвалив, а президент підписав найбільшу за всю історію держави морську програму США. Дредноут, як тип корабля, залишився тим стовпом, на якому тримався бойовий флот. Морська програма

²¹⁵ Congressional Record – Washington, 1916. – Vol. 53, pt. 11 – P. 12699

²¹⁶ Ibidem – P. 12700.

²¹⁷ Remarks on Signing Various Bills, 29 August 1916 // Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, 1982. – Vol. 38 – P. 101-102.

мала зробити ВМФ США другим в світі. На нашу думку, саме ймовірність вступу країни у війну посприяла ухваленню такої широкої морської програми. Як відомо, кращий спосіб уникнути війни – це бути до неї ГОТОВИМ.

3.3 Участь ВМС США у військових діях

Для того, щоб вірно оцінити роль американського флоту в Першій світовій війні, необхідно проаналізувати перебіг подій війни на морі з серпня 1914 р. по квітень 1917 р. На момент початку війни один лише англійський флот був більшим за сукупні флоти центральних держав. Німеччина мала незначну перевагу над Великою Британією за підводними човнами, проте на той момент їх значення було маловивченим. Перевага англійського ВМФ над німецьким за кількістю дредноутів та крейсерів складала 3:2²¹⁸.

Взагалі перспективи Антанти у війні багато в чому залежали від флоту Великої Британії та вдалих дій британського Адміралтейства. Британські острови були надзвичайно залежними від морського постачання різноманітних товарів. Припинення постачання могло паралізувати нормальну життєдіяльність Великої Британії та ускладнити становище її союзників по Антанті. Франція першою відчула б на собі брак англійської військової допомоги, що могло суттєво погіршити стан справ на фронті. Саме тому основною метою морської стратегії Великої Британії було забезпечення нормального функціонування морських комунікацій в умовах війни.

Головна мета британського Адміралтейства полягала у знищенні німецького флоту або його нейтралізації. В подальшому до цього додалась необхідність протидіяти німецьким підводним човнам, які вели активну діяльність на торговельних шляхах. Війська Антанти досить часто зазнавали поразок у сухопутних битвах, проте відновлювали сили і знову йшли в бій. У разі поразки на морі наслідки могли бути катастрофічними. В такому випадку вся війна могла бути програна²¹⁹.

Що стосується Центральних держав, то для них морська могутність не була першочерговим завданням, оскільки все, що їм було необхідно для нормального функціонування економіки, можна було доставити суходолом.

²¹⁸ Frothingham T.G., *Naval History of the World War* – Cambridge, 1924. – Vol. I. – P. 43.

²¹⁹ Cruttwell C. R. M. F., *History of the Great War* – Oxford, 1934. – P. 76.

Морська блокада не становила вирішальної загрози. Центральні держави розраховували на швидкий успіх на суходолі, тому знехтували ретельною підготовкою морської кампанії. Німеччина, яка на момент війни мала другий за могутністю флот у світі, не змогла використати всі переваги своїх бойових кораблів²²⁰.

Після того, як розпочались військові дії, німецьке командування зрозуміло свої прорахунки, проте вже було запізно. Швидкий наступ суходолом досить швидко був зупинений та військові дії перейшли у фазу окопної війни. На морі німецькі торговельні кораблі були або знищені, або змушені покинути територію Північного моря. Німецький військовий флот був майже повністю заблокований на військово-морських базах й лише есмінці та крейсери робили рейди у Північному морі.

У лютому 1915 р. німецький уряд розпочав необмежену підводну війну, оголосивши акваторію навколо Британських островів «зоною бойових дій». Від таких дій значних втрат почали зазнавати торговельні кораблі, і не лише англійські, а й судна нейтральних країн. Союзники по Антанті зробили спробу відновити військове сполучення через Дарданелли, проте їхня спроба зазнала невдачі. Таким чином, головні сили ВМФ Великої Британії та Німеччини не брали участі в активних бойових діях, залишаючись поблизу своїх морських баз.

На початку 1916 р. флоти дещо активізувались, а наприкінці травня відбулась Ютландська битва. У цій битві брали участь головні сили ВМФ Великої Британії та Німеччини. Британський флот у битві складався з 28 дредноутів, 9 лінійних крейсерів, 8 броненосних крейсерів, 26 легких крейсерів та 79 есмінців. Німецький флот був представлений 16 дредноутами, 5 лінійними крейсерами, 6 броненосцями, 11 легкими крейсерами та 62 есмінцями²²¹. Жодного дредноута не було знищено, хоча їх

²²⁰ Liddell Hart В.Н., *The Real War* – London, 1930. – P. 56.

²²¹ Больных А. Г. *Морские битвы Первой мировой: Схватка гигантов.* – М., 2003 – С. 323.

загальна кількість становила сорок чотири одиниці з обох сторін. Втрати Німеччини склали один крейсер, а Великої Британії – три. Це був ключовий момент у морській війні. Незважаючи на те, що німецька пропаганда висвітлювала цю битву як блискучу перемогу, реальний стан справ суттєво відрізнявся, оскільки центральні держави не змогли прорвати морську блокаду. Безвихідна ситуація змусила німецьке командування більш агресивно застосовувати свої військово-морські сили. Передусім, було прискорено будівництво підводних човнів.

Після тиску американської дипломатії на початку 1916 р. Німеччина відмовилась від необмеженої війни, проте в лютому 1917 р. знову вдалася до цієї тактики. Це була ще одна спроба ізолювати Велику Британію від зовнішнього постачання та змусити капітулювати. Велика Британія та її союзники контролювали морські шляхи лише на поверхні. Під водою досить успішно діяв підводний флот Німеччини. Через брак есмінців Антанта не могла організувати ефективний захист від ворожих підводних човнів. Події Лютневої революції в Російській імперії дещо похитнули позиції союзників на східному фронті. Успіхи підводних човнів у боротьбі із торговельним постачанням до Великої Британії ще більше ускладнювали становище Антанти.

У британському Адміралтействі існувало три варіанти боротьби із підводними човнами. Перший полягав у пошуку шляхів посилення безпеки торговельних кораблів. Другий варіант передбачав пошук підводного флоту противника по всій акваторії і боротьбу із ним. Третій спосіб – знищення військово-морських баз Центральних держав.

Торговельні кораблі почали озброювати кількома гарматами середнього калібру, які були досить ефективними, якщо підводний човен атакував з поверхні води. Однак проти підводної атаки кораблі залишались уразливими. Адміралтейство спробувало за допомогою патрулювання акваторії знайти та знищити противника, проте через велику площу акваторії значних успіхів досягти не вдалось. У лютому 1917 р. близько трьох тисяч

різних кораблів патрулювали акваторію навколо Британських островів. Незважаючи на таку велику кількість кораблів, німецькі підводні човни потопили близько півмільйона вантажів, що направлялись до Великої Британії²²². Подальші втрати подібних розмірів могли катастрофічно позначитись на боєздатності Великої Британії та Антанти загалом.

Британське Адміралтейство відхилило всі пропозиції щодо забезпечення торгових кораблів військовим конвоєм. На думку консервативної більшості у британському парламенті, такого роду захист не було сенсу розглядати, навіть теоретично. Ще одним прорахунком Адміралтейства була відсутність будь-якого плану з використання військово-морської допомоги США, хоча всі передумови для цього існували. Американське командування також допустило цю саму ж помилку. Воно вступило у війну, не маючи навіть приблизного плану протидії підводним човнам Німеччини.

Третього лютого 1917 р., після того як Німеччина оголосила про відновлення необмеженої підводної війни, США розірвали з нею дипломатичні відносини. В. Вільсону та Конгресу не залишилось іншого вибору, як силою захищати американські інтереси. 6 квітня 1917 р. Сполучені Штати оголосили війну Німеччині. 4 травня шість кораблів ВМС США прибули до м. Квінстауну, Ірландія. Це не були наддредноути або дредноути. До Ірландії прибули лише есмінці, в наступному році до них приєднались ще декілька таких самих кораблів.

Американське командування ВМС вирішило, що основний флот був потрібен для захисту самої країни. Командування флоту США дійшло висновків, що головними дійовими особами морських битв під час Першої світової війни були підводні човни, есмінці та крейсери. Перед самим вступом США у війну командування флоту нарешті зрозуміло, що для захисту торговельних кораблів знадобиться значно більше, ніж змусити

²²² Sprout H. Sprout M. Rise of american naval power 1776-1918 – Princeton, 1980 – P. 353.

ворожі кораблі відступити. Основну загрозу для торгового флоту становили підводні човни. Генеральна рада ВМФ повідомила військово-морському секретарю Дж. Деніелсу, що есмінці були найкращою зброєю в боротьбі із підводними човнами. Проблема була в тому, що есмінців було замало, аби забезпечити всі потреби торговельного флоту. Навіть Велика Британія, яка мала краще співвідношення есмінців і дредноутів, не могла повністю ліквідувати загрозу німецьких підводних човнів. Генеральна рада запропонувала будувати дерев'яні стометрові кораблі в якості допомоги есмінцям. Франклін Рузвельт, радник військово-морського секретаря, був одним із перших, хто підтримав цю пропозицію. Він тиснув на Дж. Деніелса, щоб останній погодився на будівництво цих кораблів²²³.

У березні Генеральна рада ВМФ розглянула декілька варіантів охорони торговельних суден. У якості орієнтиру було взято торговельний трафік із гавані Нью-Йорку. Висновок був досить неочікуваним: для щоденної охорони вантажів потрібно було 104 кораблі.²²⁴ Надати таку кількість есмінців американський ВМФ не міг. Очевидно, що самим Сполученим Штатам впоратись із охороною торговельного флоту було майже неможливо. Потрібна була допомога Великої Британії.

Незадовго перед вступом у війну Дж. Деніелс направив адмірала Вільяма Сімса в Лондон як голову делегації ВМС США для координації спільних дій з Адміралтейством. Незважаючи на те, що В. Сімс не був надто дипломатичним, як і екс-голова з військово-морських операцій Б. Фіск, Дж. Деніелс вважав його найкращим кандидатом на цю посаду. Коли Сполучені Штати вступили у війну, В. Сімс залишився в Лондоні в якості командувача ВМС США в європейських водах.

Роль ВМС США у війні з квітня 1917 р. по листопад 1918 р. полягала передусім у підтримці англійського флоту. Велика Британія довгий час одноосібно стримувала німецький флот у Північному морі та проводила

²²³ Kirschbaum J.W. Op. cit. – P. 217.

²²⁴ Ibidem.

морську блокаду. Англійські дредноути чисельно переважали німецькі, тому США направили до берегів Великої Британії лише кілька кораблів дредноутного типу. Важливим аспектом у цьому питанні було те, що більша кількість першокласних кораблів вимагала б вирішення додаткових проблем логістичного характеру, зокрема постачання пального²²⁵. Таким чином, основним внеском ВМС США у війну було надання додаткових есмінців для охорони торговельних кораблів у Атлантиці.

Дуже швидко після вступу у війну США представники генерального штабу ВМС дійшли висновку, що попередній план війни проти Німеччини, так званий Чорний план, утратив свою актуальність. За цим планом передбачалось, що американський флот зустрінеться із флотом Німеччини біля національного узбережжя або в басейні Карибського моря²²⁶. Події, що відбувались в європейських водах, спростували цей план американського військово-морського командування. Вже через тиждень після вступу у війну військово-морський секретар Дж. Деніелс почав отримувати від британських представників усе більше закликів про допомогу в боротьбі із німецькими підводними човнами. Військово-морський секретар з цього приводу сказав: «Більше есмінців! Шкода, що ми не можемо використати гроші, вкладені у дредноути, для будівництва есмінців»²²⁷.

Помилкове рішення американського командування зробити ставку на кораблі дредноутного типу призвело до дискусії в політичних колах про готовність американських ВМС до війни. Під час слухань із цього питання республіканці намагались у всьому звинуватити військово-морського секретаря Дж. Деніелса та голову з військово-морських операцій В. Бенсона. У результаті проведеного комісією розслідування були зроблені такі висновки. По-перше, Дж. Деніелс проігнорував попередження морських офіцерів про необхідність кращої підготовки військового флоту, після того як

²²⁵ Kirschbaum J.W. Op. cit. – P. 220.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Cronon E. D. Op.cit. – P. 132-133.

розпочалась війна. По-друге, ініціювавши морську програму 1916 р., Дж. Деніелс не зміг визначити збалансовану кількість кораблів різних класів. По-третє, військово-морський секретар в останні два місяці перед вступом країни у війну занадто багато уваги приділяв dreadnoughtам, а не есмінцям. По-четверте, Дж. Деніелса звинувачували у відмові задовольнити прохання Генеральної ради ВМФ про збільшення числа особового складу. Це мало наслідком те, що на момент вступу країни у війну, дев'яносто відсотків кораблів були недоукомплектовані особовим складом. По-п'яте, Дж. Деніелс не вимагав від Генеральної ради ВМФ розробки планів ведення війни проти підводних човнів, доки Сполучені Штати не вступили у війну²²⁸. Звичайно, представники в Конгресі від демократів були не задоволені безпідставними, на їх думку, звинуваченнями.

Стосовно звинувачень у неналежній підготовці Дж. Деніелсом та В. Бенсоном різних видів операцій для військового флоту варто наголосити, що цим мала займатись Генеральна рада ВМФ. Саме вона мала проаналізувати події війни на морі та зробити відповідні висновки щодо шляхів вирішення конкретних завдань, що ставились перед ВМФ. Генеральна рада повторила помилку британського Адміралтейства, яке не змогло правильно оцінити роль охорони торговельних кораблів²²⁹.

В. Сімс, як головнокомандувач американськими ВМС в європейському регіоні, вважав, що більша кількість есмінців могла б пришвидшити завершення війни. Досить важко сказати, чи могла б більша кількість американських есмінців пришвидчити кінець війни в квітні – травні 1917 р. Проте, без жодних сумнівів, це підвищило б ефективність морської війни проти німецьких підводних човнів влітку 1917 р.

Навесні 1917 р. англійськими спеціалістами було підраховано, що для забезпечення охорони морських шляхів у регіоні необхідно було сімдесят

²²⁸ Kirschbaum J.W. Op. cit. – P. 226.

²²⁹ Marder A J. From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919. – London, 1969. – Volume IV, 1917: The Year of the Crisis – P. 132-133.

есмінців. На той час для вирішення цього завдання флот Великої Британії міг надати лише тридцять таких кораблів, США надіслали ще вісімнадцять – разом сорок вісім²³⁰. В Адміралтействі зазначили, що хоча ризик втратити вантаж все ще був високим, вони були готові розпочати пересування конвоїв.

Загальна кількість есмінців ВМФ США у квітні 1917 р. становила п'ятдесят одиниць. У травні Генеральна рада прийняла рішення про збільшення кількості американських есмінців у європейських водах. Їх кількість мала становити тридцять шість. Важливим було те, що командування флоту Сполучених Штатів визнало одну з основних проблем морської війни і прийняло непросте рішення надіслати третину від наявних есмінців до європейських вод незважаючи на зменшення таким чином захисту власного військового флоту, що стояв на захисті узбереж країни.

Напередодні Першої світової війни період будівництва одного есмінця на приватній верфі в середньому складав одинадцять місяців²³¹. Ще через півроку він включався до лав флоту. Таким чином, якщо б американська програма 1916 р. передбачала більшу кількість есмінців, то в 1918 р. кількість американських кораблів для боротьби з підводними човнами Німеччини могла б становити близько п'ятдесяти. Зрозуміло, що це сприяло б швидшому успіху в боротьбі з підводним флотом Німеччини.

У Сполучених Штатах зрозуміли свої прорахунки досить швидко. Майже одразу після вступу країни у війну почали з'являтися пропозиції щодо внесення змін у військово-морську програму 1916 р. Дж. Деніелс зазначив, що верфям потрібно було надавати замовлення на будівництво есмінців замість дредноутів²³². Генеральна рада ВМФ, В. Бенсон та Дж. Деніелс дійшли згоди в тому, що найголовнішу загрозу становили німецькі підводні човни. Їм вдалося досить швидко скоригувати військово-морську програму в бік збільшення есмінців. Дж. Деніелс скористався розширеними

²³⁰ Marder A J., *Op. cit.* – P. 160.

²³¹ Kirschbaum J.W. *Op. cit.* – P. 231.

²³² Cronon E. D. *Op. cit.* – P. 124.

повноваженнями, якими Конгрес у березні 1917 р. наділив військово-морський департамент. Він призупинив будівництво дредноутів за програмою 1916 р. Натомість віддав розпорядження про негайне будівництво додаткових сімдесяти шести есмінців²³³.

Генеральна рада ВМФ підтримала військово-морського секретаря, проте просила його не забувати, що англійський та японський флоти продовжували збільшуватись. Тому необхідно було продовжувати головну ідею військово-морської програми 1916 р., а саме чітко визначеного щорічного збільшення кількості кораблів американського військового флоту. Генеральна рада надала свої рекомендації: по-перше, флот США має розширюватись, доки не досягне рівня наймогутнішого флоту у світі; по-друге, японський флот також розглядався як імовірна загроза²³⁴.

Оскільки, союзний флот Антанти потребував більшої кількості есмінців для ефективної боротьби із німецькими підводними човнами. В середині 1917 р. було підписано угоду між США та Королівськими військово-морськими силами. За цією угодою США брали на себе зобов'язання будувати торговельні кораблі та стільки есмінців і літаків для боротьби із підводними човнами, скільки були здатні²³⁵. Будівництво літаків для боротьби із підводними човнами, в подальшому стало поштовхом до створення першого американського авіаносця.

Проте, незважаючи на співпрацю між країнами, командування флотів по-різному розглядало використання військових кораблів під час війни та розміри відповідних флотів²³⁶. Це склало основу військово-морських суперечностей між США та Великою Британією, які триватимуть і в 1930-х.

В Адміралтействі наполягали на тому, що саме королівський флот був найкращим інструментом захисту морів. США вважали, що моря мають бути

²³³ Davis G. T. *A Navy Second to None*. – P. 236-237.

²³⁴ Kirschbaum J.W. *Op. cit.* – P. 235.

²³⁵ Trask D. F., *Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917-1918*. – Columbia, 1972. – P. 134-135.

²³⁶ Trask D. F., *Op. cit.* – P. 136-138.

вільними будь-коли, і під час військових дій слід неодмінно поважати права нейтральних країн. Напруження в міждержавних відносинах зростало через те, що англійці наголошували на особливому острівному статусі Великої Британії, й тому факту, що кордони Британської імперії були найбільшими у світі. Відтак для захисту кордонів імперії англійський флот мав залишатись найбільшим флотом у світі. Американська точка зору також була добре аргументованою. У Сполучених Штатах вважали, що для захисту тихоокеанського та атлантичного узбереж від одного чи декількох противників, потрібно було мати флот, який би дорівнював англійському.

Для того, аби вмовити США не поновлювати будівництво дредноутів за програмою 1916 р., англійці запропонували гарантії свого захисту в разі морського нападу на Сполучені Штати²³⁷. Дж. Деніелс та В. Бенсон відмовились від цієї пропозиції.

У липні 1918 р. Конгрес поновив виконання програми 1916 р. Кораблі, будівництво яких ще не розпочалось, мали бути закладені до червня 1919 р.²³⁸ Генеральна рада ВМФ продовжила наполягати на тому, що дредноути, які були передбачені морською програмою 1916 р., мали бути побудовані. Проте Генеральна рада також визнала, що пріоритети в класах кораблів, насамперед есмінців, зазнали змін, а їх потрібно було врахувати.

У вересні – жовтні 1918 р. Генеральна рада рекомендувала Дж. Деніелсу не лише виконати програму 1916 р., а й прийняти нову, ще більш амбітну. Нова п'ятирічна морська програма Генеральної ради передбачала будівництво таких кораблів: дванадцять дредноутів, шістнадцять крейсерів, тридцять крейсерів-розвідників, сто вісім есмінців, двісті тридцять три підводних човна, двісті вісімдесят чотири тральщика, 6 кораблів-платформ для злету літаків²³⁹. На думку Генеральної ради, саме така кількість кораблів

²³⁷ Arthur Balfour to Lord Robert Cecil, 14 May 1917; Cecil to Sir Cecil Spring-Rice, 4 June 1917 // Trask D. F. Op. cit. – P. 497-501.

²³⁸ Naval Appropriations Act for the fiscal year ending June 13, 1919 // Navy Yearbook 1920-1921 – Washington, 1922. – P. 565-566.

²³⁹ Kirschbaum J. W. Op. cit. – P. 239.

дозволить зрівнятись за розміром флоту з Великою Британією та після її виконання забезпечить належний захист для США.

Таку велику програму ні військово-морський секретар, ні будь-хто з Конгресу прийняти не могли. Хоча серед представників Конгресу були ті, хто виступав за розширення флоту, навіть вони не підтримували амбітних планів Генеральної ради. Ця морська програма могла сприяти зростанню напруженості із Великою Британією, чого американські політики прагнули уникнути. Як альтернативу пропозиції Генеральної ради, Дж. Деніелс запропонував нову трирічну програму, подібну до існуючої, з десятьма дредноутами та шістьма лінійними крейсерами²⁴⁰. Англіїці були здивовані намірами Сполучених Штатів продовжити розширення флоту, особливо після перемир'я та підчас переговорів щодо укладання мирного договору. В. Бенсон попередив Дж. Деніелса, що ця програма, яку вони обидва підтримують, може бути сприйнята Великою Британією як неприховане лицемірство з боку США²⁴¹.

Пропонуючи на розгляд Конгресу нову трирічну програму, Дж. Деніелс вважав, що могутній ВМФ США буде вагомим внеском у міжнародну систему безпеки, й допоможе реалізувати ідею військово-морської ліги серед країн-переможниць. У той самий час Дж. Деніелс не відмовився від думки про загальне морське роззброєння. Він висловив сподівання, що всі народи зможуть дійти згоди у питаннях морських озброєнь і, нарешті, вдалось би завершити військово-морські перегони²⁴².

Військово-морський секретар Дж. Деніелс наполягав на тому, що до тих пір, доки не вдасться досягти згоди всіх країн щодо роззброєння або міжнародних домовленостей про розмір флотів, американський флот мав би

²⁴⁰ Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1916 – Washington, 1917. – P. 32-33.

²⁴¹ Office of Naval Operations to Benson, 25 October 1918 // Trask D. F. Op. cit. – P. 561-562.

²⁴² Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1916 – Washington, 1917. – P. 143-144.

бути «найбільшим в світі»²⁴³. Проте Конгрес не лише відмовився прийняти нову морську програму в 1919 р., а й скасував кінцеві терміни будівництва кораблів за програмою 1916 р.²⁴⁴.

Навіть така позиція Конгресу не змогла зменшити напруження в американсько-англійських відносинах стосовно військово-морських питань. Після завершення війни це питання все ще було досить актуальним. Під час Паризької мирної конференції дискусія щодо розміру флотів була досить жвавою.

Отже, розглядаючи розвиток ВМС США в Першій світовій війні, варто наголосити, що цей період можна поділити на два етапи: нейтралітет та участь у війні. Після того, як розпочались військові дії в Європі, Сполучені Штати відразу висловили свою позицію: вони зберігатимуть нейтралітет. Невтручання у справи Європи було досить давньою позицією американської зовнішньої політики, тому навряд чи подібне рішення могло викликати здивування. Проте поки не виникло прямої загрози інтересам Сполучених Штатів, причин змінювати офіційний курс не існувало.

У 1915 р. в американському політикумі все частіше почали лунати заклики розпочати військові приготування. Після низки атак німецьких підводних човнів у першій половині 1915 р. загинуло більше ста американських громадян. Підводна війна, яку розпочала Німеччина, без врахування будь-яких міжнародних домовленостей щодо ведення війни на морі, негативно позначилась на американській торгівлі з Європою. Американські підприємці почали висловлювати свою стурбованість. Це стало одним із приводів для перегляду американським президентом позиції щодо доцільності військових приготувань. Наприкінці 1915 р. він вніс до Конгресу проект нової широкомасштабної морської програми. Після обговорень, які тривали кілька місяців, у серпні 1916 р. було прийнято довгострокову

²⁴³ Press Statement by Daniels on U.S. Postwar Building Programme, 4 January 1919 // Trask D. F. Op. cit. – P. 583-586.

²⁴⁴ Naval Appropriations Act for the fiscal year ending June 30, 1920 // Navy Yearbook 1920-1921 – Washington, 1922. – P. 623-624.

військово-морську програму. Ця програма мала на меті перетворення американського ВМФ на другий у світі за могутністю. Можна стверджувати, що події Першої світової війни сприяли прийняттю цієї програми американським Конгресом.

На початку 1917 р. Німеччина та її союзники почали відчувати наслідки англійської блокади, що змусило німецьке морське командування відновити необмежену підводну війну навколо акваторії британських островів. ВМС Великої Британії не могли організувати надійний захист торгових кораблів, що ставило під загрозу спроможність Британської імперії і надалі вести боротьбу проти Центральних держав.

6 квітня 1917 р. США вступили у війну. Військово-морське командування із запізненням зрозуміло свої прорахунки в попередніх морських програмах. Американський флот не був належним чином підготовлений до реалій морської війни, що відбувалась біля берегів Великої Британії. Проте допомога американських есмінців, які брали участь у торговельних конвоях, дозволила підвищити безпеку вантажів, що направлялись на Британські острови. Таким чином вдалось уникнути ймовірної поразки Великої Британії та Антанти в цілому.

РОЗДІЛ 4. АМЕРИКАНСЬКА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ПОЛІТИКА В ПОВОЄННІ РОКИ.

4.1 Американський принцип «свободи морів» та військово-морська програма 1919 р.

Восени 1918 р. армія Антанти та її союзників все ближче підходила до кордонів Німеччини. У цей же час на міжнародній арені відбувалась дискусія з приводу умов миру, що були запропоновані американським президентом і являли собою втілення основних американських принципів. Американський представник у Лондоні полковник Е. Хаус був переконаний, що Велика Британія мала погодитись на умови, запропоновані В. Вільсоном в «Чотирнадцяти пунктах», передусім із положенням про «свободу морів». В іншому випадку Сполучені Штати почали б будувати флот більший, ніж мала Британська імперія, тому що: «ми мали більше грошей, більше ресурсів. Подібна програма отримала б підтримку в країні, а Велика Британія мала б віддати ініціативу, оскільки її народ потребував відпочинку»²⁴⁵.

У середині жовтня 1918 р. Німеччина висловила бажання укласти перемир'я, спираючись на «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона. З цього часу військово-морський департамент США та британське Адміралтейство почали розглядати, яким чином перемир'я може вплинути на співвідношення військово-морських сил у світі. Англійці наполягали на жорстких умовах, включаючи задачу і знищення німецького надводного флоту, залишивши лише сили берегової охорони. Сполучені Штати, навпаки, виступали за м'якші умови, оскільки знищення флоту Німеччини залишило б Велику Британію без гідного європейського конкурента. У такому випадку британський флот міг робити в європейських водах все, що вважав би за

²⁴⁵ Seymour Ch. The Intimate Papers of Colonel House – Boston, New York, 1928. – P. 60.

потрібне.²⁴⁶ В якості компромісу було запропоновано передати флот Німеччини під контроль Великої Британії до часу, коли його долю вирішить мирна конференція²⁴⁷. Англійські державні діячі прагнули знищити німецький флот або принаймні поділити його між країнами-переможницями. Варіант розподілу флоту Німеччини не дуже влаштував США, оскільки це означало б підсилення британського наймогутнішого флоту в світі. Ця можливість була досить вдало використана англійцями для того, аби змусити Сполучені Штати погодитись на скорочення озброєнь та стабілізацію ситуації у співвідношенні бойових флотів Великої Британії та США²⁴⁸.

30 жовтня 1918 р., після того, як попередні переговори щодо миру зайшли в глухий кут, В. Вільсон наголошував своєму найближчому раднику полковнику Е. Хаусу: «Ми не зможемо взяти участь у мирних переговорах, якщо союзники не погодяться на свободу морів та Лігу Націй»²⁴⁹. Якщо б європейські країни не прийняли умови, зазначені в «Чотирнадцяти пунктах», В. Вільсон мав би звернутись до Конгресу із пропозицією укладення сепаратного миру з Німеччиною. У випадку, якщо Велика Британія відмовиться навіть обговорювати свободу морів, США не мали б альтернативи, окрім як будувати флот до тих пір, доки він не забезпечить реалізацію американської концепції нейтральних прав у майбутніх війнах²⁵⁰. Під цим розумілось право нейтральних країн безпечно вести тогрівлію з усіма учасниками конфлікту.

11 листопада 1918 р. було офіційно завершено Першу світову війну. Країни Антанти разом із союзниками здобули перемогу над країнами Четвертного союзу. Загрозу від німецького військово-морського флоту було ліквідовано. За умовами Комп'єнського перемир'я, весь бойовий флот

²⁴⁶ Rear Adm. Sir S. Fremantle, memorandum, and comments by U.S. Naval Planning Section, October 1918 // Simpson M. Anglo-American Naval Relations 1917-1919. – Aldershot, Hants, Scolar Press. 1991. – P. 545–46

²⁴⁷ Seymour Ch. Op. cit. – P. 127.

²⁴⁸ Baker R. S., World Settlement. – New York, 1922. – Vol. 1. – P. 386.

²⁴⁹ Seymour Ch. Op. cit. – P. 168.

²⁵⁰ Seymour Ch. Op. cit. – P. 164-165.

Німеччини підлягав роззброєнню. Його мали передислокувати у нейтральні або в союзні порти, які були вказані країнами Антанти та США²⁵¹. Пропозиції інтернувати флот Німеччини до Іспанії чи Норвегії було відхилено. Англія наполягла на тому, що саме вона має охороняти кораблі, оскільки флот Німеччини тривалий час становив загрозу Британським островам. Сімдесят чотири кораблі німецького військово-морського флоту були конвойовані до Скапа-Флоу, де вони мали знаходитись до підписання мирної угоди.

Війна завершилась, проте Сполучені Штати продовжили збільшувати свій бойовий флот. Це відбувалось через те, що цілі, які ставились перед ВМС, змінились. Бойові кораблі мали захищати не лише узбережжя країни, а й національний торговий флот. Президент В. Вільсон разом зі своєю адміністрацією брав найактивнішу участь у створенні нового світоустрою після Першої світової війни. Проаналізувавши події війни, вони зробили важливі висновки. В першу чергу потрібно було переглянути правила морської війни. Це важливе положення було включено В. Вільсоном до «Чотирнадцять пунктів». У своєму виступі перед Конгресом президент наголосив, що «має бути абсолютна свобода судноплавства за межами територіальних вод як у мирний час, так і під час війни»²⁵². Прийняття цього принципового пункту іншими країнами досить суттєво обмежило б права воюючих сторін. Згідно з цим положенням заборонялась не лише блокада портів, а також напад на нейтральні кораблі, що перевозили вантаж для воюючих сторін.

Це означало те, що Великій Британії заборонялось використовувати морську блокаду як інструмент тиску на противника. У Лондоні негативно поставились до принципу «свободи морів», запропонованого Сполученими

²⁵¹ Armistice between the Allied Governments and Germany Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/Armistice_between_the_Allied_Governments_and_Germany

²⁵² President Woodrow Wilson's Fourteen Points Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

Штатами. У британському Адміралтействі вважали, що в поразці Німеччини вагому роль відіграла саме морська блокада, яка показала себе як ефективний військовий інструмент.

Для Великої Британії, яка кілька століть була наймогутнішою морською державою, питання свободи у виборі дій на морі було надзвичайно важливим. Чимало людських сил та економічних ресурсів було використано для перемоги над Німеччиною та її флотом. Після перемоги виявилось, що у Британської імперії з'явився новий конкурент у питанні морської першості – Сполучені Штати. Першочерговим завданням британської дипломатії було збереження англійського домінування на морях.

Видатні англійські політичні діячі заявили про те, що Велика Британія ніколи не поступиться морською першістю. Британський прем'єр-міністр Ллойд Джордж сказав американському представнику в Лондоні, що Велика Британія витратить остатнє, щоб зберегти перевагу англійського військово-морського флоту. Більш рішучим у своїх заявах виявився колишній перший лорд Адміралтейства Уїнстон Черчіль. Він вказував на те, що проект Ліги Націй, яка є неперевіреною міжнародною організацією, не зможе належним чином замінити могутність британського флоту в питаннях захисту національних інтересів Британської імперії. Велика Британія не могла поступитись своїм морським домінуванням, котре її ще ніколи не підводило²⁵³. У Черчіль попередив Сполучені Штати, що Велика Британія буде брати участь у Паризькій мирній конференції з повною рішучістю не приймати жодних обмежень щодо її морської оборони. Незалежно від аргументів, Британська імперія не дозволить будь-яке обмеження свого флоту²⁵⁴. Зрештою, сторонам вдалось домовитись про те, що всі питання щодо військово-морського флоту будуть обговорені на мирній конференції в Парижі.

²⁵³ Trask D. F. *Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917–1918* – Columbia, 1972. – P. 320.

²⁵⁴ *New York Times*, 1918, Nov. 27. – P. 2; Dec. 6. – P. 1; Baker R. S., *Op. cit.* – P. 381.

Події Першої світової війни ще раз підтвердили надзвичайну важливість морських шляхів. Після завершення війни знову постало питання про морську могутність та співвідношення флотів. За період війни США значно збільшили свій бойовий флот, який на момент завершення війни міг успішно конкурувати за рівнем боєздатності з флотом Великої Британії. Англійська економіка була виснажена після довгої війни і не могла забезпечити Адміралтейство необхідними коштами для будівництва нових кораблів. США, навпаки, покращили своє економічне становище, що дозволяло їм і надалі нарощувати могутність свого флоту. Питання співвідношення флотів вимагало якнайшвидшого вирішення.

Одним із нагальних питань була розробка шляхів та методів для запобігання агресії з боку будь-якої країни в майбутньому. Суть полягала в тому, що необхідно було сформулювати систему колективних санкцій: військових, економічних, політичних. Морську блокаду було визнано найкращим інструментом економічного тиску, оскільки майже всі європейські країни, окрім Росії, були вразливими до неї. Флот Великої Британії був більшим, ніж інші флоти європейських країн в сукупності. Це зумовлювало той факт, що Велика Британія мала б відігравати ключову роль у будь-якій системі колективної безпеки. У такому випадку запропонована американським президентом Ліга Націй могла перетворитись в інструмент зовнішньої політики Британської імперії²⁵⁵.

Для того, щоб уникнути цього небажаного для Сполучених Штатів явища було запропоновано створити військово-морські сили Ліги Націй. Основу цих сил мали складати кораблі Великої Британії та США, рівні за кількістю представлених одиниць. Саме через свою фінансово-економічну могутність США здобули право стати партнером Британської імперії в забезпеченні світового миру. Досягнення військово-морського паритету з Великою Британією означало б досягнення поставленої мети: створення

²⁵⁵ Trask D. F. Op. cit., – P. 321.

флоту, рівного найбільшому в світі²⁵⁶. Крім того, паритет у бойових кораблях поклав би край англійській гегемонії як у морській сфері, так і на міжнародній арені. Це дозволило б прийняти й інші пропозиції В. Вільсона, покликані створити нові міжнародні стандарти. Основними ідеями нового світоустрою мали стати свобода морів та скорочення озброєння до мінімального рівня, необхідного для забезпечення внутрішньої безпеки.

Доки питання майбутнього світоустрою залишались невирішеними, американський військово-морський департамент почав розглядати військово-морську програму на 1918-1919 роки. Для чіткішого розуміння ситуації слід детальніше розглянути обставини, що склались у ВМС США наприкінці 1918 р. ВМС США твердо займали другу позицію із дуже гарними перспективами через п'ять-сім років наздогнати світового військово-морського лідера – Велику Британію. Американський бойовий флот у своєму складі мав шістнадцять дредноутів, готових нести службу. Їх загальна водотоннажність становила близько 400 тис. т. Для порівняння: ВМС Великої Британії налічували тридцять три дредноута загальною водотоннажність більше 800 тис. т. Очевидно, що флот Британської імперії був удвічі більший за американський. На час завершення війни ВМС США значно поступались англійському бойовому флоту за кількістю введених в експлуатацію кораблів. Проте, взявши до уваги кількість кораблів, що знаходились у будівництві, а також тих, будівництво яких уже було санкціоновано владою, ми побачимо зовсім іншу ситуацію (див. табл. 5).

Таб. 5 Стан будівництва американських дредноутів станом на 1 січня 1919 р.

Назва	Водотоннажність т.	Головний калібр мм.	Швидкість вуз.	Санкціо- новано	Збудовано %
Айдахо	32000	12*356	21	1914	99,1
Теннесі	32300	12*356	21	1915	60,7
Каліфорнія	32300	12*356	21	1915	53,6

²⁵⁶ Sprout H. Sprout M. *Toward A New Order Of Sea Power* – N.Y., 1969. – P. 51.

Меріленд	32600	8*406	21	1916	39,9
Вест Вірджинія	32600	8*406	21	1916	19
Колорадо	32600	8*406	21	1916	6,8
Вашингтон	32600	8*406	21	1916	4,3
Саус Дакота	43200	12*406	23	1916	0
№50	43200	12*406	23	1916	0
Монтана	43200	12*406	23	1916	0
Норс Каролайн	43200	12*406	23	1916	0
№53	43200	12*406	23	1916	0
№54	43200	12*406	23	1916	0
Лексінгтон	43500	8*406	33	1916	0
Констелайшн	43500	8*406	33	1916	0
Саратога	43500	8*406	33	1916	0
Рейнджер	43500	8*406	33	1916	0
Конститушн	43500	8*406	33	1916	0
№ 6	43500	8*406	33	1916	0

Американський флот найближчим часом мав поповнитись шістнадцятьма наддредноутами, трьома дредноутами, які мали збільшити загальну водотоннажність до 750 тис. т. Велика Британія в стадії будівництва мала лише чотири дредноути. Очевидно, що найближчим часом американський бойовий флот мав зрівнятися з англійським за кількістю першокласних кораблів.

Стосовно інших типів кораблів слід сказати, що американські ВМС мали дефіцит розвідників та рейдерів. Всього десять одиниць цих кораблів знаходились у будівництві. Такий стан справ був обумовлений характером морської війни, що відбувалась у європейській водах. Для протидії німецьким підводним човнам потрібна була значна кількість есмінців. Коли було підписано перемир'я, американський флот налічував у своєму складі близько ста есмінців та ще близько двохсот знаходились в будівництві. Успіхи німецьких підводних човнів сприяли збільшенню кількості цього виду зброї в інших країнах. У листопаді 1918 р. у ВМС США кількість

готових підводних човнів та тих, що будувались, становила сто шістдесят сім²⁵⁷.

Загалом бойовий флот Сполучених Штатів на початок 1919 р. налічував близько 250 кораблів, без урахування тральщиків та катерів, загальною водотоннажністю більше 900 тис. т. Ще 350 бойових одиниць знаходились у будівництві або їх спорудження було санкціоновано владою, їх водотоннажність складала приблизно 1,1 млн. т. Для порівняння: ВМС Великої Британії на озброєнні мали близько 700 бойових кораблів водотоннажністю 2,4 млн. т., проте водотоннажність кораблів у стадії будівництва становила менше 500 тис. т.²⁵⁸

Подібну різницю у співвідношенні між готовими кораблями і тими, що будуються можна пояснити особливостями переходу до мирного життя в США та Великій Британії. Американський флот хоч і відставав від англійського, проте він постійно розвивався та істотно збільшувався, в той час як англійські ВМС не могли поповнюватись новими кораблями через складну економічну ситуацію в країні. Саме тому через декілька років американський флот безперечно зрівнявся б з англійським.

Тим не менш, ще влітку 1918 р. військово-морський департамент підготував ще більшу програму: за шість років планувалось побудувати близько тисячі бойових кораблів, у т. ч. дванадцять дредноутів та шістнадцять крейсерів²⁵⁹. Вірогідно, що цей план складався із розрахунку на те, що війна триватиме ще принаймні рік. Події в Північному порі продемонстрували, що ВМС Великої Британії разом із ескадрою американських кораблів змогли успішно заблокувати в портах німецький флот відкритого моря. Така величезна морська програма, яку підготував військово-морський департамент, не була доцільною. Виходячи із кон'юнктури, що склалась на початок осені 1918 р., військово-морський

²⁵⁷ Sprout H. Sprout M. Op. cit. – P. 53.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 495

департамент призупинив роботи з будівництва тринадцяти дредноутів та шести крейсерів.

Все це було підтверджено в документі Генеральної ради ВМФ, датованому 10 вересня 1918 р., в якому генеральний конструктор пояснював, що за наявними морськими програмами не пізніше ніж 1925 р. ВМС США досягнуть рівня найбільшого флоту в світі²⁶⁰. У документі також ішлося про можливість будівництва нових кораблів, якщо б виникла така необхідність.

У 1919 р. необхідно було приймати нову військово-морську програму, оскільки попередня завершувалась. Перебіг подій, які відбувались в Європі, свідчили про те, що війна незабаром мала завершитись. Зважаючи на це, військово-морський департамент переглянув запропоновану морську програму в бік її зменшення, новий варіант програми передбачав будівництво за наступні три роки десяти дредноутів та шести крейсерів. Загальна кількість бойових одиниць мала становити 156²⁶¹. За загальною кількістю кораблів нова програма в точності повторювала свою попередницю, прийняту в 1916 р.

Принциповою відмінністю нової програми стало те, що в ній чітко визначеними були лише шістнадцять кораблів дредноутного типу. Решту кораблів було вирішено не фіксувати конкретним списком. Це було зроблено для того, аби мати змогу вносити поточні корективи у план будівництва кораблів залежно від подій за кордоном та висновків, що мали бути зробленими після війни. Потенційно, після прийняття та виконання цієї морської програми, Сполучені Штати мали б тридцять дев'ять дредноутів та дванадцять лінійних крейсерів, що було більше, ніж мала Велика Британія на піку свого військово-морського розвитку²⁶².

Друга трирічна програма була представлена Конгресу в грудні 1918 р. і розглядалась ним до травня 1919 р. Обговорення цього законопроекту стало

²⁶⁰ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 495.

²⁶¹ Navy Department, Annual Reports, 1918. – Washington, 1918 – P. 32.

²⁶² New York Times, 1918, Nov. 23. – P. 5; Dec. 9, – P. 4.

точкою зіткнення різних інтересів, серед яких найвпливовішими були прагнення військово-морського департаменту, цілі адміністрації та суспільні настрої після підписання перемир'я.

Пропозиції військово-морського відомства в Палаті представників зачитав адмірал Чарльз Беджер, прес-секретар Генеральної ради ВМФ. У своїй промові він зазначив, що в тих умовах, які склались, американський бойовий флот мав продовжити попередній курс на збільшення військових кораблів. В обґрунтування цієї тези прозвучало те, що місія американського військового флоту полягала не лише в захисті від можливого вторгнення, а й у захисті національної морської торгівлі по всьому світу²⁶³.

США побудували чисельний торговельний флот і прагнули отримати свою справедливу частку в світовій торгівлі. Місія ВМФ полягала в забезпеченні відкритості морських шляхів для перевезення американських вантажів. Морська могутність все ще залишалась важливою складовою міжнародних відносин. На думку Ч. Баджера, ефективність Ліги Націй багато в чому залежала саме від морської могутності її учасників. США мали докласти всіх зусиль, щоб робота Ліги Націй була ефективною²⁶⁴.

Серед присутніх на засіданні в Палаті представників був головнокомандувач Атлантичного флоту Генрі Майо, він попросив надати йому можливість висловитись. У своїй промові він відкрито виступав за будівництво наймогутнішого флоту в світі. На той час склалась сприятлива для цього кон'юнктура. Поки європейські країни займались відновленням економіки після війни, США мали використати власні переваги, здобуті під час війни. На його думку, в майбутньому всі питання будуть вирішуватись грубою силою, а Ліга Націй навряд чи буде дієвою організацією. Крім того,

²⁶³ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 494.

²⁶⁴ Ibidem.

він уважав, що ВМФ ще не був достатньо могутнім, щоб гарантувати безпеку та престиж Сполучених Штатів²⁶⁵.

Запропонована військово-морським департаментом нова редакція програми 1916 р. отримала схвалення і підтримку адміністрації. Президент В. Вільсон у своєму щорічному зверненні до Конгресу висловив сподівання, що Конгрес підтримає нову морську програму²⁶⁶. Військово-морський секретар Дж. Деніелс наполегливо рекомендував прийняти новий проект морської програми у своєму щорічному звіті²⁶⁷. Крім того, Дж. Деніелс двічі виступав на захист морської програми перед військово-морським комітетом Палати представників²⁶⁸. У своїх виступах він наголошував на необхідності продовження розбудови американського військового флоту для того, щоб досягти бажаного стандарту.

На момент, коли обговорення нової програми було розпочато на міжнародній арені популярними були ідеї зменшення озброєнь. Суттєве збільшення американського бойового флоту могло викликати нерозуміння та обурення інших країн. Сполучені Штати могли бути звинувачені в агресивних намірах. Для того, щоб уникнути подібного сценарію, було запропоновано використати законодавчу хитрість. У першому пункті нової морської програми зазначалось, що спочатку має бути завершена програма 1916 р.²⁶⁹ Ця обставина дозволяла американському президенту діяти, виходячи з обставин на міжнародній арені. У разі, якщо на майбутній мирній конференції вдалось би домовитись щодо скорочення озброєнь, то морська програма 1919 р. просто гарантувала б завершення попередньої програми 1916 р. і не було б жодного приводу звинуватити США в нарощуванні

²⁶⁵ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 1124, 1147; New York Times, 1918, Dec. 4. – P. 5; 1919, Jan. 31, – P. 1.

²⁶⁶ Wilson W. Sixth Annual Message Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29559>

²⁶⁷ Annual Reports of the Navy Department For thr Fiscal Year 1918. – Washington, 1918 – P. 32.

²⁶⁸ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 820.

²⁶⁹ Sprout H. Sprout M. Op. cit – P. 58.

озброєнь. У випадку провалу переговорів щодо скорочення озброєнь, Сполучені Штати мали б чіткий план розбудови свого ВМФ та не були б зв'язані жодними міжнародними домовленостями. Як зазначав у своїх виступах Дж. Деніелс, США зобов'язались підтримувати доктрину Монро та захищати слабких. «Якщо ми повинні були виконати нашу місія і бути лідером демократичного табору, захищати свободу морів, ми повинні бути достатньо сильними, щоб протистояти агресорам»²⁷⁰.

Час на обговорення нової програми був досить обмежений, оскільки вона мала бути прийнята до початку нового фінансового року, а саме 1 липня 1919 р. Нову програму мав затвердити Конгрес, термін дії якого завершувався 4 березня 1919 р. Якщо б він цього не зробив, то довелось би чекати, поки новий Конгрес дасть свою згоду. Таким чином, на обговорення програми конгресмени мали менше трьох місяців. Загалом, доки мирна конференція в Парижі не завершилась, питання щодо морських озброєнь залишались невирішеними.

До кінця січня 1919 р. представники адміністрації були впевнені, що для прийняття нової морської програми Конгресом потрібний буде чималий тиск із боку президента²⁷¹. Проте незабаром Комітет з військово-морських питань Сенату висловив свою одностайну готовність затвердити нову морську програму. Пізніше стало відомо, що такої одностайності було досягнуто завдяки запевненням адміністрації переглянути або зупинити виконання програми, коли буде підписано мирний договір, створено Лігу Націй і розпочато всебічне роззброєння²⁷².

Адміністрація знову переглянула розмір видатків для військово-морського департаменту. Їх кількість було скорочено з 1,4 млрд. дол. США до 975 млн. дол. США, проте до адміністрації надходили пропозиції скоротити витрати до 746 млн. дол. США. З них лише 179 млн. дол. США

²⁷⁰ Hearings on Naval Estimates for 1919. – Washington, 1919 – P. 820.

²⁷¹ New York Times, 1919, Jan. 31. – P. 1, 3.

²⁷² New York Tribune, 1919, May 28. – P. 1, 8.

планувалось витратити на будівництво нових кораблів, яке вже було санкціоновано²⁷³. Зрештою, 11 лютого морському законопроекту вдалося успішно пройти голосування в Палаті представників²⁷⁴.

З сенаторами США досягти згоди виявилось значно важче. Серед представників Сенату було чимало тих, хто не поділяв прагнення створити такий могутній флот, як у Великої Британії. Війна закінчилась разом із військовими замовленнями союзних країн. Отже, нарощування флоту вимагало величезних фінансових витрат. Сенатор Д. Карі висловив здивування необхідністю розширювати ВМС, оскільки Німеччина була переможена, а бойовий флот США був більший за італійський, французький та японський флоти разом узяті²⁷⁵. Серед сенаторів також були і то, хто поділяв його здивування. Крім того, прийняття нової програми збільшило б податковий тягар для американців, які б навряд чи зрозуміли, для чого це робилось в умовах мирного часу. Як влучно висловився сенатор-республіканець В. Денісон, «військово-морське суперництво з Великою Британією зруйнує всяку надію майбутніх поколінь на краще життя»²⁷⁶.

Поки сенатори намагались дійти згоди щодо нової морської програми, термін діяльності шістдесят п'ятого Конгресу завершився 4 березня 1919 р. Проблемами нової морської програми мав зайнятись наступний Конгрес²⁷⁷.

Перспективи морської програми в новому Конгресі не були обнадійливими. За три тижні відбулась спеціальна сесія нового Конгресу, де в обох палатах перевага була на боці республіканців. В умовах, коли реакція проти навалізму та мілітаризму посилювалась, новий конгрес продовжив висловлювати незадоволення новою морською програмою. Після досягнення

²⁷³ Congressional Record. – Washington, 1919. – Vol. 57, Part 2, – P. 789, 79.

²⁷⁴ New York Times, Feb. 12, 1919, – P. 1; 66 Cong. 1 Sess., H. Repts. No. 35, – P. 1

²⁷⁵ Congressional Record. – Washington, 1919 – Vol. 57 – P. 3085.

²⁷⁶ Ibidem. – P. 3164.

²⁷⁷ New York Times, 1919, March 9. – P. 1.

перемир'я у військово-морських питаннях почалась критика адміністрації за поступки Великій Британії²⁷⁸.

Нарощування морських озброєнь Сполученими Штатами напередодні та під час Першої світової потребувало значних фінансових витрат. В період з 1909 по 1917 рр. на потреби військово-морськог департементу було асигновано 1,3 млрд. дол.²⁷⁹ Асигнування на ВМФ були вражаючими. Спочатку в 1918 р. на потреби військово-морського департаменту в 1918-1919 рр. було виділено 1,6 млрд. дол. США. Після підписання перемир'я суму було переглянуто, асигнування склали 1,4 млрд. дол. США²⁸⁰. У першому варіанті на будівництво нових кораблів передбачалось витратити 400 млн. дол. США, а в переглянutoму кошторисі цю цифру було збільшено до 600 млн. дол. США²⁸¹. Це приблизно вдвічі більше, ніж було передбачено військово-морською програмою 1916 р. Витрати на утримання особового складу в 1918-1919 рр. флоту становили 250 тис. дол. США, що було на 200 тис. більше, ніж на початку 1914 р.²⁸² Очевидно, що загальна сума витрат на утримання флоту і створення нових кораблів в 1918-1919 рр. перевищить мільярд дол. США, що в умовах мирного часу було колосальними витратами.

Після завершення війни американська економіка опинилась у кризовому становищі, оскільки чималі іноземні замовлення перестали надходити. Потрібно було змінювати акценти в промисловості. В американському суспільстві почали поширюватись думки, що ціною за безпеку може стати національне банкрутство. Такі настрої сприяли поширенню післявоєнного руху за військово-морські обмеження.

Після підписання перемир'я плани військово-морського департаменту почали зазнавати тиску з різних сторін. Узимку 1918-1919 рр. прихильники

²⁷⁸ Marder A.J. *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era* – London, 1969. – Vol. 5: 1918-1919 – P. 112.

²⁷⁹ *Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of the Finances 1930.* – Washington, 1931 – P. 498-501.

²⁸⁰ *Navy Department, Annual Reports, 1918.* – P. 385.

²⁸¹ *New York Times, Nov. 26, 1918* – P. 5.

²⁸² *Navy Yearbook, 1920-1921.* – Washington, 1922 – P. 945.

роззброєння за кожної нагоди нагадували про себе, особливо коли висувалось питання будівництва флоту, не меншого, ніж у Великої Британії. Варто відзначити, що всебічне роззброєння не було новим способом досягти миру. Завжди існували прихильники та противники цієї ідеї. Перед першою світовою війною також були люди, які вважали, що нарощення озброєнь не гарантуватиме захисту та миру. Перший глобальний конфлікт ХХ ст. підтвердив цю думку. Саме тому в американському суспільстві збільшувалась тривога щодо нових військово-морських перегонів та посилювалось відчуття незахищеності.

Колишній президент Т. Рузвельт писав, що флот Великої Британії був найбільшим у світі, проте американцям слід бути задоволеними, що вони мають другий за могутністю флот.²⁸³ Основні впливові періодичні видання, такі як «Нью-Йорк Таймс», «Саєнтіфік Американ», не висловлювали палкої підтримки ідеї створення такого ж могутнього флоту, як у Великої Британії.²⁸⁴ Так, журнал «Саєнтіфік Американ» тривалий час був прихильником військово-морської експансії, проте в січні 1919 р. його позиція змінилась. «Ми впевнені, що могутність англійського флоту виправдана острівним положенням Великої Британії та розпорощеними територіями Британської імперії, тому ми повинні бути другими за військово-морською могутністю»²⁸⁵. Навіть Ліга ВМС виправдовувала право англійського флоту на першість через розміри Британської імперії та острівне положення самої Великої Британії²⁸⁶.

Державні діячі США досить обережно ставились до питання військово-морських обмежень та роззброєння, оскільки ВМС були не лише захистом

²⁸³ New York Times, 1918, Dec. 11. – P. 14.

²⁸⁴ Peace And Naval Policy, Using The Planes, and more // Scientific American 1918, Nov. 30. – Vol. 119. – P. 432; Harmony of the Peace Conference Threatened, The Factory and the Home, Fossils from the Canadian Rockies // Scientific American 1919, Jan. 4. – Vol. 120. – P. 4.

²⁸⁵ Battleship Strength of the Five Leading Naval Powers // Scientific American 1919, Jan. 18. – Vol. 120. – P. 52.

²⁸⁶ Sprout H. Sprout M. Op. cit. – P. 107.

держави, а й інструментом стратегії та політики як зовнішньої, так і внутрішньої. Суднобудівельні компанії почали відігравати досить вагомую роль у політичному житті країни. Різке скорочення видатків на військово-морську сферу могло призвести до скорочення робочих місць і, як наслідок, до соціального незадоволення. Крім суднобудівельних компаній, скорочення державних замовлень позначилось би і на металургійному комплексі, що також негативно вплинуло б на політичну ситуацію всередині країни²⁸⁷.

Отже, оскільки Сполучені Штати вступили у війну останніми, країна не зазнала таких величезних втрат, як її союзники по Антанті. США досить швидко нарощували свій військово-морський потенціал. Поки Велика Британія була зайнята війною із Німеччиною, англійські політики та військові не надто переймалися розміром бойового флоту США. Проте після завершення Першої світової війни для англійців стало очевидним, що розмір ВМФ США настільки збільшився, що почав загрожувати англійській морській першості. Завдяки політичному тиску з боку Великої Британії та суспільній реакції з боку населення США проти мілітаризму, нова морська програма була суттєво зменшена. Проте тенденція до розбудови американських ВМС все ще була досить чіткою, що в майбутньому знайде відображення у відносинах із Великою Британією.

²⁸⁷ Sprout H. Sprout M. Op. cit. – P.

4.2 Військово-морські суперечності на Паризькій мирній конференції

Перша післявоєнна міжнародна конференція, що проходила в Парижі, мала виробити умови мирного договору, який мав де-юре завершити Першу світову війну та вирішити подальшу долю Німеччини та її союзників. Одним із найважливіших питань було майбутнє німецького військового флоту та встановлення нового балансу сил у світі.

Восени 1918 р, коли стало зрозуміло, що поразка Німеччини неминуча, США та Велика Британія почали лавіювати з метою забезпечення своїх повоєнних інтересів. Американський президент, спираючись на «Чотирнадцять пунктів», обіцяв завершити протистояння великих держав, що призвело до розв'язання світової війни. Неочікуваною пропозицією виявився пункт про створення нової міжнародної організації – Ліги Націй. Передбачалось, що ця організація мала б стати не лише арбітражним органом, а й засобом колективної безпеки. Коли розмова дійшла до обговорення питання про спільні збройні сили на морі, країни зустрілись із принциповою позицією дипломатів Великої Британії.

Представники Великої Британії окрім того, що не мали намірів погоджуватись на будь-які обмеження власного флоту, ще й були занепокоєні новою військово-морською програмою США. Морську програму Сполучених Штатів у британському Адміралтействі трактували як загрозу британській безпеці. Американський журналіст у Парижі Артур Світсер написав, що англійці не могли повірити, що морські інтереси США вимагали створення найбільшого флоту в світі²⁸⁸. Проте ситуація, в котрій опинилась Британська імперія після війни, не дозволяла її представникам диктувати свої умови. Необхідно було знайти спосіб уникнути відкритого військово-морського протистояння з Сполученими Штатами.

²⁸⁸ Sweetser A. Naval Policy and the Peace Conference // *Sea Power* 1919, Feb – Vol. 6. – P. 77.

По-перше, Велика Британія мала проблеми із фінансами, її державний борг наближався до 8 млрд. фунтів²⁸⁹. По-друге, британським політикам потрібно було вирішити питання з наслідками війни, сформувавши нову оборонну стратегію, яка відповідала б можливостям і була прийнятною для домініонів. По-третє, військово-морським конструкторам потрібен був час для того, аби проаналізувати ситуацію та зробити висновки стосовно майбутнього розвитку кораблів. За таких умов головним завданням для Великої Британії стало зупинити збільшення флоту США, при цьому не надаючи принципових поступок у військово-морських питаннях.

Свою роботу мирна конференція в Парижі розпочала 10 січня 1919 р. На конференцію було запрошено двадцять сім країн: десять країн брали безпосередню участь у війні, чотирнадцять формально знаходились у стані війни та три новостворені країни. Американська делегація була найбільшою, її чисельність становила 1300 чоловік. Учасники конференції, офіційно названі «Союзні та здружені держави» з самого початку роботи були поділені на чотири нерівноправні категорії:

1. Країни – учасники війни, що мають інтереси загального характеру і беруть участь у всіх засіданнях та в роботі всіх комісій (Велика Британія, Франція, Італія, США, Японія).
2. Країни – учасники війни, що мають інтереси часткового характеру (Бельгія, Бразилія, Британські домініони, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців).
3. Держави, які знаходяться в стані розриву дипломатичних відносин з Німеччиною і її союзниками (в основному латиноамериканські країни).
4. Держави, що знаходяться в процесі утворення (Польща, Чехословаччина та ін. запрошувались однією з п'яти великих держав на засідання, що їх стосувалися).

²⁸⁹ Chaput R. A. Disarmament in British Foreign Policy – London, 1935. – P. 70.

Наприкінці січня 1919 р. американські, англійські та французькі представники створили комітет, який мав виробити положення мирного договору, що стосувались питань військового флоту. Сполучені Штати представляв голова з військово-морських операцій адмірал В. Бенсон; Велику Британію – перший морський лорд Адміралтейства сер Рослін Вімайс; Францію – голова морського штабу Фердинанд де Бон.

Першим дискусійним питанням стало майбутнє інтернованого німецького флоту. Позиція Сполучених Штатів у цьому питанні зазнала змін: американські дипломати відмовились від своїх намірів зберегти ВМФ Німеччини. В. Бенсон запропонував потопити німецький флот, аби він не мав впливу на повоєнний баланс військово-морських сил у світі. Адмірал де Бон хотів, щоб флот Німеччини було поділено. Таким чином Франція отримала б компенсацію за відсутність військово-морського будівництва під час війни. Англійський адмірал виступав за знищення флоту противника лише в рамках нових англійсько-американських домовленостей щодо будівництва ВМФ²⁹⁰.

Пропозиція В. Бенсона знайшла відображення в меморандумі американського військово-морського консультативного штабу в Парижі. Це був дорадчий орган, що здійснював підтримку В. Бенсона на мирній конференції. В меморандумі зазначалось, що «знищення німецького флоту було б практичною демонстрацією щирості високих договірних сторін у рішучості скоротити озброєння»²⁹¹. Якщо б німецький флот було поділено, В. Бенсону рекомендували погодитись із цим, оскільки «Америка пишається тим, що вступила у війну з чистими руками та вийде з порожніми»²⁹². Після чого йому варто було запропонувати англійському представнику укласти договір про військово-морський паритет між країнами. При обговоренні цієї

²⁹⁰ Jones J. W. Naval battle of Paris // Naval War College Review 2009, № 4 (60) – P. 81.

²⁹¹ U.S. Naval Advisory Staff, «Disposition of German and Austrian Vessels of War» memorandum, 13 March 1919 // Link A.S., The Papers of Woodrow Wilson – Princeton, 1980. – Vol. 55, – P. 517.

²⁹² Link A.S., Op. cit. – P. 519.

пропозиції американському адміралу було рекомендовано уникати питань, що стосувались англійсько-японського союзу, який, як вважалось, був спрямований проти США.

На початку березня 1919 р. переговори зайшли в глухий кут. Наполягання В. Бенсона стосовно військово-морського паритету все більше почали відрізнятися від позицій адміністрації. На думку біографа американського адмірала, Е. Хаус поділився з В. Бенсоном концепцією американського президента використати нову морську програму в якості дипломатичного козира, тоді як В. Бенсон розраховував на реальне будівництво кораблів²⁹³. Британське Адміралтейство розглядало, як краще реагувати на американський виклик. Було вирішено виявити обережність та стриманість. За даними Адміралтейства в Конгресі США існували досить суттєві розбіжності. В Адміралтействі визнали, що багато політичних діячів та американців підтримували ідею паритету з Великою Британією, проте прийняття програми, яка б дозволила випередити ВМС Британської імперії, було блефом. У меморандумі також визнавалась наявність глибокої недовіри між Сполученими Штатами та Великою Британією, проте загроза війни визначалась, як немислима²⁹⁴.

Наприкінці березня президент В. Вільсон повернувся у Париж після поїздки до США, разом із ним прибув і військово-морський секретар Дж. Деніелс. Після прибуття Дж. Деніелса відбулось найгостріше протистояння, яке пізніше дослідники назвуть ключовим моментом «морської битви Парижа». Перший морський лорд Р. Вімайс зустрівся із Дж. Деніелсом у неофіційній обстановці з наміром обговорити важливі питання. Військово-морський секретар зателефонував В. Бенсону та запропонував приєднатися до дискусії. Коли В. Бенсон прийшов, він був дуже здивований тим, в якій

²⁹³ Klachko M. Trask D. F. Admiral William Shepherd Benson: First Chief of Naval Operations. – Annapolis, 1987. – P. 144.

²⁹⁴ Adm. Sir William Lowther Grant, «British Policy as Regards the American Naval Programme» memorandum for War Cabinet, 25 February 1919 // Simpson M. Op. cit. – P. 590–94.

агресивній формі Р. Вімайс розпитував Дж. Деніелса про нову військово-морську програму США. Першого морського лорда цікавило, чому адміністрація американського президента підтримує нову морську програму та в якій мірі збиралась її виконувати. Звертаючись до Р. Вімайса, В. Бенсон з обуренням запитав: «Якою владою вам було дозволено приїхати сюди та ставити такі запитання військово-морському секретарю США?»²⁹⁵ Надалі два адмірала наблизились один до одного та Дж. Деніелсу довелося встати між ними, аби вони заспокоїлись²⁹⁶.

Наступного дня Дж. Деніелс та В. Бенсон зустрілись із першим лордом Адміралтейства²⁹⁷ Уолтером Лонгом. Р. Вімайс на зустрічі був відсутнім. У. Лонг сказав, що Велика Британія не може погодитись, щоб після завершення війни її бойовий флот став другим у світі за могутністю. Після пояснень У. Лонга щодо необхідності Великої Британії мати наймогутніший флот, В. Бенсон поцікавився, чи були інші причини, окрім тієї, що останні кілька століть він був таким. В. Бенсон доволі різко сказав, що продовження цього курсу Британської імперією означатиме війну між останньою та Сполученими Штатами²⁹⁸. У. Лонг відповів: «У такому випадку вам краще поговорити з вашими президентом, а мені з моїм прем'єр-міністром»²⁹⁹.

З цього моменту до дискусії приєдналися політичні лідери сторін для того, аби спільно знайти шляхи виходу з цього глухого кута. Коли Дж. Деніелс пояснив суть дискусії В. Вільсону, американський президент зробив висновок, що майбутня англійська підтримка Ліги Націй залежала від вирішення військово-морських суперечностей. В. Вільсон доручив військово-

²⁹⁵ William Benson, memorandum on Anglo-American talks on naval building at the Paris Peace Conference, March 1919, 16 May 1921 // Simpson M. Op. cit. – P. 597–599.

²⁹⁶ Daniels J., The Wilson Era: Years of War and After, 1917-1923 – Chapel Hill, 1946. – P. 396.

²⁹⁷ Перший лорд Адміралтейства – цивільна посада вища за першого морського лорда Адміралтейства

²⁹⁸ William Benson, memorandum on Anglo-American talks on naval building // Simpson M. Op. Cit. – P. 598.

²⁹⁹ Ibidem.

морському секретарю взяти ситуацію під особистий контроль та знайти вихід разом із Ллойдом Джорджем. «Ви обоє цивільні та зможете знайти спільну мову краще, ніж військові професіонали»³⁰⁰.

У такій складній ситуації В. Вільсон міг замінити В. Бенсона на посаді представника американських інтересів у переговорах. Було зрозуміло, що через особисті якості характеру В. Бенсона переговорний процес не рухався в конструктивному напрямку. Його міг би замінити В. Сімс, який був у гарних відносинах із британськими дипломатами. Під час війни В. Сімс налагодив дружні відносини із багатьма представниками британського політикуму, що могло позитивно вплинути на переговори. Проте В. Вільсон цього не зробив, можливо, через те, що В. Сімс був помічником з військово-морських питань Т. Рузвельта на виборах 1912 р.

1 квітня 1919 р. Дж. Деніелс за сніданком зустрівся з Л. Джорджем та У. Лонгом. Прем'єр-міністр Великої Британії запропонував припинити будівництво дредноутів та крейсерів, якщо Сполучені Штати дійсно вірили у Лігу Націй. Дж. Деніелс відповів, що США не будуть обмежувати чи скорочувати свої морські програми, поки Ліга Націй не почне працювати. Л. Джордж спробував апелювати до потреб захисту Британської імперії. Саме тому, на його думку, Велика Британія мала домінувати на морях. Дж. Деніелс нагадав британському прем'єр-міністру, що за доктриною Монро американські інтереси були не лише в західній півкулі, але й у Тихоокеанському регіоні. Л. Джордж з обуренням запитав: «Ви хочете сказати, що ваша країна домінує в Мексиці, Центральній Америці та у всій Південній Америці?»³⁰¹ Політичні діячі обох країн опинились у тому самому глухому куті, в якому кількома днями раніше опинились їх адмірالی. В. Вільсон був готовий 6 квітня разом із американською делегацією залишити мирну конференцію³⁰².

³⁰⁰ Daniels J. Op. cit. – P. 375.

³⁰¹ Daniels J. Op. cit. – P. 377.

³⁰² Tillman S. Anglo-American Relations. – Princeton, 1961. – P. 91.

Можливо, американський президент використав цей психологічний трюк для того, щоб підштовхнути англійську сторону на поступки. Принаймні наступні кілька днів полковник Е. Хаус та відповідальний з англійської сторони за переговори стосовно Ліги Націй Роберт Сесіл вели переговори, щоб зберегти конференцію та проект Ліги Націй. Р. Сесіл був одним із перших прихильників Ліги Націй і зрозумів, що саме англійсько-американське порозуміння буде вирішальним для успіху чи провалу Ліги Націй³⁰³.

Е. Хаус та Р. Сесіл розуміли, що потрібно було йти на взаємні поступки. Е. Хаус у своєму щоденнику записав, що 3 квітня до нього приходив В. Бенсон та просив його підтримати нову військово-морську програму. Е. Хаус спробував пояснити адміралу, що якби Ліга Націй діяла, то необхідність збільшувати розмір американських ВМС стала б зайвою³⁰⁴. На думку Е. Хауса, достатньо було повністю завершити морську програму 1916 р., проте Дж. Деніелс та В. Бенсон продовжували наполягати на військово-морському паритеті із Великою Британією. В цій ситуації не завадило б втручання американського президента, та, на жаль, В. Вільсон був заклопотаний переговорами із французьким президентом Жоржем Клемансо щодо вимог приєднання Рейнської області до Франції³⁰⁵.

Американський морський консультативний штаб у Парижі в своєму меморандумі до В. Бенсона зазначив, що вирішальним випробуванням для Ліги Націй мало б стати стримування найсильнішого її члена – Великої Британії. В документі також було відзначено, що кожен великий

³⁰³ Robert Cecil: The Nobel Peace Prize 1937—Biography Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1937/chelwood-bio.html

³⁰⁴ Edward House diary, 3 April 1919 // Link A. S., Op. cit. – Vol. 57. – P. 558–59.

³⁰⁵ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – New York, 2001. – P. 198-203.

економічний суперник Великої Британії, який би опинився в стані війни з останньою, був би переможений³⁰⁶.

Р. Сесіл спробував переконати свого прем'єр-міністра пом'якшити його позицію. Нова криза з'явилась після того, як Л. Джордж відмовився підтримати поправку, за якою доктрина Монро було б включено до нормативних документів Ліги Націй. Англійський прем'єр-міністр наполягав, що спочатку мала б бути підписана додаткова англійсько-американська морська угода. Р. Сесіл переконував Л. Джорджа прийняти поправку та залишити тим самим питання Ліги Націй окремо від військово-морських суперечностей. Проте переконати прем'єр-міністра виявилось непросто. Р. Сесіл звернувся до Е. Хауса з надією знайти шляхи вирішення суперечностей. Р. Сесіл зазначив, що Велика Британія була найбільш уразлива до морської блокади, в той час як Сполучені Штати могли «сміятись над будь-якою блокадою». Також він запропонував компромісне рішення: «Чи могли б США відмовитись або змінити морську програму одразу, як буде створено Лігу Націй?»³⁰⁷ Р. Сесіл був переконаний, що уряди країн зможуть кожного року консультуватись щодо свого військово-морського флоту. Це був спосіб урятувати авторитет обох країн. Без підтримки Великою Британією мирних ініціатив В. Вільсона успіх конференції та Ліги Націй опинились би у великій небезпеці. Першочерговим завданням В. Вільсона було переконати Велику Британію підтримати Лігу Націй, а вже потім співпрацювати у загальному зменшенні озброєнь, на основі паритету у військово-морській сфері.

Е. Хаус передав пропозицію Р. Сесіла американському президенту. Після схвалення цієї пропозиції В. Вільсоном полковник Е. Хаус наступного дня дав відповідь Р. Сесілу та Л. Джорджу. Він зазначив, що Сполучені Штати не можуть скасувати морську програму 1916 р., проте можуть

³⁰⁶ U.S. Naval Advisory Staff, memorandum, 7 April 1919 // Simpson M.Op. cit. – P. 601-605.

³⁰⁷ Robert Cecil diary, 8–10 April 1919; Robert Cecil to Edward House, 8 April 1919 // Link A. S., Op. cit. – Vol. 57. – P. 142–43.

відмовитись від нової морської програми 1919 р., яка ще не була остаточно затверджена. Е. Хаус запевняв, що В. Вільсон зрозумів особливе становище острівної імперії, проте Л. Джорджу одних слів було мало. Він все ще сподівався на офіційний морський договір, який би обмежував військово-морське будівництво Сполучених Штатів. 10 квітня В. Вільсон запевнив британського прем'єр-міністра, що США не мали жодних намірів вступати у військово-морські перегони з Британською імперією. Для підтвердження своїх слів американський президент додав, що будівництво кораблів морської програми 1916 р., яке ще не розпочалось, буде відкладено до підписання військово-морської угоди з Великою Британією. На цьому морська битва в Парижі завершилась³⁰⁸.

Військово-морський секретар США Дж. Деніелс назвав це нічиєю, як і більшість дослідників у подальшому. Ллойд Джордж не отримав офіційного американського визнання британського домінування на морях, проте йому вдалося уникнути американського принципу свободи морів у мирному договорі. Права воюючих сторін залишились недоторканими. Крім того, були створені належні умови для подальших переговорів, завдяки яким стало можливим проведення Вашингтонської морської конференції 1921 р.

Американська адміністрація запевнила англійських представників у підтримці мирних ініціатив В. Вільсона. Проте американські представники не погодились із британським домінування на морях та зберегли для Конгресу можливість у майбутньому затвердити нову морську програму³⁰⁹.

Варто відзначити, що авторитетний американський дослідник Сет Тілман не виявив переконливих фактів того, що загроза з боку американських ВМС могла суттєво вплинути на положення ВМС Великої Британії у світі³¹⁰. З іншого боку, саме ця загроза могла стати каменем

³⁰⁸ Edward House to Robert Cecil, 9 April 1919; Robert Cecil, memorandum to Edward House, 10 April 1919 // Seymour Ch. Op. cit. – P. 420–23.

³⁰⁹ Roskill S. Naval Policy between the Wars: The Period of Anglo-American Antagonism – New York, 1968. – P. 100.

³¹⁰ Tillman S. Op. cit. – P. 294.

спотикання у підтримці нового світоустрою, заснованого на ідеалах В. Вільсона. Велика Британія була одним із найбільших прихильників мирної програми американського президента. Єдиним проблемним питанням було положення про свободу морів, проте американський президент досить швидко відмовився від цього пункту. За такого розвитку подій американська адміністрація розраховувала на суттєву підтримку мирних ініціатив з боку англійських колег.

Доки американські та англійські дипломати були зайняті вирішенням власних суперечностей, питання щодо подальшої долі німецького флоту в Скапа-Флоу залишалось відкритим. Німеччині було дозволено мати власних моряків на інтернованих кораблях. Командуючим було призначено контр-адмірала Людвіга фон Ройтера. Німецький контр-адмірал був справжнім патріотом флоту. Саме тому, боячись, що німецький флот може бути поділений між країнами Антанти, він узяв сміливість на себе і наказав затопити всі кораблі. 21 червня 1919 р. за умовним сигналом на всіх кораблях одночасно були відкриті кінгстони. За п'ять годин затонуло десять лінкорів, п'ять лінійних крейсерів, п'ять легких крейсерів та тридцять два есмінці – загалом п'ятдесят два корабля з сімдесяти чотирьох. Решту англійці встигли витягти на міліну. Таким чином, питання майбутньої долі кайзерівського флоту було вирішено без участі країн переможниць. Франція була найбільш обурена таким вчинком, оскільки французькі дипломати розраховували отримати частину кораблів німецького флоту в якості компенсації за втрати у світовій війні. Французи разом з англійцями оголосили про порушення умов перемир'я німецькою стороною і взяли в полон німецьких матросів та офіцерів. Після звільнення з полону та повернення до Німеччини, Людвіга фон Ройтера зустрічали як національного героя, який врятував німецький ВМФ від міжнародного приниження³¹¹.

Американська адміністрація хоч і погодилась на компроміс для того, аби врятувати Лігу Націй, проте її не влаштовувала можливість

³¹¹ Больных А. Г. Схватка гигантов. – М., 2000. – С. 178.

необмеженого збільшення англійського флоту. Починаючи з травня 1919 р. до березня 1920 р., американський президент та військово-морський секретар неодноразово звертали увагу американців на те, що вони, як нація, зіткнулись з основоположним вибором. Необхідно було обрати: або приєднатись до Ліги Націй та об'єднатись із іншими країнами, або нести величезне навантаження від мілітаризму та збільшення озброєнь. Слід сказати, що переважна більшість населення країни залишилась байдужою до риторики адміністрації щодо необхідності нарощувати озброєння.

Дотримуючись квітневих домовленостей із представниками британського уряду, в кінці травня 1919 р. американська адміністрація відкликала законопроект нової морської програми із Конгресу. Дж. Деніелс заявив, що цей крок є свідченням бажання якнайшвидше ратифікувати Версальський договір, частиною якого був пакт про створення Ліги Націй. Військово-морський секретар також попередив, що відмова від договору може змусити адміністрацію відновити скасовану програму. На його думку, для Сполучених Штатів існувало два шляхи. Перший – Ліга Націй, де кожна країна допомагає зберегти мир та військово-морське суперництво відсутнє. Другий – мати незрівнянно більший флот у світі. «Тут не може бути золотої середини!»³¹²

28 червня 1919 р. Версальський мирний договір було підписано. Його складовою частиною стали положення про Лігу Націй. В остаточному проекті нової міжнародної організації вплив Великої Британії та Франції був домінуючим, що, безумовно, суперечило американським планам. Ратифікація Версальського договору Конгресом затримувалась. Американський президент поїхав до західних штатів з метою зупинити зростання опозиції Лізі Націй серед населення. Він намагався пояснити, що Сполучені Штати або приєднуються до Ліги Націй, або їх очікував ізоляціонізм та

³¹² Congressional Record. – Washington, 1920. – Vol. 59, Part 2 – P. 2217-2219.

мілітаризм³¹³. Пройшло три місяці, проте мирний договір так і не був ратифікований Конгресом через його блокування в Сенаті.

У грудні 1919 р. військово-морський департамент США запропонував нову військово-морську програму, яка суперечила домовленостям, досягнутим у квітні із Великою Британією. Ця програма була швидше тимчасовим заходом для прискорення розвитку ВМС США, аби скоріше отримати наймогутніший флот, ніж довгостроковим проектом³¹⁴.

Нова програма передбачала будівництво двох дредноутів, одного крейсера та двадцяти п'яти невеликих кораблів інших типів протягом наступного року. Генеральна рада ВМФ та головний морський конструктор пропонували розпочати будівництво всіх кораблів протягом наступного фінансового року. З документа також можна зробити висновок, що Велика Британія та Японія виступали в ролі комерційних конкурентів, якщо не потенційних ворогів³¹⁵. Тому, на думку авторів документа, американський бойовий флот мав бути достатньо могутнім, аби захистити національні інтереси в обох океанах.

Таке завдання вимагало, щоб ВМС США контролювали не лише підходи до національних берегів, але й західну частину Тихого океану і навіть певні морські шляхи Старого світу³¹⁶. Таку думку висловив адмірал Роберт Кунц, голова з військово-морських операцій, у січні 1920 р. перед військово-морським комітетом Палати представників. 31 січня 1920 р. помічник військово-морського секретаря Ф. Рузвельт публічно заявив, що відтепер американські ВМС коштуватимуть для народу мільярд доларів на

³¹³ Speeches at St. Louis, Kansas City, Billings, Seattle, Portland, Denver, and Pueblo // Baker R. S. Dodd W. E. The Public Papers of Woodrow Wilson – New York, 1927. – Vol. 5. – P. 638; Vol. 6. – P. 4, 112, 189.

³¹⁴ Navy Department, Annual Reports, 1919. – Washington, 1920. – P. 107, 149.

³¹⁵ Ibidem. – P. 151.

³¹⁶ Hearings on Naval Estimates for 1920 – Washington, 1920. – P. 299.

рік у разі, якщо міжнародні відносини будуть розвиватись у дусі морського суперництва³¹⁷.

Шостого березня 1920 р. військово-морський секретар Дж. Деніелс зазначив перед військово-морським комітетом Палати представників, що майбутні військово-морські плани адміністрації залежали від голосування в Сенаті щодо ратифікації Версальського договору. Військово-морський секретар повідомив конгресменів, що у випадку ратифікації договору він вимагав би не більше, ніж завершення морської програми 1916 р. Якщо Сенат не схвалить мирний договір, то він мав наміри відновити перший післявоєнний варіант морської програми. Фактично це було дублювання морської програми 1916 р. з тим, щоб зробити американський військово-морський флот наймогутнішим у світі³¹⁸.

Отже, можна зробити висновки, що підписання Комп'єнського перемир'я та припинення бойових дій, безумовно, було важливим кроком до нормалізації міжнародних відносин. Проте, після перемир'я розпочались не менш гострі політичні баталії. Країни Антанти мали вирішити подальшу долю переможених країн. Однією з найважливіших проблем було питання майбутньої долі кайзерівського військово-морського флоту. Кожне питання, що стосувалось ВМФ Німеччини, обговорювалось у гострій полеміці між союзниками по Антанті. Зрештою, союзникам вдалось дійти певної згоди. Було вирішено, що до моменту, коли розпочне свою роботу мирна конференція, яка мала вирішити питання майбутнього німецького бойового флоту, всі військові кораблі мали бути відбуксовані до англійської військово-морської бази в Скапа-Флоу. Питання щодо майбутнього кайзерівського флоту залишалось невирішеним, у той час як США та Велика Британія намагались домовитись про співвідношення військових флотів у світі. Стосовно проблеми бойового флоту Німеччини, знайшлося несподіване

³¹⁷ Ibidem.

³¹⁸ Congressional record. – Washington, 1920. – Vol. 59, Part 2. – P. 2219; New York Times 1920, March 7. – P. 1.

рішення. 21 червня 1919 р. німецькі моряки відкрили кінгстони та затопили майже весь Флот відкритого моря.

На Паризькій мирній конференції було створено окрему робочу групу, яка мала вирішити питання, пов'язані із майбутнім німецького ВМФ. Із самого початку роботи між учасниками почали виникати розбіжності, котрі не вдавалось вирішити без втручання найвищих посадовців країн-учасниць. Питання щодо співвідношення флотів у повоєнний було вирішено відкласти його до майбутньої конференції присвяченої військово-морським питанням, яка мала остаточно вирішити цю проблему.

Підсумовуючи, варто відзначити те, що Паризька мирна конференція не змогла вирішити військово-морські суперечності, які існували між країнами. Питання співвідношення бойових флотів на світовій арені та морської могутності кожної окремої країни залишились гострими питаннями світової та внутрішньої політики. Було завершено військово-морське суперництво між Лондоном та Берліном, що було однією з причин початку Першої світової війни, оскільки Німеччина втратила свій флот. Проте вже на початку 1919 р. з'явилися перші передвісники нового морського суперництва між США та Великою Британією. Таким чином, колишнім союзникам по Антанті потрібно було врегулювати всі суперечності, аби уникнути нової гонки військово-морських озброєнь.

РОЗДІЛ 5. ВАШИНГТОНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1921-1922 РР.

5.1 США та підготовчий етап міжнародної конференції

Американське економічне піднесення в роки Першої світової війни та в перші повоєнні роки завершилось влітку 1920 р. Розпочався тотальний економічний спад, що був пов'язаний із кризою перевиробництва та необхідністю переходу економіки країни на мирні рейки. У часі це збіглося із завершенням чергової президентської каденції, наступні вибори мали відбутись восени. Демократи два терміни поспіль займали президентське крісло, проте їхній лідер В. Вільсон утратив свою популярність. Невдачі, яких зазнав американський президент на міжнародній арені у Версалі, негативно позначились на рейтингу всієї демократичній партії в цілому. Державне регулювання економіки, що було необхідне в роки війни й все ще залишалось і після її завершення, також негативно позначалось на симпатіях населення до демократів. Очевидно, що через це теза республіканців «назад, до нормальних порядків» знайшла широкий відгук серед американського населення³¹⁹.

Таким чином, кандидат від республіканців Воррен Гардінг здобув перемогу на президентських виборах 1920 р. Його перемога була досить переконливою: 404 виборщики проти 127. Після тривалої перерви республіканці знову опинились при владі. Оскільки на виборах до Конгресу 1918 р. республіканці також отримали перемогу в обох палатах, республіканська партія отримала всі важелі влади у своє розпорядження³²⁰. Загалом можна відзначити, що республіканці обрали курс, протилежний тому, що пропагували демократи. Одразу після приходу до влади республіканці зайнялись ліквідацією державного регулювання економіки. Вони також прагнули обмежити федеральні видатки, збільшити економію національного бюджету.

³¹⁹ Сивачев Н. В., Язьков В. Ф. Новейшая история США 1917-1972 – М., 1972. – С. 28.

³²⁰ Лан В. И. США от первой до второй мировой войны. – М., 1947. – С. 53.

У зовнішньополітичній сфері республіканці також були прихильниками поміркованих дій. Американська адміністрація надавала перевагу розвитку торговельних відносин. Сполучені Штати не влаштували зміни, прийняті у Версалі стосовно мирного договору із Німеччиною. Американські політики були занепокоєні тим, що прийнявши доволі широкі політичні та військові зобов'язання перед європейськими країнами, США понесли б невиправдані фінансові витрати, а вразі війни й людські жертви. Хоча американські представники і підписали Версальський мирний договір, його ратифікація в Конгресі затримувалась. Зрештою, після тривалих обговорень Сенат США дев'ятнадцятого березня 1920 р, після того як В. Гардінг офіційно приступив до виконання президентських обов'язків, голосуванням 49 проти 35 офіційно відмовився ратифікувати Версальський мирний договір³²¹.

Чарльз Х'юз – новий держсекретар Сполучених Штатів, був призначений на посаду п'ятого березня 1921 р. Він був людиною із значним досвідом у суспільно-політичній сфері: три роки обіймав пост губернатора м. Нью-Йорк, з 1910 по 1916 р. був членом Верховного суду США, в 1916 р. балотувався на пост президента від республіканців³²². Можна із впевненістю говорити про те, що Ч. Х'юз був добре знайомий із особливостями політичного життя країни. Після зовнішньополітичної невдачі у Версалі США мали реабілітуватись. Було вирішено зібрати міжнародну конференцію на території Сполучених Штатів. Місцем проведення було запропоновано Вашингтон. 10 липня 1921 р. держсекретар США зробив публічну заяву із пропозицією зібрати нову міжнародну конференцію у Вашингтоні.³²³ Офіційною метою конференції було обговорення питань, пов'язаних із

³²¹ Senate Rejects Treaty of Versailles for Second and Final Time Режим доступу: http://learning.blogs.nytimes.com/2012/03/19/march-19-1920-senate-rejects-treaty-of-versailles-for-second-and-final-time/?_php=true&_type=blogs&_r=0

³²² Eisler K. I. A Justice for All – New York, 1993 – P. 39.

³²³ Иноземцев Н. Н. Политика США в эпоху империализма – М., 1960. – С. 205.

обмеженням морських озброєнь, та вирішення тихоокеанського і далекосхідного питань.

Адміністрація президента В. Гардінга, одразу після того, як розпочала виконання своїх обов'язків, заявила про наміри зібрати нову міжнародну конференцію з питань роззброєння. На думку американського президента, саме формат міжнародної конференції був найбільш дієвим способом досягти згоди в цьому питанні. Щоб довести всім країнам твердість у своєму рішенні, американський президент у зверненні до Конгресу на початку квітня 1921 р. сказав, що необхідно знизити витрати на національну оборону. Американський президент був готовий співпрацювати з іншими країнами, щоб наблизити всебічне роззброєння³²⁴. Кілька днів по тому президенту доповіли, що роззброєння не можна проводити, доки США де-юре знаходились у стані війни з Німеччиною. Потрібно було відкласти це питання, доки не буде досягнуто миру із Німеччиною.

Зволікання із роззброєнням викликало бурхливу реакцію серед противників мілітаризму. Сенатор В. Бор запропонував резолюцію, в якій пропонував якнайшвидше розпочати військово-морські переговори із Великою Британією та Японією. Цю резолюцію було передано на розгляд до палати Представників³²⁵.

Водночас розпочалась парламентська боротьба навколо питання фінансування морської програми. В даному випадку адміністрація стала на бік прихильників військово-морської могутності, аргументуючи це тим, що швидке завершення морської програми дозволить раніше перейти до вирішення проблеми роззброєння³²⁶. На момент завершення морської програми 1919 р. США мали б військово-морський паритет із Великою Британією, що дало б змогу країні зайняти вигідне становище на переговорах із «володаркою морів». Конгресмен Альберт Джонсон відзначив, що, на його

³²⁴ Congressional Record – Washington, Vol. 61, Part 1. – P. 172.

³²⁵ Congressional Record – Washington, Vol. 61, Part 1. – P. 188.

³²⁶ New York Times, April 21. – P. 22; April 22. – P. 12.

думку, немає різниці, чи відбувалось роззброєння, чи ні, якщо завершення морської програми надало б змогу Сполученим Штатам брати участь у формуванні нового світоустрою³²⁷. Прихильники роззброєння дорікнули, що продовження фінансування морської програми лягло б тягарем на простих американців.

Такої аргументації виявилось недостатньо, і 28 квітня в нижній палаті Конгресу законопроект про виділення 90 млн. дол. на завершення морської програми було схвалено³²⁸. Республіканська більшість у Сенаті вирішила не чекати рішення по резолюції В. Бора, і представники комітету з військово-морських питань запропонували надати ще сто мільйонів доларів до законопроекту про фінансування морської програми, що був затверджений палатою Представників³²⁹. Першого липня 1921 р. представники адміністрації в Сенаті пролобіювали фінансування військово-морського департаменту загальною вартістю в 494 млн. дол. без будь-яких скорочень асигнування на завершення будівництва нових кораблів³³⁰.

Сенатор В. Бор вніс поправки до своєї резолюції, де пропонував запросити на конференцію, окрім Великої Британії та Японії, ще й інші країни. Це могло б ускладнити прийняття будь-яких конструктивних рішень взагалі. Підтримка резолюції В. Бора знайшла широке схвалення у суспільстві, тому адміністрація була вимушена рахуватися із даною пропозицією. Під час голосування в Сенаті виявилось, що резолюція про скликання міжнародної конференції знайшла широку підтримку народних обранців. Лише чотири сенатори висловились проти. Таким чином, 8 липня оргкомітет конференції з числа сенаторів і депутатів нижньої палати Конгресу дійшли згоди з прихильниками роззброєння в питанні міжнародного обговорення проблеми зменшення озброєнь³³¹.

³²⁷ Congressional Record. – Washington, 1921. – Vol. 61, Part 1. – P. 613.

³²⁸ Congressional Record. – Washington, 1921. – Vol. 61, Part 1. – P. 680, 683.

³²⁹ New York Times, May 5, 1921. – P. 1.

³³⁰ Congressional Record – Washington, 1921. – Vol. 61. – P. 1901-12, 1940-72.

³³¹ Congressional Record. – Washington, 1921. – Vol. 61, Part 2 – P. 1982.

Крім внутрішніх факторів, що існували в суспільно-політичному житті Сполучених Штатів, чималий вплив військово-морську політику країни мали обставини зовнішнього характеру. Зрозуміло, що найбільший тиск на США на міжнародній арені здійснювала Велика Британія. Американські морські програми та їх фінансування викликали значну тривогу в англійському Адміралтействі та у Форін-офіс. Для Британської імперії питання морської першості було надзвичайно важливим. Саме військово-морський флот був гарантом єдності і могутності Великої Британії та її колоній. За економічними можливостями після виснажливої війни володарка морів не могла змагатися зі Сполученими Штатами, тому подальшого військово-морського суперництва англійські дипломати намагались уникнути в будь-який спосіб. Крім того, продовження нарощування ВМФ США могло призвести до конфлікту із Японією, в чому Велика Британія була найменш зацікавлена, оскільки її інтереси в Тихому океані опинились би в небезпеці.

Зважаючи на ці та інші причини, англійська дипломатія, як ніхто інший, була зацікавлена в досягненні згоди у військово-морських питаннях зі Сполученими Штатами. Перші успіхи в цьому були зроблені ще на Паризькій мирній конференції, проте далі рух у цьому напрямі загальмувався. Британська дипломатія не наважувалась першою розпочати зондування питання про можливість обмеження ВМС, оскільки це могло призвести до протилежного ефекту, а саме росту антибританських настроїв у Сполучених Штатах. У Форін-офісі вирішили зачекати, поки ініціатором цього виступлять самі американці³³².

Одразу після інавгурації В. Гардінга, англійського посла у Вашингтоні Окланда Гедеса викликали до Лондона з метою проведення консультацій з проблеми озброєння. Після його повернення до Вашингтону, як вважали англійці, розпочалась підготовка до англійсько-американських військово-морських переговорів. Британське Адміралтейство з кінця лютого 1921 р.

³³² Chaput R. A. Disarmament in British Foreign Policy. – London, 1935. – P. 97.

очолив палкий прихильник близьких відносин із США лорд Артур Лі³³³. Зі свого боку англійській уряд робив усе можливе для того, щоб пришвидшити переговорний процес із Сполученими Штатами.

Під час консультацій з'ясувалось, що значною перепорою в досягненні консенсусу з американською стороною виявився англійсько-японський союз. Для Японії такий могутній союзник, як Велика Британія, додавав упевненості у власній безпеці. Цей союз також позитивно впливав на японські плани розширення впливу в Азії. Американський флот у цьому регіоні був недостатньо могутнім, щоб гідно протистояти японським ВМС, ще й з англійською підтримкою. Саме тому американський держсекретар прагнув змусити Велику Британію ліквідувати англійсько-японський союз.³³⁴ На думку представників американської адміністрації, необхідності у англійсько-японському союзі вже не існувало, оскільки Російська імперія, проти якої був спрямований союз, розпалась після Першої світової війни. Саме тому американська сторона розглядала цей союз і кроки до його оновлення як безпосередню загрозу власним інтересам та безпеці своїх військово-морських баз у регіоні.

Британські представники неодноразово заперечували те, що їх союз із Японією становив загрозу Сполученим Штатам, проте це не мало жодного впливу на позицію США в цьому питанні³³⁵. У підсумку, все зводилось до того, що Сполучені Штати не погодяться із обмеженням власного військового флоту, поки існував військово-морський союз Великої Британії та Японії³³⁶. Велика Британія, у свою чергу, не хотіла жертвувати своїм

³³³ Young E. J. *Powerful America: Our Place in a Rearming World* – New York, 1936 – P. 46.

³³⁴ FRUS – Washington, 1936. – Vol. 2. – P. 314-16.

³³⁵ Millard T. *Conflict of Policies in Asia*. – New York, 1924. – P. 207, 224.

³³⁶ Попова Е. И. *США: Борьба по вопросам внешней политики*. – М., 1966. – С. 211.

альянсом з Японією в обмін на ймовірну військово-морську угоду із Сполученими Штатами³³⁷.

Економіка Японії переживала тяжкі часи. На потреби японських збройних сил витрачалась майже половина державного бюджету.³³⁸ У виробництві посилювався економічний спад. Це підштовхнуло керівництво Японії до пошуків компромісу в питанні роззброєння³³⁹. Взимку 1920-1921 рр. це питання неодноразово підіймалось у японській пресі і знайшло чимало прихильників як у суспільстві, так і серед представників уряду³⁴⁰.

Наприкінці червня 1921 р. в Лондоні відбулась зустріч керівництва Британської імперії та представників домініонів. На зустрічі обговорювалась можливість пролонгації англійсько-японського союзу. Британці виступили за його продовження, проте зустріли рішучий протест з боку прем'єр-міністра Канади Артура Мейєна³⁴¹.

Використовуючи юридичні хитрощі, англійці змінили трактування терміну дії союзу. Якщо раніше його пролонгація мала бути офіційно підтверджена, то за новою трактовкою договір автоматично продовжувався на рік, якщо його не було денонсовано раніше³⁴².

Цей крок викликав чимало чуток і спекуляцій. Керівництво Британської імперії не поспішало з остаточним рішенням. Це робилось для того, щоб виграти час та знайти спосіб змінити формат союзу, щоб він мав менш конкретні зобов'язання і в той самий час слугував інтересам імперії³⁴³.

Ллойд Джордж 7 липня звернувся до палати Громад із пропозицією самим взяти ініціативу у проведенні міжнародної політичної конференції з

³³⁷ Chaput R. A. *Disarmament in British Foreign Policy* – London, 1935. – P. 99; Buell R. L., *The Washington Conference* – New York, 1922. – P. 124, 146.

³³⁸ *New York Times* Feb. 4, 1921. – P. 15.

³³⁹ Kennedy M. D. *Some Aspects of Japan and Her Defense Forces* – London, 1928. – P. 107.

³⁴⁰ *Literary Digest*. – 1921, Vol. 69, May 7. – P. 18.

³⁴¹ Brebner J.B., *Canada, the Anglo-Japanese Alliance and the Washington Conference* // *Political Science Quarterly* 1935. – Vol. 50. – P. 45.

³⁴² Brebner J.B. *Op. cit.* – P. 54; *New York Times*, July 2, 1921, – P. 3.

³⁴³ *New York Times*, July 4, 1921, – P.1; July 5 – P. 17; July 6. – P. 17.

питань Далеккого Сходу, якщо в наступні чотири дні США не зроблять цього³⁴⁴. Очевидно, що це був чітко прорахований крок, оскільки Сполучені Штати в стислий термін мали прийняти важливе рішення щодо місця і часу проведення конференції. Інакше ініціатива переходила до Великої Британії, що, безумовно, британський уряд використав би в своїх інтересах.

Наступного дня, 8 липня, держдепартамент США направив попередню пропозицію для участі в конференції урядам Великої Британії, Франції, Італії та Японії³⁴⁵. 9 липня для того, аби повністю не втратити власну ініціативу, керівництво Великої Британії запропонувало розширити коло питань майбутньої конференції, включивши до її переліку всі далекосхідні проблеми та всі зацікавлені сторони³⁴⁶.

10 липня американський президент В. Гардінг офіційно затвердив постанову про проведення майбутньої конференції у Вашингтоні³⁴⁷. Наступного дня на шпальтах газет можна було прочитати, що уряд Сполучених Штатів скликає міжнародну конференцію з питань роззброєння та вироблення спільних принципів і політики на Далекому Сході. До участі в конференції також було запрошено і Китай³⁴⁸. За проведення конференції відповідальним був призначений держсекретар США Чарльз Х'юз.

Коли американський президент висловив свою офіційну згоду щодо організації та проведення конференції, британський уряд запропонував провести попередню зустріч у Лондоні з метою врегулювання проблеми Тихого океану та далекосхідних питань. Таким чином, Велика Британія намагалась не випустити ситуацію із конференцією з-під свого контролю. Англійці наголошували, що попередня зустріч у Лондоні дала б змогу

³⁴⁴ FRUS – Washington, 1936. – Vol. 1. – P. 19.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Op.cit. – P.23

³⁴⁷ Op.cit. – P.24

³⁴⁸ Ibidem.

вирішити питання, не пов'язані із обмеженням флотів, а на зустрічі у Вашингтоні всю увагу приділили б проблемі роззброєння³⁴⁹.

У Сполучених Штатах не вітали зустрічну пропозицію Великої Британії, оскільки це могло поставити під загрозу майбутню конференцію у Вашингтоні. Участь у лондонських переговорах викликала б в США суспільний протест проти американського уряду. Ці переговори могли бути невірно витлумачені, як здача національних інтересів. Крім того, існувала можливість опинитись у неприємній ситуації, коли уряди Великої Британії та Японії здійснювали б політичний тиск на американських представників у Лондоні з метою нівелювання інтересів Вашингтона у Східній Азії. З цих причин держсекретар США відмовився брати участь у лондонських переговорах та будь-яких інших попередніх зустрічах³⁵⁰.

Японський уряд був занепокоєний розширенням кола обговорюваних питань на майбутній конференції. Уряд його імператорської величності був зацікавлений лише в питаннях співвідношення військово-морських сил. Проте на конференції планувалось обговорити й усі інші далекосхідні питання. В цих умовах представники Японії побоювались, що на обговорення може бути винесено зовнішню політику країни в Азії. Саме тому японські дипломати запропонували не розглядати події, що мали завершений характер, наприклад, окупація китайської та російської території³⁵¹.

Держсекретар США Ч. Х'юз був далекоглядним політиком. Ще на ранніх стадіях підготовки до конференції він запропонував країнам-учасницям, щоб на чолі їх делегацій були цивільні представники. На переконання Ч. Х'юза, військові не змогли б дійти конструктивної згоди щодо обмежень озброєнь, тому він запропонував включити їх до складу

³⁴⁹ FRUS – Washington, 1936. – Vol. 1, – P. 25.

³⁵⁰ Op.cit. – P. 28.

³⁵¹ Op.cit. – P. 45.

делегатій лише в якості радників з технічних питань³⁵². Майже всі країни, окрім Японії, схвально віднеслись до такої пропозиції, чим викликали незадоволення своїх військових офіцерів³⁵³. Японську делегацію очолив адмірал Томасабуро Като, міністр військово-морського флоту, який з недовірою ставився до бюрократів із військово-морського міністерства³⁵⁴.

Американська делегація була відносно невеликою. Адміністрація зробила ставку на командну роботу своїх представників. До її складу не було включено сенатора В. Бора, який був найбільшим прихильником військово-морських обмежень. Це було зроблено для того, аби він не заважав виробленню консенсусної позиції американських дипломатів. Замість нього було обрано Еліу Рута, видатного юриста та громадського діяча, який також був колишнім військовим міністром та держсекретарем. Е. Рут був досвідченим дипломатом із лояльним ставленням до Японії. До складу делегації також було включено голову сенатського комітету із закордонних справ Г. Лоджа та ще одного представника цього комітету – О. Андервурта. Вони мали забезпечити дотримання консервативної лінії та в певній мірі виступали гарантами того, що Сенат сприйме всі рішення, які будуть ухвалені на майбутній конференції³⁵⁵. Очолити американську делегацію мав держсекретар Ч. Х'юз, який був здібний до лавірування між інтересами різних сторін. Саме це його вміння мало принести успіх Сполученим Штатам на конференції у Вашингтоні.

Американський держсекретар розумів, що через кілька років буде завершено будівництво кораблів, передбачене військово-морською програмою 1916 р. Цей факт надавав досить гарну стартову позицію США в майбутніх переговорах. Економічне піднесення США в роки війни дозволяло

³⁵² FRUS – Washington, 1936. – Vol. 1. – P. 61.

³⁵³ Steed H. W. Through Thirty Tears. – New York, 1924. – Vol. 2. – P. 374; Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and After – London, 1933. – P. 344.

³⁵⁴ FRUS – Washington, 1936, – Vol. 1. – P. 179-80.

³⁵⁵ Jessup P. C. Elihu Root – New York, 1938. – Vol. 2. – P. 447, 450.

їм приймати та втілювати доволі амбітні військово-морські програми. Економічний стан решти країн цього не дозволяв зробити. Офіційною позицією США стала теза про те, що військово-морське суперництво негативно позначалось на економічному процвітанні країн. Саме тому було необхідно дійти спільної згоди в питанні роззброєння. На думку Ч. Х'юза, то був сприятливий час для такого важливого питання. Потрібно було не лише декларувати свої наміри, але й робити реальні вчинки та кроки, аби досягти загального успіху³⁵⁶.

Таким чином, масштабну чотирирічну війну було завершено і перед країнами Антанти постало питання майбутнього світоустрою. Версальська мирна конференція не змогла вирішити всі існуючі протиріччя. Проте саме у Версальському палаці було закладено основу для подальших дій, направлених на вироблення консенсусу в питанні військово-морських озброєнь. Варто відзначити, що на самій Версальській конференції не було офіційних заяв щодо майбутніх міжнародних зустрічей з військово-морської проблематики, проте всім було зрозуміло, що без них неможливо було обійтись.

Американський уряд став ініціатором нової міжнародної конференції, що мала вирішити військово-морські суперечності. На підготовчому етапі було проведено багато двосторонніх консультацій, завдяки чому вдалося досягти згоди стосовно переліку питань, що були винесені на розгляд конференції. Вашингтонська конференція з обмеження озброєнь, тихоокеанського та далекосхідного питань мала вирішити ключові проблеми міжнародних відносин повоєнного часу.

³⁵⁶ FRUS – Washington, 1936. – Vol. 1. – P. 56-57.

5.2 «Договір п'яти» та новий баланс військово-морських сил

Вашингтонська конференція була важливою історичною подією, що дала початок новому балансу сил на Тихому океані. Без створення цієї рівноваги в Тихоокеанському регіоні вся система мирних угод, укладених після Першої світової війни, стала б ще більш хиткою.

За три неповних місяці своєї роботи Вашингтонська конференція виробила 28 угод, резолюцій, декларацій і заяв, які групувалися навколо наступних основних питань: про взаємні гарантії недоторканності острівних територій у Тихому океані; про обмеження морських озброєнь; про становище на Далекому Сході та визнання територіальної цілісності та незалежності Китаю. Відповідно центральне місце зайняли договори «чотирьох», «п'яти» і «дев'яти держав». У результаті тривалого листування англосаксонських країн зустріч великих держав отримала назву «Конференції з обмеження озброєнь, тихоокеанського та далекосхідного питань».

Свою роботу конференція розпочала 12 листопада 1921 р. у Вашингтоні. Передусім вона мала вирішити питання, пов'язані із боротьбою за військово-морську першість в Атлантиці та в Тихому океані. Після вступного слова президента В. Гардінга голова американської делегації Ч. Х'юз виступив із доповіддю про попередні спроби Гаазьких конференцій вирішити військово-морські суперечності та констатував їх провал у цьому. Ця конференція мала знайти реальні шляхи вирішення проблеми перегонів у військово-морській сфері, а не лише зробити декларативні заяви. Було зрозуміло, що без значних втрат та поступок досягти цього було неможливо. Чимало коштів було витрачено на будівництво кораблів, деякі з котрих ще не були завершені. Відмова від продовження їх спорудження вимагала впевненості та рішучості. В іншому випадку продовження будівництва кораблів спровокувало б ланцюгову реакцію будівництва кораблів іншими

країнами і, зрештою, знову призвело б до військово-морських перегонів і, можливо, нової війни³⁵⁷.

Держсекретар США звернувся до делегатів конференції з інших країн із американською пропозицією щодо обмежень у військово-морській сфері³⁵⁸. Американська пропозиція стосувалась лише США, Великої Британії та Японії. Італійський та французький флоти не були настільки могутніми, щоб брати їх до уваги. Отож американська пропозиція мала чотири ключових пункти. Перше – від усіх існуючих та запланованих військово-морських програм слід відмовитись. Друге – потрібно відмовитись від деяких старих кораблів. Третє – основну увагу слід приділити вже існуючим кораблям. Четверте – водотоннажність лінкорів та крейсерів мала б слугувати основним критерієм могутності флоту.

Показуючи власний приклад, Сполучені Штати були готові відмовитись від п'ятнадцяти кораблів, що вже знаходились у будівництві (дев'ять лінкорів та шість крейсерів), незважаючи на те, що деякі з них були готові більше ніж на третину, а два навіть були спущені на воду. США також були згодні розібрати на металобрухт п'ятнадцять кораблів додредноутної епохи. Загалом, ВМС США були готові відмовитись від тридцяти своїх кораблів загальною водотоннажністю 845 тис. т.³⁵⁹

Від Великої Британії та Японії американські представники очікували не менш вагомих поступок. Британському уряду було запропоновано відмовитись від чотирьох нових наддредноутів загальною водотоннажністю 583 тис. т.³⁶⁰ Англійські представники були шоковані даною пропозицією та певний час просто мовчали. Решта учасників конференції також завмерли в очікуванні наступних пропозицій Ч. Х'юза³⁶¹.

³⁵⁷ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 56.

³⁵⁸ Op.cit. – P. 58.

³⁵⁹ Op.cit. – P. 62.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ New York Times, Nov. 13, 1921. – P 4.

Японії було запропоновано відмовитись від морської програми, що передбачала будівництво восьми лінкорів, а також розібрати на металобрухт сім кораблів, що вже будувались, та десять кораблів додредноутної епохи. Загальна водотоннажність кораблів, від якої пропонували відмовитись Японії, складала майже 489 тис. т.³⁶² Варто зазначити, що японські представники у притаманній їм манері відреагували досить стримано.

Згідно з американською пропозицією після відмови від запропонованої кількості кораблів, ВМС США складала б 500 тис. т., Великої Британії – 604 тис. т., Японії – 299 тис. т. Через різницю у віці та технічних аспектах кораблів флот США був би еквівалентним англійському. Сполучені Штати хоч і поступались би за загальною водотоннажністю своїх кораблів, проте за вогневою могутністю вони не поступались флоту Великої Британії³⁶³. Протягом десяти років не мало будуватись жодного нового лінкора. Заборонялось будівництво кораблів водотоннажністю більше ніж 35 тис. т.³⁶⁴ Водотоннажність підводного флоту для Великої Британії та США обмежувалась рівнем у 90 тис. т., а для Японії – в 40 тис. т.³⁶⁵ Такими були основні положення американської сторони. Делегатам конференції було запропоновано зробити перерву на кілька днів для того, аби вони подумали над американською пропозицією. Очевидно, що ця пропозиція відповідала цілям США мати флот, рівний наймогутнішому в світі, при цьому номінальна першість залишалась у ВМС Великої Британії. Стосовно Японії слід відзначити, що запропонований розмір її флоту дозволяв країні входити до числа наймогутніших флотів того часу, але при цьому рівень загрози для ВМС США в Тихому океані був би мінімальним.

³⁶² Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922.– P.64

³⁶³ McDonald J.K. The Washington Conference and the naval balance of power, 1921-22 // Hattendorf J. B., Jordan R. S. Maritime Strategy and the Balance of Power: Britain and America in the Twentieth Century. – London, 1989. – P. 195.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Ibidem.

Після дводенних роздумів над американською пропозицією, учасники конференції знову зібрались разом. Першим виступив англійський представник Артур Бальфур. Після невеликої вступної промови щодо ролі морських комунікацій у житті Британської імперії, він сказав, що загалом для Великої Британії американська пропозиція була прийнятною і англійська сторона була готова її обговорювати. А. Бальфур також приділив увагу запропонованому розміру підводного флоту. На його переконання, обмеження підводного флоту в 90 тис. т. було завеликим³⁶⁶. На той час жодна країна не мала такої кількості підводних човнів. Події Першої світової війни на морі продемонстрували ефективність підводних човнів, які зарекомендували себе як небезпечна зброя у морській війні.³⁶⁷ Адміралтейство Великої Британії вважало підводний човен однією з найбільших загроз для безпеки імперії та британських островів зокрема. Англійськими представниками на конференції було висловлено думку про зменшення допустимої норми підводного флоту або навіть про його повну заборону³⁶⁸. Разом із тим було висловлено наміри переглянути обмеження для крейсерів та есмінців у бік їх збільшення. Таким чином, англійська делегація висловила лише формальну згоду із духом та цілями змін у військово-морській сфері, що були запропоновані США³⁶⁹.

Наступним виступив представник від Японії барон Т. Като. Японська відповідь на американську пропозицію була багато в чому схожа з англійською. Японія «в принципі» поділяла запропоновану Сполученими Штатами програму. Барон Като сказав, що японська сторона готова проводити скорочення своїх ВМС, проте лише до рівня, необхідного для гарантування безпеки власної території. Представники Японії не були повністю згодні з водотоннажністю, яку запропонували американці. Барон наголосив на тому, що питаннями узгодження класів кораблів мали

³⁶⁶ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 65.

³⁶⁷ McDonald J. K. Op. cit. – P. 199.

³⁶⁸ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 66-70.

³⁶⁹ Chaput R. A. Disarmament in British Foreign Policy – London, 1935. – P. 110.

зайнятись військові експерти. Після чого вироблені пропозиції мали б бути розглянуті іншими учасниками конференції для того, аби досягти консенсусу. Голова японської делегації нагадав учасникам конференції, що Японія ніколи не ставила за мету створення флоту, рівного американському чи британському. В її планах не було створення флоту для розв'язання військових дій, лише для захисту³⁷⁰. Барон Т. Като навмисно не зазначив жодних конкретних пропозицій, що мала японська сторона. Очевидно, що це було зроблено для уникнення напруженості на самому початку роботи конференції. У Вашингтоні поширилися чутки, що Японія хоче збільшити співвідношення флоту з 10:6 до 10:7.³⁷¹

Отже, всі країни, яких стосувалась пропозиція США, висловили свої міркування щодо неї. Велика Британія та Японія лише номінально погодились із запропонованим рівнем співвідношення та обмеження флотів. Американську пропозицію не було прийнято, проте саме її було взято за основу. Позитивним моментом було те, що всі сторони висловили бажання брати участь у подальшому її обговоренні.

Користуючись моментом, доки провідні учасники конференції були налаштовані на переговори, італійська делегація висловила намір досягти військово-морського паритету із Францією³⁷². Французький прем'єр-міністр А. Бріан натомість виступив із заявою, в якій висловив підозру про англійсько-американську змову проти Франції. На його думку, внаслідок війни французькі ВМС ослабли і не були здатні належним чином захищати безпеку країни та її національні інтереси³⁷³.

Друга пленарна сесія завершувалась менш конструктивно, ніж перша. Представники країн почали висловлювати свої реальні цілі, що не могло не спричинити дискусію серед учасників конференції. Велика Британія все ще намагалась зберегти історичний принцип мати флот, рівний двом

³⁷⁰ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 106.

³⁷¹ Sprout H., Sprout M., Toward a New Order of Sea Power, – N.Y., 1969. – P. 164

³⁷² Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 108.

³⁷³ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 110.

наймогутнішим флотам у європейських водах. Японія мала претензії стосовно обмежень свого флоту, передбачених в американській пропозиції. Сполучені Штати намагались досягти зменшення військово-морських озброєнь на вигідних їм умовах. Таким чином, ситуація була напруженою та непередбачуваною, важко було спрогнозувати позитивний результат.

Подальші переговори учасників конференції та взаємні консультації зумовили те, що 13 грудня було підписано «договір чотирьох держав». Цей договір стосувався територій на Далекому Сході, що належали Великій Британії, Японії, США та Франції. Фактично це був пакт про ненапад. За договором також закріплювався статус-кво військово-морських баз у регіоні. Цей документ відкрив шлях до подальших конструктивних переговорів, внаслідок яких 15 грудня А. Бальфур, Ч. Х'юз та барон Като досягли попередньої згоди у питанні співвідношення флотів³⁷⁴. Також стало відомо, що майбутня угода мала визначити і співвідношення флотів Італії та Франції.

У заяві для преси 15 грудня було оголошено, що представники Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Японії досягли згоди в наступному: 1) було погоджено співвідношення флотів у розмірі 5:5:3; 2) збереження статус-кво щодо військово-морських баз і укріплень у тихоокеанському регіоні; 3) статус-кво не стосувався Гавайських островів, Австралії та Нової Зеландії і островів, що входили до складу самої Японії або Сполучених Штатів чи Канади, оскільки там країни зберігали всю повноту своїх повноважень; 4) Японії було дозволено ввести в експлуатацію лінкор «Мутсу»; 5) США отримали право добудувати два новітні лінкори типу «Меріленд» замість двох застарілих кораблів, що мали бути розібрані на металобрухт; 6) Велика Британія могла побудувати два нових лінкора водотоннажністю не більше 35000 англійських т. (37 тис. т.) кожен і мала розібрати чотири старі кораблі; 7) протягом 10 років заборонялось

³⁷⁴ FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 74-5, 127-30.

будівництво нових кораблів, окрім зазначених в угоді; 8) майбутня угода мала визначити рівень флотів Італії та Франції³⁷⁵.

Цю домовленість було покладено в основу подальших консультацій. Після тривалих переговорів, в останній день конференції 6 лютого 1922 р., було підписано «договір п'яти держав». Проаналізувавши цей договір, варто зазначити, що пропозиція США щодо обмеження рівня флотів була майже повністю прийнята. До неї було внесено лише кілька поправок. За новими умовами Сполучені Штати мали 18 лінкорів водотоннажністю в 525850 т., Велика Британія – 20 лінкорів водотоннажністю 580450 т., Японія – 10 лінкорів водотоннажністю 301200 т.

Флотам Італії та Франції було дозволено мати лінійний флот, розмір якого не перевищував 175 тис. т., крім того, перед ними не було поставлено умов списання старих кораблів. Максимальний калібр гармат становив 16 дюймів (406 мм), а переозброєння існуючих кораблів заборонялось³⁷⁶. Фактичне співвідношення лінійних флотів за «договором п'яти держав» було встановлено на рівні 5:5:3:1,75:1,75.

Питання обмеження кораблів інших класів також підіймалось на конференції. Стосовно крейсерів варто відзначити відсутність будь-якої згоди в поглядах. Питання майже не обговорювалось, та зрештою було знято з порядку денного конференції. Велика Британія не погодилась на будь-які обмеження допоміжних кораблів ВМФ³⁷⁷ через те, що саме вони були ефективною зброєю проти підводних човнів. Єдиним у чому вдалося домовитись учасникам конференції стосовно крейсерів, було обмеження максимальних розмірів корабля. Водотоннажність не мала перевищувати 10 тис. т., а максимальний калібр гармат складав 8 дюймів (203 мм). Прийнятий рівень обмеження важко було назвати скороченням, оскільки на той момент не існувало крейсерів з такими характеристиками. В подальшому це призвело

³⁷⁵ FRUS – Whashington, 1938. – Vol. 1. – P. 128.

³⁷⁶ Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М., 1924. – С. 47-48.

³⁷⁷ Допоміжними кораблями вважались всі інші кораблі окрім лінкорів.

до збільшення в розмірах кораблів цього класу, а також посилення їх озброєння. Можна стверджувати, що це питання залишилось відкритим, а загальна водотоннажність кораблів цього класу – необмеженою³⁷⁸.

Не менш гострим питанням, ніж обмеження лінійного флоту, було питання обмеження підводного флоту. Підводний човен проявив себе як високоефективний та недорогий вид зброї. Під час обговорення США запропонували обмежити розмір підводного флоту для себе і Великої Британії на рівні 60 тис. т., 31 тис. т. для Франції і Японії та 22 тис. т. для Італії. Франція вимагала 90 тис. т., Японія – 54 тис. т., а Італія – розмір не менше французького.³⁷⁹ Велика Британія, розуміючи всю небезпеку для себе від підводних човнів, вимагала їх повної заборони³⁸⁰.

Головним аргументом англійської сторони було те, що при відносно низькій вартості вони були реальною загрозою розв'язання нової війни. Зрештою, розуміючи неможливість прийняття такого рішення, Велика Британія пропонувала обмежити підводний флот якомога нижчим рівнем. Надзвичайно висока вимога Франції непокоїла Велику Британію, очевидно, що сама наявність настільки великого французького підводного флоту становила загрозу для Британських островів. Запевненням французьких представників про вічну дружбу між країнами англійці не довіряли. А. Бальфур поцікавився у французького колеги, проти кого мав будуватись французький підводний флот³⁸¹.

Відповідь французького представника А. Сарро була доволі саркастичною: «Нам кажуть, що Велика Британія ніколи не використовує свої бойові кораблі у військових цілях. Ну, звичайно ж, вона тримає їх,

³⁷⁸ Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М., 1924. – С.49.

³⁷⁹ Sullivan M. The adventure of Washington. – New York, 1922. – P. 180.

³⁸⁰ Documents on British foreign policy 1919-1939. – London, 1967. – First Series. Vol. XV International Conferences and Conversations 1921. – P. 499.

³⁸¹ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 542.

імовірно, для лову сардин. Так нехай же вона дозволить Франції мати підводні човни, скажімо, для ботанічного дослідження морського дна»³⁸².

Представники Великої Британії та Франції так і не змогли дійти згоди в питанні обмеження підводного флоту. Переговори з цього питання зайшли в глухий кут та фактично були зірвані. Проте представники Великої Британії наполягли, щоб у протоколі була зафіксована наступна англійська позиція: «Делегація Британської імперії бажає формально зафіксувати, що, на її думку, використання підводних човнів є малоефективним з точки зору оборони та призводить до актів, несумісних із законами війни та принципами гуманності. Делегація висловлює бажання, щоб усіма країнами були прийняті спільні дії, спрямовані на заборону утримання, будівництва та використання підводних човнів»³⁸³.

Таким чином, учасникам конференції не вдалось досягти згоди щодо обмеження підводного флоту. Вони обмежились лише прийняттям резолюції про заборону використання підводних човнів для знищення кораблів торговельного флоту. Саме відсутність обмежень для підводного флоту через певний час стала основною причиною початку нових військово-морських перегонів суден цього класу³⁸⁴.

На конференції також розглядались питання інших видів озброєнь, зокрема авіації та авіаносців. Проблема обмеження авіації не мала принципового значення, саме тому майже не обговорювалась. 12 листопада Ч. Х'юз без будь-яких аргументів заявив, що встановлювати ліміти на морську авіацію було нераціонально³⁸⁵. Англійські представники запропонували переглянути запропоновані американцями ліміти для авіаносців. Так для Великої Британії та США ліміт на водотоннажність авіаносців було запропоновано збільшити з 80 до 135 тис. т., для Японії – з 48 до 81 тис. т.,

³⁸² Горохов В. Н. История международных отношений. – М., 2004. – С. 99.

³⁸³ Treaties and resolutions of the Conference on the limitation of armament as ratified by US Senate. Facts and tables. – New York, Washington, 1922. – P. 55.

³⁸⁴ Forbes H. W. The strategy of disarmament. – Washington, 1962. – P. 31.

³⁸⁵ Congressional Record – Washington, 1921. – Vol. 62 (part 1). – P. 125.

Італії та Франції – з 28 до 60 тис. т.³⁸⁶ У якості аргументу щодо збільшення обмежень для авіаносців представники британської імперії називали високу ефективність авіаносців у боротьбі з підводними човнами. Крім того, на момент проведення конференції Велика Британія фактично була монополістом у цій сфері і надалі прагнула утримати свою першість за цим показником. Після коротких переговорів усі учасники погодились із англійською пропозицією. Збільшення лімітів було вигідно всім країнам, проте найкращі можливості для будівництва нового класу кораблів були у Сполучених Штатів. Намагаючись зберегти свою перевагу, Велика Британія тим самим зіграла на руку США.

Питання про військово-морське роззброєння було ключовим на конференції, проте не єдиним. Під проблемою роззброєння розуміли всебічне зменшення озброєнь. Тому слід звернути увагу на проблему зменшення сухопутних армій, яка також розглядалась на конференції.

На відміну від питання морського роззброєння, обговорення скорочення сухопутних армій велось лише в показовому стилі: були відсутні конкретні плани, серйозних дискусій з цього приводу також не відбувалось³⁸⁷. Обговорення цього питання розпочалось 21 листопада 1921 р., а 23 листопада практично було завершено внаслідок небажання учасників дійти якоїсь згоди. Франція висунула умову надання їй гарантій допомоги у разі майбутньої агресії з боку Німеччини. Проте ні Сполучені Штати, ні Велика Британія не могли надати їй таких гарантій. США прагнули залишити свої руки вільними для вирішення питань безпеки Тихоокеанського узбережжя, а Велика Британія не була зацікавлена в тотальному роззброєнні Німеччини, оскільки це могло спричинити перетворення Франції на європейського гегемона. Таким чином, питання скорочення сухопутних армій не мало принципового значення³⁸⁸.

³⁸⁶ Conference on Limitation of Armament. – Washington, 1922. – P. 678, 680.

³⁸⁷ Congressional Record – Washington, 1921. – Vol. 62, Part 1. – P. 230.

³⁸⁸ Op. cit. – P. 231.

Значення «договору п'яти держав» було надзвичайно важливим для розстановки сил на Далекому Сході. Співвідношення флотів провідних морських держав у розмірі 5:5:3 означало, що у випадку військових дій Японії з Великою Британією чи США японська сторона мала суттєву перевагу. Річ у тому, що Сполучені Штати та Велика Британія знаходились на значній відстані від Японії. Без добре підготованих військово-морських баз у регіоні було неможливо вести ефективні військові дії. У такому випадку ВМС США, щоб брати участь у наступальних діях, повинні були переважати сили Японії у два-три рази³⁸⁹. Проте в тогочасних реаліях така перевага була неможливою, оскільки для такого наступу потрібно було б залучити весь американський флот, та залишити без захисту обидва узбережжя країни.

Японія мала беззаперечну військово-морську перевагу в регіоні. Весь японський флот знаходився на Далекому Сході, крім того, в його розпорядженні була мережа добре підготовлених військово-морських баз. Японські ВМС могли успішно протистояти сам на сам як флоту Великої Британії, так і флоту США.

Зважаючи на вищесказане, особливу увагу варто звернути на 19 статтю «договору п'яти держав». Згідно з цією статтею Велика Британія, США та Японія домовились не споруджувати бази та фортифікаційні споруди на острівних територіях у Тихому океані. США зобов'язувались не займатись фортифікаційним будівництвом на острівних територіях за винятком Гавайїв та прилеглих островів, Аляски та зони Панамського каналу. Велика Британія погодилась не зміцнювати оборону Гонконгу та острівних територій на схід від 110 меридіану, за винятком територій, прилеглих до Канади, Австралії та Нової Зеландії. Японія не мала права зводити укріплення на Курильських,

³⁸⁹ Howland, Ch. P. Council on foreign relations. Survey of American foreign relations. – New Haven, 1928. – P. 519.

Бонінських, Пескадорських, Амамі островах, а також на о. Формоза та о. Хасима³⁹⁰.

Саме на умові не створювати нових фортифікаційних споруд на морських підступах до Японої наполягав Токіо. Це була компенсація за скасування англійсько-японського союзу та прийняття американських умов співвідношення флотів. Зобов'язання не укріплювати острівні території були надзвичайно важливими для Японії. На той момент Японія вже мала достатню кількість морських баз у регіоні, а тому згоду Великої Британії та США на статус-кво можна розцінювати як однозначну перемогу японської дипломатії. Натомість Велика Британія та Сполучені Штати добровільно позбавили себе можливості ефективно воювати на морі проти Японії у разі виникнення такої необхідності.

Наслідки «договору п'яти держав» для Великої Британії не можна назвати ані позитивними, ані негативними. Британська імперія все ще мала найбільший флот у світі, проте він був поділений на чисельні ескадри та майже не мав найновітніших кораблів. Ютландська битва внесла корективи в уявлення про технічні характеристики майбутніх кораблів³⁹¹. Події морської битви продемонстрували важливість не тільки швидкості, та вогневої могутності, а також ефективність торпед та необхідність посилення захисту від цього виду зброї. Нові лінкори, що проектувались після літа 1916 р., отримали класифікацію «післяютландського» типу. Велика Британія в 1917 р. розпочала будівництво нового лінкора «Худ» водотонажністю 43 тис. т., що був спроектований ще до 1916 р. Однак у подальшому знадобилась всебічна модернізація корабля в процесі будівництва. Проте це не зробило корабель відповідним останнім вимогам. Решту (три однотипні кораблі цієї серії) ще не почали будувати. Таким чином, на момент Вашингтонської конференції Велика Британія не мала жодного нового корабля «післяютландського» типу.

³⁹⁰ Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М., 1924 – С. 57.

³⁹¹ Системная история международных отношений. – М., 2000. – Том 2. – С. 143.

Погодившись на рівність у співвідношенні флотів із Сполученими Штатами, Британська імперія фактично визнала існуючий стан справ. Велика Британія відмовилась від військово-морської політики «двохдержавного стандарту», що дозволило їй зекономити чималі кошти. Незважаючи на відмову від такої політики, Британська Імперія все ще залишалась наймогутнішою морською державою.

Сполучені Штати майже повністю досягли поставлених цілей. Вони отримали документально закріплене право на військово-морський паритет із Великою Британією. Американській дипломатії вдалося ліквідувати англійсько-японський союз як найбільшу загрозу американським інтересам на Далекому Сході. Учасники конференції погодились на американський план роззброєння, хоч і з невеликими поправками. Це був беззаперечний успіх дипломатії Сполучених Штатів, що змогла реабілітуватись після провальних дій на Версальській мирній конференції.

5.3 Американсько-англійські відносини та «Договір чотирьох»

На Вашингтонській конференції було ухвалено значну кількість багатосторонніх домовленостей. Окрім основного «договору п'яти держав», також було прийнято «договір чотирьох» та «договір дев'яти». Останній був підписаний 6 лютого 1922 р. і визначав принцип територіальної та адміністративної незалежності Китаю, а також політику «відкритих дверей». «Договір чотирьох» 13 грудня 1921 р. підписали США, Велика Британія, Японія та Франція, які гарантували взаємну недоторканність їх острівних територій у Тихому океані. У нашій роботі основну увагу буде приділено саме «договору чотирьох», оскільки результати його підписання безпосередньо стосувались морських інтересів Сполучених Штатів та мали значний вплив на баланс сил у регіоні.

Наступного дня після завершення другої сесії Вашингтонської конференції, а саме 16 листопада 1921 р. японська делегація відкрила наступну сесію із вимогою переглянути запропоноване американською стороною співвідношення флотів. Японці вимагали збільшення для власного флоту. Було розпочато тривалі переговори між Ч. Х'юзом та бароном Т. Като, до яких час від часу приєднувався А. Бальфур у якості третейського судді³⁹². Проте японська вимога суперечила принциповим позиціям Сполучених Штатів, тому досягти згоди в цьому питанні сторонам не вдавалось протягом тривалого часу.

Японська сторона надіслала свою пропозицію підкомітету морських радників для вивчення американською стороною. Японський адмірал Хірахаро Като, виступаючи перед членами підкомітету, наголосив на тому, що запропонований рівень співвідношення флотів 10:6 є недостатнім. Японія, як і кожна країна, мала право на безпеку, а запропоноване співвідношення флотів не могло цього гарантувати. На думку японського адмірала, лише співвідношення флотів не менше як 10:7 було справедливим і давало змогу

³⁹² Sprout H., Sprout M., *Toward A New Order Of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918-1922* – N.Y., 1969. – P. 165.

захищати територію та інтереси Японії³⁹³. Японська сторона наполягала на тому, щоб залишити лінкор «Мутсу», оскільки він уже був повністю збудований.

Вірогідно, що ця вимога Японії ґрунтувалась на міжнародному престижі та почутті власної гідності. Так історично склалось, що в Японії були в пошані і армія, і флот. Хоча делегати країни і висловлювали намір підтримати роззброєння, проте лише до певного рівня та на вигідних для Японії умовах. Для імперських амбіцій країни було важливо не лише зберегти високий рівень боєздатності власних ВМС, але й мати змогу контролювати морські шляхи до Японії та Китаю. Цей контроль мав забезпечити майбутню японську експансію в Східній Азії³⁹⁴.

Питання контролю морських шляхів до Східної Азії було принциповим і для Сполучених Штатів. Співвідношення 10:7 із японським флотом могло негативно позначитись на безпеці американської військово-морської бази на Філіппінах³⁹⁵. Американське військово-морське командування вважало, що Японія не мала права володіти настільки могутнім флотом, щоб повністю домінувати в Східній Азії³⁹⁶.

Японських представників попередили, що відмова від запропонованого співвідношення флотів означала і повну відмову від американської пропозиції. Японський уряд мав зрозуміти, що це могло викликати негативні наслідки. У разі провалу конференції уряд Японії мав понести відповідальність за це³⁹⁷. Японська відмова також могла спричинити відновлення військово-морського суперництва між країнами. Маючи перевагу в ресурсах та кращий економічний стан, Сполучені Штати

³⁹³ FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 69.

³⁹⁴ FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 67-68.

³⁹⁵ New York Herald, Nov. 18, 1921 – P. 1.

³⁹⁶ New York Times, Nov. 19, 1921 – P. 2.

³⁹⁷ FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P.67; New York Herald, Nov. 27, 1921 – P. 1.

однозначно отримали б перемогу в цьому протистоянні³⁹⁸. Американські представники нагадали: минуле військово-морське суперництво було однією з причин розв'язання світової війни. Тому його слід уникнути всіма можливими способами.

Японська делегація продовжила наполягати на зміні співвідношення флотів на свою користь. У даній ситуації швидкого вирішення не вдалося знайти. Американський військово-морський радник на конференції полковник Теодор Рузвельт протягом десяти днів зустрічався з японськими колегами та намагався роз'яснити їм розрахунки, на яких ґрунтувалась американська пропозиція. Японські представники спробували змінити представлені розрахунки з метою показати, що вони мають право на більший флот³⁹⁹. Зрештою, військово-морські радники обох країн 30 листопада дійшли до того, що необхідно було визнати існуючий стан флотів⁴⁰⁰. Переговори зайшли в глухий кут. Велика Британія залишалась осторонь, дотримуючись загальної лінії, що американські розрахунки були більш обґрунтованими, ніж японські.

За американською формулою, на якій базувалась пропозиція, рівень могутності флоту визначався не лише вже існуючими кораблями, а й тими, що знаходились на стадії будівництва. Сполучені Штати мали в будівництві п'ятнадцять кораблів, половина з яких вже була завершена, а деякі мали готовність 88%⁴⁰¹. Отож, взявши до уваги саме кораблі, що ще будувались, американська сторона отримала фактичне співвідношення із японськими ВМС 10:6.⁴⁰²

Японські представники використовували формулу, за якою до уваги брались лише вже існуючі кораблі. Спираючись на цю формулу, японські

³⁹⁸ New York Herald, 1921, Nov. 19. – P. 1; New York Times, 1921, Nov. 25. – P. 3; FRUS. – Washington, 1938, – Vol. 1. – P. 64.

³⁹⁹ Sprout H., Sprout M., Op. cit. – P. 168.

⁴⁰⁰ Morris E. Colonel Roosevelt – New York, 2011. – P. 567.

⁴⁰¹ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 168.

⁴⁰² FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 72-73.

розрахунки доводили, що їх флот становив від 69% до 86% від американського, в залежності від того, яку класифікацію кораблів обрати⁴⁰³.

Очевидно, що Японія у разі прийняття американської пропозиції втрачала значно більше, ніж Сполучені Штати. Японія мала відмовитись не лише від усіх своїх кораблів, запланованих за останньою морською програмою, розібрати на металобрухт кораблі, що будувались, та лінкор «Мутсу», а й відмовитись від ряду кораблів, що вже входили до складу флоту. Фактично це означало консервування флоту Японії на рівні перших дредноутів⁴⁰⁴. Сполучені Штати, в такому випадку, були у кращому становищі. США відмовлялись від кораблів, що знаходились на стадії будівництва і від кількох застарілих перших кораблів початку дредноутної епохи. В реальності США отримували флот, до складу якого входили найсучасніші кораблі, хоч і в меншій, ніж було заплановано, кількості. Це означало, що перевага ВМС США була б не лише кількісною, але й якісною, що не залишало ймовірному противнику вагомих шансів на перемогу.

Американська делегація, за мовчазної підтримки англійських колег, намагалась у будь-який спосіб відмовитись від японської аргументації та пропозицій. Економічний стан Японії був далеким від нормального. Країна мала значні борги, в тому числі і перед Сполученими Штатами. Американські представники залучили до переговорів фінансовий важіль тиску. В разі, якщо Японія і надалі продовжила б наполягати на власних вимогах, вона могла б опинитись в економічній ізоляції⁴⁰⁵.

Такий розвиток подій поставив японську делегацію в доволі скрутне становище. З одного боку, подальше наполягання на зміні співвідношення флотів могло негативно вплинути на проведення конференції в цілому та спричинити ізоляцію Японії. З іншого боку, повне прийняття умов американців означало б втрату престижу, послаблення стратегічних та

⁴⁰³ FRUS – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 70-71.

⁴⁰⁴ Braisted W. R. The United States Navy in the Pacific, 1909-1922. – Austin, 1958. – P. 167.

⁴⁰⁵ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 169.

дипломатичних позицій країни в західній частині Тихого океану, а можливо, і початок внутрішніх політичних суперечностей. Було зрозуміло, що необхідно було знайти компроміс, що влаштував би обидві сторони.

Наприкінці листопада голова японської делегації барон Т. Като отримав нові інструкції із Токіо. Після цього він скористався пропозицією англійського колеги А. Бальфура та зробив так званий жест примирення. Бесіда барона з Ч. Х'юзом мала позитивні наслідки. Після першого грудня відбулась серія зустрічей, що найкращим чином посприяла пошукам компромісу.

Барон Т. Като, звертаючись до Ч. Х'юза, сказав, що Японія погодиться на співвідношення флотів, запропоноване Сполученими Штатами 10:6, за певних поступок з американської сторони. По-перше, новий лінкор «Мутсу» мав бути збережений. Голова Японської делегації запевнив, що на момент початку конференції корабель був повністю готовий, а військово-морська комісія займалась прийняттям корабля до лав флоту. В іншому випадку уряду Японії буде вкрай важко пояснити населенню країни, що новітній корабель мав бути розібраний на металобрухт. По-друге, Японія вимагала збереження статус-кво військово-морських баз у регіоні. Доки інші країни збільшують військово-морські бази на підконтрольних територіях у регіоні, Японія не може погодитись на співвідношення менше ніж 10:7. Якщо статус-кво в цьому питанні було б збережено, тоді японський уряд згоден прийняти американську пропозицію про співвідношення флотів⁴⁰⁶.

Пропозиція барона Т. Като щодо збереження статус-кво військово-морських баз у регіоні суперечила американським планам. Ч. Х'юз, коли ознайомився із пропозицією японської сторони, відповів, що військово-морські фахівці висловились рішуче проти такої пропозиції⁴⁰⁷. Сполучені Штати мали територіальні володіння в регіоні і американський уряд, проводячи азіатську політику, не виключав імовірності війни з Японією.

⁴⁰⁶ FRUS. – Washington, 1938, – Vol. 1. – P.72

⁴⁰⁷ Op.cit. – P. 74-75.

Такий конфлікт був би морською війною з боротьбою за комунікації в регіоні. В 1921 р. американські ВМС не мали сучасних військово-морських баз на захід від Гавайських островів та навіть сухих доків для ремонту великих кораблів у Перл-Харборі. Відсутність належної технічної бази не дозволяла США вдало вести морську війну на значній відстані від материка.

Без розширення технічної бази наявних військово-морських баз, а також кількісного їх збільшення в західній частині Тихого океану, американський військово-морський флот був нездатний ефективно виконувати свої обов'язки у випадку війни із Японією. Застосування достатньо нових видів озброєння, таких, як підводні човни та корабельна авіація, ставило під великий сумнів ефективність існуючої військово-морської бази на о. Гуам. У військово-морському департаменті США добре розуміли, що без належної модернізації цієї морської бази ефективність ВМС США в разі війни була вкрай низькою.

Оскільки альтернативних пропозицій не було зроблено, 2 грудня А. Бальфур, Ч. Х'юз та барон Т. Като продовжили переговори, спираючись на японські вимоги. Голова японської делегації заявив, що Японія погодиться на співвідношення флотів 5:3, якщо США погодяться не збільшувати укріплення своїх військово-морських баз на о. Гуам, Філіппінах та Гавайях⁴⁰⁸. Ч. Х'юз висловив великі сумніви щодо небезпеки для Японії від військово-морської бази на Гавайях, оскільки вона знаходилась на великій відстані від території Японії. Голова американської делегації, звертаючись до японського колеги, сказав, що він може гарантувати лише те, що Японія буде повноправним членом чотирьохсторонньої Антанти в Тихому океані, а також виконання всіх пунктів, зафіксованих в американській пропозиції щодо роззброєння⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Ichihashi Y. *Washington Conference and after, a historical survey*. – New York, 1969. – P. 49.

⁴⁰⁹ FRUS. – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 75.

Згадка про чотирьохсторонню Антанту в Тихому океані не була випадковістю. Американська дипломатія ще під час підготовки до конференції наполегливо цікавилась можливістю скасування англійсько-японського союзу. Розірвання цього військово-морського альянсу в Сполучених Штатах розглядалось як спосіб уникнути війни із Великою Британією та Японією. Союз Великої Британії та Японії розглядався як основне джерело військової небезпеки та серйозна загроза національним інтересам США⁴¹⁰.

На уряд Великої Британії тиснули з приводу союзу з Японією ззовні США, а з середини цей тиск чинили домініони, зокрема Канада. Ігнорувати цей тиск англійський уряд не міг, йому необхідно було знайти вихід, що влаштував би всі сторони. За словами японських та англійських дипломатів, союз двох країн не мав антиамериканської спрямованості. Однак, саме союзний договір із Великою Британією надавав моральну підтримку та більшу переконливість японській дипломатії⁴¹¹.

Англійський уряд спробував переформатувати існуючий альянс. За день до початку роботи конференції, 11 листопада А. Бальфур зустрівся із Ч. Х'юзом. На зустрічі було запропоновано замінити існуючий англійсько-японський союз новою тристоронньою угодою за участі США⁴¹². Американська сторона погодилась обговорити цю пропозицію лише за умови включення Франції⁴¹³. За новою домовленістю до учасників договору було включено Францію як зацікавлену країну. Однією з причин, чому це було зроблено, можна назвати намір американської дипломатії заручитись підтримкою Франції не лише в регіоні⁴¹⁴, а й під час обговорення інших питань конференції.

⁴¹⁰ Buell R. L. The Washington conference. – New York, 1922. – P. 172-174.

⁴¹¹ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 172.

⁴¹² FRUS. – Washington, 1938 – Vol. 1. – P. 10.

⁴¹³ Congressional Record. – Washington, 1921. – Vol.62 (part 1). – P. 461.

⁴¹⁴ FRUS. – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 27.

Таким чином, прийнявши умови Сполучених Штатів, Велика Британія погодилась на формальне скасування англійсько-японського союзу, проте мала наміри зберегти гарні відносини із Японією й надалі підтримувати японські інтереси⁴¹⁵. Щоб Велика Британія, в разі необхідності, не могла використовувати Японію на противагу США. Вашингтон наполягав на включенні Франції до нового договору. Франція мала виконувати обов'язки американського секунданта⁴¹⁶. У свою чергу, французькі представники вбачали у цьому можливість тиснути на Велику Британію в близькосхідних та центральноєвропейських питаннях⁴¹⁷. Загалом, скасування англійсько-японського союзу можна назвати блискучим успіхом американської дипломатії, оскільки їй вдалося ліквідувати союз, що був опорою британської політики на Далекому Сході. Разом із тим, Японія залишилась без військової підтримки наймогутнішої морської держави, що також негативно вплинуло на її позиції в регіоні.

Проект нового чотирьохстороннього договору не містив жодних військових зобов'язань. Це був вдалий спосіб ліквідувати англійсько-японський союз без політичної ізоляції Японії. Ще одним важливим аспектом було те, що завдяки скасуванню військово-морського альянсу було зменшено загрозу для американських володінь у регіоні. Це позитивно позначилось на переговорах щодо американської пропозиції про співвідношення флотів у розмірі 5:3⁴¹⁸.

Під час обговорення японських умов американською делегацією Ч. Х'юз сказав, що всі коливання в укладенні договору мали бути відкинуті. За його словами, Конгрес ніколи не дасть свою згоду на фінансування

⁴¹⁵ Documents on British foreign policy 1919-1939, – London, 1967. – First Series. Vol. XV – P. 508.

⁴¹⁶ Congressional record. – Washington, 1921. – Vol. 62 (part3). – P. 2641.

⁴¹⁷ Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М., 1924. – С. 28.

⁴¹⁸ FRUS. – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 91-92.

військово-морських баз на о. Гуам та Філіппінах на достатньому рівні⁴¹⁹. Отож, 12 грудня на зустрічі із бароном Т. Като голова американської делегації Ч. Х'юз пояснив позицію Сполучених Штатів щодо японської пропозиції. Стосовно військово-морської бази на Гавайях, американський уряд ніколи не погодиться на будь-які обмеження оборони. Сполучені Штати розглядають морські бази на о. Гуам та Філіппінах виключно з позицій оборони власних територій та інтересів, тому згодні на збереження статус-кво, що буде закріплено в майбутньому договорі⁴²⁰.

Внаслідок двосторонніх та багатосторонніх зустрічей 13 грудня було укладено «договір чотирьох держав», пакт про ненапад, що охоплював і острівні території Великої Британії, Франції, Сполучених Штатів та Японії в Тихому океані. У разі виникнення будь-яких суперечностей, учасники договору мали зібрати конференцію, на якій спільними зусиллями мали бути вироблені шляхи стабілізації ситуації в регіоні.

Існує думка, що «договір чотирьох держав» у певній мірі був продовженням англійсько-японського союзу⁴²¹. Відомий американський юрист того часу Піль Крават, виступаючи із докладом на засіданні ради з зовнішніх відносин у м. Нью-Йорку в березні 1922 р., позитивно оцінив договір «чотирьох» як вдале заміщення англійсько-японського союзу англійсько-американською Антантою⁴²². Насправді, це не зовсім відповідало дійсності. Річ у тому, що «договір чотирьох держав» не передбачав жодної взаємодопомоги, окрім обміну інформацією⁴²³. На нашу думку, журналісти «Нью-Йорк Таймс» краще проаналізували новий договір: «англійсько-японський союз був створений виключно через військові цілі, договір «чотирьох», навпаки, не передбачав війни і був мирною політичною

⁴¹⁹ Sprout H., Sprout M. Op. cit. – P. 175.

⁴²⁰ FRUS. – Washington, 1938. – Vol. 1. – P. 90.

⁴²¹ Buell R. L. Op. cit. – P. 189.

⁴²² Allen H. C. Great Britain and United States. A history of Anglo-American Relations – London, 1954. – P. 742.

⁴²³ Вашингтонская конференция. – М., 1924. – С. 73.

угодою»⁴²⁴. На думку американського дослідника Г. Аллена, було важко знайти кращий приклад Антанти⁴²⁵.

Таким чином, внаслідок досягнення компромісної угоди між Великою Британією, Японією та Сполученими Штатами Америки, вдалось уникнути загострення американсько-японських відносин. Велика Британія обрала шлях співпраці із Сполученими Штатами, які за допомогою «договору чотирьох держав» мали намір убезпечити свої тихоокеанські позиції та інтереси. На Далекому Сході було досягнуто тимчасової рівноваги.

Конференція у Вашингтоні тривала кілька місяців, а рішення та угоди, прийняті на ній, мали важливе значення для балансу сил на світовій арені. У Тихоокеанському регіоні були закладені правові та політичні основи нового міжнародного порядку, гарантами якого були США, Велика Британія та Японія. Було досягнуто компромісу у співвідношенні військово-морських сил, взаємних гарантій та загальних принципів далекосхідної політики.

Вперше досягнуті домовленості зумовили істотне скорочення витрат на військово-морське будівництво та реальне скорочення ВМС країн-підписантів. За «договором п'яти держав» були встановлені ліміти для лінійного флоту країн-учасниць. Головним наслідком цих домовленостей стало зменшення напруженості в американсько-англійських відносинах.

Рішення Вашингтонської конференції продемонстрували здатність країн іти на компроміси. Проте, не зважаючи на всі поступки, все ще залишались невирішеними чимало суперечностей. Слід відзначити, що протягом зустрічей у Вашингтоні виявилась тенденція до співпраці між англосаксонськими країнами, що позитивно вплинуло на міжнародну ситуацію в цілому.

⁴²⁴ New York Times, 1922, Dec 22 – P. 2.

⁴²⁵ Allen H. C. Op. cit. – P. 741.

ВИСНОВКИ

На початку ХХ ст. відбувались важливі історичні процеси. Посилились процеси глобалізації, що зумовило відмову Сполучених Штатів від традиційної політики ізоляціонізму. Результатами науково-технічної революції, що відбулась наприкінці ХІХ ст. були нові можливості для розвитку військово-промислового комплексу. Розвиток нових типів кораблів став причиною початку військово-морських перегонів, що зрештою стало однією з причин розв'язання Першої світової війни. Військовий конфлікт світового масштабу змінив розстановку сил на світовій арені. Впливовим міжнародним гравцем потрібно було шукати новий баланс сил, оскільки колишні імперії в наслідок війни розпались, а також з'явилися нові амбітні гравці першим серед яких були Сполучені Штати.

Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми свідчить про її недостатнє вивчення. Найбільший історіографічний доробок належить американським ученим. У наукових працях американських дослідників розглядається або повністю історія американського військового флоту, або лише її епізоди в контексті історії американсько-британських відносин. У першому випадку автори акцентували увагу лише на ключових історичних моментах, залишаючи без належної уваги важливі деталі. В іншому – військово-морська політика згадувалась побіжно, оскільки її всебічне висвітлення не входило в завдання дослідника. Радянські історики аналізували лише окремі аспекти розвитку військово-морських сил США. До того ж, їх висновки є тенденційними та потребують неупередженого переосмислення. На жаль, у вітчизняній науці відсутні праці, присвячені безпосередньо цій тематиці.

Джерельна база дисертації є достатньо репрезентативною та чисельною для цілісного і всебічного вивчення теми дослідження. В роботі використані документи офіційного походження, мемуарна література, матеріали періодичних видань 1909-1922 рр.

У кінці XIX – на початку XX ст. в науці відбувались стрімкі зміни, що зумовили технічну модернізацію військово-морського флоту. Нові технічні рішення дозволяли кораблям розвивати більшу швидкість, мати краще озброєння та захист. Це зумовило перегляд вимог щодо технічних характеристик корабля, у результаті чого на англійській морській верфі в 1905 р. з'явився принципово новий тип корабля – «Дредноут». В американських військових колах поява цього корабля викликала гостру дискусію щодо майбутнього американського флоту. Думки фахівців розділились, а найавторитетніший військово-морський теоретик А. Меген виступав проти кораблів дредноутного типу. Проте йому не вдалося переконати колег у своїй правоті, тому після тривалих обговорень рішення про будівництво американських дредноутів було схвалено. Сполучені Штати Америки таким чином приєднались до перегонів із військово-морського озброєння. Під час цього технологічного суперництва американські конструктори могли випередити своїх англійських колег, проте нерішучість президента Т. Рузвельта не дозволила США першими створити новий тип корабля – наддредноут. З появою цього типу кораблів розпочався новий етап військово-морських перегонів. Сполучені Штати через свою віддаленість від Європи не брали безпосередньої участі в морському суперництві між Великою Британією та Німеччиною. Проте, проаналізувавши технологічні зміни в будівництві кораблів та темпи їх будівництва, можна з упевненістю підтвердити бажання американської адміністрації створити не менш могутній флот, ніж англійський.

В арсеналі інструментів, що використовуються для ведення зовнішньої політики, є не лише дипломатичні методи, а й засоби примусу. Морські держави доволі часто застосовували свій військово-морський флот для досягнення зовнішньополітичних цілей. Сполучені Штати не були винятком. Після перемоги над Іспанією в 1898 р. американські кораблі активно використовувались керівництвом країни під час інтервенцій до країн Латинської Америки, що отримали назву «бананових війн». Коли

політичними та економічними інструментами не вдавалось досягти поставленої мети, американський президент санкціонував використання бойових кораблів та морської піхоти, що завжди було гарантією успіху. Американський уряд уміло поєднував дипломатію долара із засобами тиску на політичне керівництво країн Південної Америки. Під час Сінхайської революції в Китаї американські військово-морські сили захищали не лише американських громадян, а й американську політику «відкритих дверей». Коли на Філіппінських островах розпочалось антиамериканське повстання місцевого населення, цей конфлікт вдалося вирішити завдяки участі військових. На початку ХХ ст. американський військово-морський флот був одним із головних інструментів зовнішньої політики Білого дому в Латинській Америці та на Далекому Сході.

З початком Першої світової війни Сполучені Штати офіційно заявили про свій нейтралітет. Серед американського політикуму та в суспільстві були як прихильники, так і противники участі у війні. Американський президент В. Вільсон дотримувався політики невтручання у справи європейських країн. Війна виявилась не такою швидкоплинною, як очікувалось. Військові організації та морські офіцери вимагали від уряду збільшення асигнувань для флоту під приводом військових приготувань. Незважаючи на те, що в європейських водах відбувались військові дії, американській бізнес продовжував торгувати зі своїми партнерами в Європі, які знаходились по обидві сторони фронту. В умовах ведення необмеженої підводної війни з боку німецьких підводних човнів, знищувався не лише вантаж, гинули й американські громадяни. Ці смерті викликали обурення серед населення країни, проте тривалий час американський уряд обмежувався написанням нот протесту. У цей час в Сполучених Штатах поширювались ідеї необхідності підготовки до війни та безпосередньої участі в ній.

Під тиском суспільної думки, політичних опонентів та морських офіцерів В. Вільсон погодився із тим, що Сполучені Штати мають бути готовими до війни. Генеральна рада військово-морського флоту представила

на розгляд Конгресу свої довгострокові плани із будівництва кораблів. У результаті тривалого обговорення та чисельних поправок і пропозицій американським урядом у 1916 р. було затверджено найбільшу в національній історії військово-морську програму. Доки Велика Британія воювала із Німеччиною, США впевнено розбудовували свій флот. Ця морська програма мала на меті наблизити американські військово-морські сили до рівня англійської морської могутності.

Навесні 1917 р. Сполучені Штати вступили в Першу світову війну. Відсутність належного аналізу військових дій у європейських водах з боку військово-морського штабу США призвела до того, що американська тактика морської війни виявилась неефективною. Сподівання про блискучу участь флагманів американського флоту в розгромі німецьких кораблів провалились. Німецькі лінкори знаходились у бухтах та вкрай рідко виходили на рейди в море, а підводні човни контролювали акваторію Північного моря та Атлантичне узбережжя Британських островів. За таких умов американські дредноути та наддредноути виявились непотрібними: вони не могли ефективно протистояти підводним човнам противника. Американський флот був змушений діяти за англійськими планами ведення війни. За наполяганням англійців американським керівництвом було прийнято рішення про масове будівництво есмінців, у той час як будівництво нових дредноутів було призупинено. Таким чином, головним завданням ВМС США в Першій світовій війні стала охорона торговельних кораблів.

Після підписання Комп'єнського перемир'я США не зменшили темпів будівництва своїх кораблів. Оскільки за кількістю вже збудованих суден Сполучені Штати все ще вдвічі поступалися Британській імперії, то Генеральна рада ВМФ запропонувала проект нової морської програми. За своїм змістом вона була практично ідентичною до найбільшої морської програми 1916 р. Обговорення нової програми навмисно пришвидшували з тим, щоб в американських делегатів на Паризькій мирній конференції була певна переваги при обговоренні морських питань. Зрештою, морська

програма 1918 р. стала розмінною монетою в американській дипломатичній грі. Велика Британія підтримала створення Ліги Націй в обмін на те, що Сполучені Штати відмовились від останньої морської програми. Серед інших важливим морських питань конференції було майбутнє німецького військового флоту. Союзники по Антанті пропонували різні варіанти: від його знищення до розподілу між країнами-переможницями, проте німецькі морські офіцери на чолі із контр-адміралом Людвігом фон Ройтером 21 червня 1919 р. затопили майже весь інтернований німецької флот. Проте ключові військово-морські питання так і залишились невирішеними. Через опір Сенату та зростаюче незадоволення у суспільстві результатами мирної конференції, ратифікація Версальського мирного договору Сполученими Штатами затримувалась. Такий стан справ сприяв тому, що Генеральна рада ВМФ та прихильники морської могутності активізували пошуки шляхів збільшення кількості кораблів. Це означало, що існувала велика ймовірність початку нових військово-морських перегонів, але вже між США та Великою Британією.

Міжнародна конференція з військово-морських питань у Вашингтоні 1921-1922 рр. мала врегулювати суперечності, що залишились невирішеними після Паризької мирної конференції. Питання співвідношення флотів було одним з найголовніших. Формально Британська імперія залишалась наймогутнішою морською державою, проте швидкий розвиток американського бойового флоту змусив англійців рахуватись із новим конкурентом за морську першість. За результатами «договору п'яти» було встановлено нове співвідношення флотів у світі. Велика Британія була вимушена погодитись на паритет із військово-морським флотом США. Фактично це означало кінець епохи панування Британської імперії у світі, оскільки за економічними показниками Сполучені Штати вже давно обійшли Туманний Альбїон, а після Вашингтонської конференції англійцями було втрачено і одноосібне лідерство у військово-морській сфері. Завдяки могутності свого бойового флоту Сполучені Штати досягли не тільки

морського паритету із «володаркою морів», але й отримали світове визнання в якості одного з найвпливовіших гравців на міжнародній арені. За цим договором встановлювались обмеження не лише для лінійного флоту, а також для інших типів кораблів. Однак переговори щодо обмеження підводних човнів були зірвані французькими представниками, які не мали намірів утратити ефективну зброю проти могутнього англійського флоту. Підписання 6 лютого 1922 р. «договору п'яти» між США, Великою Британією, Японією, Францією та Італією зменшило напруженість у військово-морській сфері та сприяло стабілізації міжнародних відносин.

В американсько-англійських відносинах важливе місце займав Далекій Схід. Для Сполучених Штатів це був один із пріоритетних напрямів розширення їх сфери впливу. Проте військово-політичний альянс між Японією та Британською імперією був суттєвою перепоною на шляху реалізації американських планів. Саме тому одним із головних завдань американської дипломатії на конференції була ліквідація англійсько-японського союзу. Для Японської імперії цей союз давав певні гарантії захисту, тому просто відмовитись від нього не входило до планів японського керівництва. Після переговорів між американськими та японськими дипломатами, за посередництва англійців, сторонам вдалося досягти консенсусу. За умовами «договору чотирьох» Велика Британія та Сполучені Штати зобов'язувались не будувати військово-морських баз та не займатись фортифікаційним будівництвом на островах, що знаходились на підступах до Японії. Завдяки цьому договору Японія, з військової точки зору, стала наймогутнішою силою в регіоні. Адже ні Сполучені Штати, ні Велика Британія не мали достатньої кількості ресурсів для успішного ведення бойових дій проти Японської імперії. Проте для дипломатії США ліквідація англійсько-японського союзу була визначною перемогою. «Договір чотирьох» позитивним чином вплинув на американсько-англійські відносини, суттєво зменшивши гостроту протиріч між країнами. Саме цей

договір дозволив відійти від конфронтації та розпочати етап співробітництва між англосаксонськими країнами.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані документи:

1. Вашингтонская конференция по ограничению вооружений, тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-22. – М.: Издание Литиздата НКВД, 1924. – 142 с.
2. Addams J. Jane Addams's Writings on Peace. – Bristol, Thoemmes Press, 2003. – 800 p.
3. Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of the Finances 1930 – Washington, Government Printing Office, 1931. – 1092 p.
4. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1909. — Washington, Government Printing Office, 1910. – 921 p.
5. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1910. – Washington, 1910. – 788 p.
6. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1911. – Washington, Government Printing Office, 1912. – 712 p.
7. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1912. – Washington, Government Printing Office, 1913. – 709 p.
8. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1913. – Washington, Government Printing Office, 1914. – 766 p.
9. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1914. – Washington, Government Printing Office, 1915. – 489 p.
10. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1915 – Washington, Government Printing Office, 1916 – 789 p.
11. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1916 – Washington, Government Printing Office, 1917. – 831 p.
12. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1918. – Washington, Government Printing Office, 1918 – 871 p.

13. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1919. – Washington, Government Printing Office, 1920 – 2746 p.
14. Armistice between the Allied Governments and Germany // Wikisource [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikisource.org/wiki/Armistice_between_the_Allied_Governments_and_Germany . – Назва з екрану.
15. Baker R. S., Dodd W. E. The Public Papers of Woodrow Wilson – New York, Harper and Brothers, 1927. – Vol. 5,– 645 p. Vol. 6 – 666 p.
16. Bryan-Chamorro Treaty // American History Online. Facts On File [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fofweb.com/activelink2.asp> – Назва з екрану.
17. Conference on the limitation of armament, Washington, November 12, 1921-February 6, 1922. – Washington, Government Printing Office, 1922. – 1757 p.
18. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1922. – Vol. 62, Part 1. – 1182 p.
19. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1922. – Vol.62, Part 3. – 1098 p.
20. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1921. – Vol. 61, Part 1. – 1132 p.
21. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1921. – Vol. 61, Part 2. – 1066 p.
22. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1919. – Vol. 57, Part 2. – 1098 p.
23. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1920. – Vol. 59, Part 2. – 1102 p.
24. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1916. – Vol. 53, Part 1. – 1286 p.
25. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1916. – Vol. 53, Part 9. – 1189 p.

26. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1916. – Vol. 53, Part 10. – 1213 p.
27. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1916. – Vol. 53, Part 11. – 1191 p.
28. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1912. – Vol. 48, Part 5. – 1068 p.
29. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1913. – Vol. 49, Part 3. – 1178 p.
30. Congressional Record. – Washington, Government Printing Office, 1914. – Vol. 51, Part 3. – 1138 p.
31. Cronon E. D. The Cabinet Diaries of Josephus Daniels – Lincoln, University of Nebraska Press, 1963. – 648 p.
32. Daniels J. «The Significance of Naval Preparedness» // Annals of the American Academy of Political and Social Science, July 1916. – Vol. 66. – P. 147-156.
33. Declaration concerning the Laws of Naval War, Declaration concerning the Laws of Naval War, 208 Consol. T.S. 338 (1909) // University of Minnesota [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/1909b.htm> – Назва з екрану.
34. Documents on British foreign policy 1919-1939, – London, 1967, – First Series. Vol. XV – 743 p.
35. Durand V. Hollins // Public.resource.org [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F.Cas/0008.f.cas/0008.f.cas.0111.2.pdf> – Назва з екрану.
36. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1916. – Washington, Government Printing Office, 1916 – Vol. 1. – 4198 p.

37. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1916. – Washington, Government Printing Office, 1916 – Vol. 2. – 4212 p.
38. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1916. – Washington, Government Printing Office, 1916 – Vol. 3. – 2512 p.
39. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1915. – Washington, Government Printing Office, 1915. – 1108 p.
40. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1919. – Washington, Government Printing Office, 1919. – 1119 p.
41. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1920. – Washington, Government Printing Office, 1920. – 1097 p.
42. Hearings Before the Committee on Naval Affairs of the House of Representatives on Estimates Submitted by the Secretary of the Navy for 1914. – Washington, Government Printing Office, 1914. – 952 p.
43. Hearings Before the Committee on Naval Affairs, United States Senate on the Bill (S.3335) to Increase the Efficiency of the Personnel of the Navy and Marine Corps of the United States — Washington, Government Printing Office, 1908. – 326 p.
44. Kemp P. K. The Papers of Admiral Sir John Fisher – London, Navy Records Society, 1960. – Vol. 1. – 413 p.
45. Lease to the United States by the Government of Cuba of Certain Areas of Land and Water for Naval or Coaling Stations in Guantanamo and Bahia Honda // The Avalon project [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/dip_cuba003.asp – Назва з екрану.
46. Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson – Princeton, Princeton University Press, 1986 – Vol. 55. – 600 p.

- 47.Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, Princeton University Press, 1980. – Vol. 35. – 600 p.
- 48.Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, Princeton University Press, 1982. – Vol. 38. – 782 p.
- 49.Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, Princeton University Press, 1980. – Vol. 34. – 592 p.
- 50.Link A. S. The Papers of Woodrow Wilson. – Princeton, Princeton University Press, 1980. – Vol. 33. – 608 p.
- 51.Link A. S. Wilson: Confusion and Crises, 1915-1916 – Princeton, Princeton University Press, 1964. – 386 p.
- 52.Link A. S. Woodrow Wilson and the Progressive Era 1910-1917 – New York, Harper, 1954. – 379 p.
- 53.Link A. S. Wilson: The Struggle for Neutrality, 1914-1915. – Princeton, Princeton University Press, 1960. – 736 p.
- 54.Navy Yearbook 1920-1921. – Washington, Government Printing Office, 1922 – 1037 p.
- 55.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1910 – Washington, Government Printing Office, 1915 – 884 p.
- 56.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1911 – Washington, Government Printing Office, 1918 – 777 p.
- 57.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1912 – Washington, Government Printing Office, 1919. – 1392 p.
- 58.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1915 – Washington, Government Printing Office, 1924. – 1330 p.
- 59.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1921 – Washington, Government Printing Office, 1936, Vol. 1. – 986 p.
- 60.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1921 – Washington, Government Printing Office, 1936, Vol. 2. – 972 p.
- 61.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1922 – Washington, Government Printing Office, 1938 Vol. 1, – 1075 p.

62. President Woodrow Wilson's Fourteen Points // The Avalon project [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp – Назва з екрану.
63. Proclamation of the German Government, 4 February 1915, Diplomatic correspondence with belligerent governments relating to neutral rights and duties (1915) // Internet Archive [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/diplomaticcorr00unit> – Назва з екрану.
64. Roosevelt T. R. «COL Roosevelt Writes on What America Should Learn from the War» // New York Times, September 27, 1914.
65. Roosevelt T. R. «Our Course in the Light of the War's Lessons» // New York Times, November 12, 1914.
66. Roosevelt T. R. «Preparedness Without Militarism» // New York Times, November 15, 1914.
67. Shaw A. President Wilson's State Papers and Addresses— New York, George H. Doran company, 1918. – 519 p.
68. Simpson M. Anglo-American Naval Relations 1917-1919. – Aldershot, Hants, Scolar Press. 1991. – 648 p.
69. Taft W. G. First annual message. December 7, 1909 // The American Presidency Project [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29550> – Назва з екрану.
70. Taft William Govard First annual message. December 7, 1909 // The American Presidency Project [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29550> – Назва з екрану.
71. Treaties and resolutions of the Conference on the limitation of armament as ratified by US Senate. Facts and tables. – New York, Washington, Federal Trade Information Service, 1922. – 60 p.
72. Wilson W. Second Annual Message, 8 December 1914 // The American Presidency Project [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

- <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29555> – Назва з екрану.
73. Wilson W. Sixth Annual Message 1909 // The American Presidency Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29559> – Назва з екрану.
74. Wilson W. Sixth Annual Message 1909 // The American Presidency Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=2955> – Назва з екрану.
75. Wilson W. Third Annual Message, 7 December 1915 1909 // The American Presidency Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29556> – Назва з екрану.

Мемуари:

76. Baker R. S. Woodrow Wilson and World Settlement. – New York, Doubleday, Page & Co., 1922. – Vol. 1. – 432 p.
77. Buell R. L. The Washington conference. – New York, D. Appleton, 1922. – 461 p.
78. Daniels J. The Wilson Era: Years of Peace 1910-1917. – Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1944. – 615 p.
79. Daniels J. The Wilson Era: Years of War and After, 1917-1923. – Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1946. – 654 p.
80. Fiske B. A. From Midshipman to Rear Admiral. – New York, The Century Co., 1919. – 746 p.
81. Lloyd George D. The truth about peace treaties. – London, Victor Gollanz 1938. – Vol.1. – 729 p.
82. Lloyd George D. The truth about peace treaties. – London, Victor Gollanz 1938. – Vol. 2. – 689 p.

83. Mahan A. T. Reflections, Historic and Other, Suggested by the Battle of the Japan Sea // United States Naval Institute Proceedings. – 1906. – Vol. 32. – 447-471 pp.
84. Riddell G. A. Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and After – London, Victor Gollanz, 1933. – 435 p.
85. Roosevelt T. «The Foreign Policy of the United States» // Outlook, Vol. CVII, №. 107, August 22, 1914. – P. 1011-1016.
86. Seymour Ch. The Intimate Papers of Colonel House – Boston, New York, The Houghton Mifflin Company, 1928. – 511 p.
87. Sims W. S. The Inherent Tactical Qualities of All-Big-Gun, One-Caliber Battleships of High Speed, Large Displacement and Gun-Power United States // Naval Institute Proceedings. – 1906. – Vol. 32. – P. 1337-1366.
88. Steed H. W. Through Thirty Tears. – New York, Doubleday, Page & Company, 1924, – Vol. 2. – 399 p.
89. Sullivan M. The adventure of Washington. – New York, Doubleday, Page & Company, 1922. – 511 p.

Періодична преса:

90. The North American Review, Vol. CCL, No. 713 April 1915.
91. «North American Review» 1913.
92. The North American Review, VOL CCIII, No. 724 March 1916
93. New York Times, October 13, 1914.
94. New York Times, December 8, 1914.
95. The Independent January 25, 1915.
96. Washington Post, August 1, 1915.
97. The New Republic September 11, 1915.
98. Washington Post December 5, 1915.
99. Los Angeles Times February 2, 1916.
100. Los Angeles Times April 18, 1916.
101. Los Angeles Times April 23, 1916.
102. New York Times April 29, 1916.

103. New York Times, 1918, December. 4.
104. New York Tribune. – May 18, 1919.
105. New York Times 1920, March 7.
106. New York Times, May 5, 1921.
107. Literary Digest, – Vol. 69, May 7, 1921.
108. New York Herald. – November 18, 1921.
109. New York Herald. – November 27, 1921.
110. New York Times, June 18.
111. The Washington Post, June 20.

Монографії, статті, брошури:

112. Бельсон Я. М. Ливанцев К. Е. История государства и права США. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 167 с.
113. Больных А. Г. Морские битвы Первой мировой: Схватка гигантов. — М.: АСТ, 2003. – 512 с.
114. Больных А.Г. Морские битвы Первой мировой: Трагедия ошибок. – М.: АСТ, 2002. – 445 с.
115. Гальперин А. Англо-японский союз 1902-1921. – М.: Госполитиздат, 1947. – 448 с.
116. Горохов В. Н. История международных отношений. – М.: Издательство Московского университета, 2004. – 288 с.
117. Дементьев И. П. Доктрина «морской мощи» Альфреда Мэхэна. // США: ЭПИ. – 1972, № 5. – С. 36-44.
118. Задавысвичка Ю. Н., Маврин А. В. Из истории формирования экспансионистской идеологии США (доктрина «морской мощи» А. Мэхэна) // Культура народов Причерноморья. – 2002, № 30 – С. 72-80
119. Задавысвичка Ю. Н., Маврин А. Практическая реализация доктрины «морской мощи» А. Мэхэна // Культура народов Причерноморья. – 2004, № 48. – Т.1. – С.75-81

120. Зезюлина Л.И. Доктрина «морской мощи» А. Мэхэна и аннексия Гавайских островов США (1895-1898) // Вопросы истории международных отношений. – Томск: ТГУ, 1974, Вып. 6. – С. 113-121.
121. Иванов Л. Н, Смирнов П. И. Англо-американское морское соперничество. – М., Ин-т мирового хозяйства, 1933. – 319 с.
122. Иноземцев Н. Н. Политика США в эпоху империализма – М.: Госполитиздат, 1960. – 762 с.
123. История США в 4 т. – М.: «Наука», 1985. – Т.3. – 672 с.
124. Кулаков В. М. К критике теории «морской силы» А. Мэхэна // Морской сборник. – М., 1947. – № 11. – С. 39-52.
125. Кунина Е. И. Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917-1920 годах. – М.: Соцэкгиз, 1954. – 317 с.
126. Лан В. И. США от испано-американской до Первой мировой войны. – М.: Госполитиздат, 1975. – 368 с.
127. Лан В. И. США от первой до второй мировой войны. – М.: Госполитиздат, 1947. 484 с.
128. Лихарев Д. В. Гонка морских вооружений как причина и следствие Великой войны. // Первая мировая война: пролог XX века / под ред. В.Л. Малькова. – М.: Наука, 1998. – С. 554-570.
129. Лихарев Д. В. Морские вооружения и милитаризм в конце XIX – первой трети XX вв. // Корабли и сражения. – 1995, №1. – С. 3-11
130. Лихарева, О. А. Политика США в отношении Китая во время Синьхайской революции 1911-1913 гг. – Владивосток, 2000. Автореферат дис. кандидата исторических наук. – 23 с.
131. Международное право в избранных документах. – М.: Изд-во ИМО, 1957. – Т.3. – 415 с.
132. Ниринг С. Фримэн Д. Дипломатия доллара. – М.: Прибой, 1926. – 226 с.
133. Попова Е. И. США: Борьба по вопросам внешней политики. – М.: Международные отношения, 1966. – 355 с.

134. Раскин А. П. Развитие военно-морского флота США на рубеже XIX-XX вв. – Л.: ЛГУ, 1978. Автореферат дисс. канд. ист. наук. – 24 с.
135. Сивачев Н. В. Язьков В. Ф. Новейшая история США 1917-1972 – М.: Изд. Московского университета. 1972. – 334 с.
136. Системная история международных отношений. – М.: Московский рабочий, 2000. – Том 2. – 720 с.
137. Солонцов З. М. Дипломатическая борьба США за господство на море и противоречия империалистических держав. – М.: Изд-во ИМО, 1962. – 416 с.
138. Усатюк Д. В. Политика США в отношении Великобритании в 1914-1918 гг. :Морская блокада Германии и «свобода морей». – Томск, 2002 – Автореферат дисс. канд. ист. наук. – 19 с.
139. Федоров Н. В. Теория "морской силы" адмирала А.Т. Мэхэна и ее влияние на военно-морскую политику великих держав :1890-1914 гг. – СПб., 2005. – Автореферат дисс. канд. ист. наук. – 20 с.
140. Allen H. C. Great Britain and United States. A history of Anglo-American Relations – London, Odhams Press Limited, 1954. – 1024 p.
141. Arnold J. R. The Moro War: How America Battled a Muslim Insurgency in the Philippine Jungle, 1902–1913 – New York, Bloomsbury Press, 2011. – 306 p.
142. Battleship Strength of the Five Leading Naval Powers // Scientific American 1919, Jan. 18, – Vol. 120. – P. 46-62.
143. Braisted W. R. The United States Navy in the Pacific, 1909-1922 – Austin, University of Texas Press, 1958. – 741 p.
144. Brebner J. B. Canada, the Anglo-Japanese Alliance and the Washington Conference // Political Science Quarterly 1935. – Vol. 50. – P. 45-58.
145. Chaput R. A. Disarmament in British Foreign Policy – London, Allan and Unwin, 1935. – 432 p.

146. Coletta P. E. American Secretaries of the Navy. – Annapolis, Naval Institute Press, 1980. – Vol. 2. – 981 p.
147. Coletta P. E. Admiral Bradley A. Fiske and the American Navy – Lawrence, Regents Press of Kansas, 1979. – 306 p.
148. Coletta P. E. William Jennings Bryan. – Lincoln, Univ of Nebraska, 1969. – Vol. III. – 534 p.
149. Cone H. I. Naval Engineering Progress / H. I. Cone // Journal of the American Society for Naval Engineers. — 1910. — Vol. 22. – P. 1013-1037 // The Wiley Online Library [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1559-3584.1910.tb04185.x/abstract>. – Назва з екрану.
150. Constant II E.W., The Origins of the Turbojet Revolution. – Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980. – 311 p.
151. Cruttwell C. R. M. F., History of the Great War – Oxford, The Clarendon Press, 1934. – 690 p.
152. Davis G. T. Navy second to none. The development of modern American naval policy. – New York, Harcourt, Brace and company, 1940. – 508 p.
153. Dewey J. «Force and Coercion» // International Journal of Ethics, April 1916 – Vol. 26, № 3 – P. 359-367.
154. Eisler K. I. A Justice for All: William J. Brennan, Jr., and the decisions that transformed America. – New York: Simon & Schuster, 1993. – 581 p.
155. Farquharson R. B. List of Expeditions 1901–1929 // Navy department library [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.navy.mil/library/online/haiti_list_exp.htm – Назва з екрану.
156. Fiske B. A. Compromiseless Ships / B. A. Fiske // United States Naval Institute Proceedings, 1905. – Vol. 31. – P. 549-553.

157. Forbes H. W. The strategy of disarmament. – Washington, Public Affairs Press, 1962. – 152 p.
158. Frothingham T. G. Naval History of the World War – Cambridge, Harvard University Press, 1924. – Vol. I. – 350 p.
159. Gatewood R. D. Approximate Dimensions for a «Compromiseless Ship» // United States Naval Institute Proceedings, 1906. – Vol. 32. – P. 571-583.
160. Harmony of the Peace Conference Threatened, The Factory and the Home, Fossils from the Canadian Rockies // Scientific American 1919, Jan. 4. – Vol. 120. – P. 3-12.
161. Howe M. A. De Wolfe George von Lengerke Meyer His Life and Public Services. – New-York, Dodd, Mead and Company, 1920. – 556 p.
162. Howland, Ch. P. Council on foreign relations. Survey of American foreign relations. – New Haven, Yale University Press, 1928. – 610 p.
163. Ichihashi Y. Washington Conference and after, a historical survey. – New York, AMS Press, 1969. – 443 p.
164. Jane T. F. Fighting Ships 1906-1907. – London, Sampson Low Marston 1906. – 497 p.
165. Jefferson Ch. E. «Military Preparedness a Peril to Democracy» // Annals of the American Academy of Political and Social Science, July 1916 – Vol. 66, Preparedness and America's International Program. – P. 228-236.
166. Jessup P. C. Elihu Root – New York, Dood, Mead & Co., 1938. – Vol. 2. – 678 p.
167. Jones J. W. Naval battle of Paris // Naval War College Review 2009, № 4 (60). – P. 77-89.
168. Kennedy M. D. Some Aspects of Japan and Her Defense Forces. – London, Keagan Paul, 1928. – 289 p.
169. Kirschbaum J.W. The 1916 Naval Expansion Act: Planning for a Navy Second to None. – Washington, 2008. – 274 p.

170. Klachko M. Trask D. F. Admiral William Shepherd Benson: First Chief of Naval Operations. – Annapolis, Naval Institute Press, 1987. – 268 p.
171. Langley L. D. The Banana Wars: United States Intervention in the Caribbean, 1898-1934. – Wilmington, Rowman & Littlefield, 1983. – 265 p.
172. Liddell Hart B. H. The Real War. – London, Faber and Faber, 1930. – 539 p.
173. Love R. W. Jr. History of the U.S. Navy, 1775-1941 – Harrisburg, Stackpole Books, 1992. – 752 p.
174. MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – New York, Random Hous, 2001. – 624 p.
175. Marder A. J. From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919. – London, 1969. – Vol. IV. – 408 p.
176. Marder A. J. From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919. – London, Oxford University Press, 1970. – Vol. V. – 388 p.
177. McDonald J. K. The Washington Conference and the naval balance of power, 1921-22 // Hattendorf J. B. Jordan R. S. Maritime Strategy and the Balance of Power: Britain and America in the Twentieth Century. – London, Macmillan, 1989. – P. 189-209.
178. McKay E. A. Against Wilson and War, 1914-1917. – Malabar, Krieger, 1996. – 219 p.
179. Mead L. A. The Overthrow of the War System – Boston, The Forum publications, 1915. – 172 p.
180. Millard T. Conflict of Policies in Asia. – New York, The Century Co., 1924. – 607 p.
181. Morris E. Colonel Roosevelt – New York, Random House, 2011. – 784 p.
182. O’Connell R. L. Sacred Vessels: The Cult of the Battleship and the Rise of the U.S. Navy – New York, Oxford University Press, 1991. – 432 p.

183. Peace And Naval Policy, Using The Planes, and more // *Scientific American* 1918, Nov. 30. – Vol. 119. – P. 432-433.
184. Pedisich P. E. *Congress Provides a Navy: The Emergence of a Modern Navy as a Force in Congressional Politics, 1882-1916* – New-York, 1998. – 368 p.
185. Pollen A. H. «The Needs of Our Navy» // *The North American Review*, VOL CCIII, No. 724 (March 1916) – P. 348-363.
186. Rappaport A. *The Navy League of the United States* – Detroit, Wayne State University Press, 1962. – 271 p.
187. Robert Cecil: The Nobel Peace Prize 1937—Biography // Nobelprize.org. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1937/chelwood-bio.html – Назва з екрану.
188. Roskill S. *Naval Policy between the Wars: The Period of Anglo-American Antagonism.* – New York, Collins, 1968. – 639 p.
189. Senate Rejects Treaty of Versailles for Second and Final Time // The Learning Network [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://learning.blogs.nytimes.com/2012/03/19/march-19-1920-senate-rejects-treaty-of-versailles-for-second-and-final-time/> – Назва з екрану.
190. Silverstone P. H. *The New Navy. 1883-1922.* – New York, Routledge, 2006. – 254 p.
191. Sprout H. Sprout M. *Rise of american naval power 1776-1918.* – Annapolis, Naval Institute Press, 1980 – 404 p.
192. Sprout H. Sprout M. *Toward A New Order Of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918-1922.* – NewYork, Greenwood Press, 1969. – 332 p.
193. Stone W. J. «Effect of Preparedness Upon America’s Influence and Power» // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, July 1916. – Vol. 66, Preparedness and America’s International Program – 127-138.

194. Sweetser A. Naval Policy and the Peace Conference // Sea Power 1919, Feb – Vol. 6. – P. 75-83 p.
195. Tillman S. Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919. – Princeton, Princeton University Press, 1961. – 456 p.
196. Trask D. F. Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917-1918. – Columbia, University of Missouri Press 1972. – 396 p.
197. Villard O. «Preparedness is Militarism» // Annals of the American Academy of Political and Social Science, July 1916. – Vol. 66. – P. 217-224.
198. Ward R. D. «The Origin and Activities of the National Security League, 1914-1919» // The Mississippi Valley Historical Review, June 1960. – Vol. 47, №. 1. – P. 54-62.
199. White R. D. With the Baltic Fleet at Tsushima // United States Naval Institute Proceedings. – 1906. – Vol. 32. – P. 598-604.
200. Widenor W. C. Henry Cabot Lodge and the Search for an American Foreign Policy. – Berkeley, University of California Press, 1980. – 410 p.
201. Young E. J. Powerful America: Our Place in a Rearming World. – New York, Frederick A. Stokes company, 1936. – 386 p.